Sonder-Kommando 3026

Herinneringen van een Nederlandse Marineman Botteliersmaat Karel Johannes van der Valk in Krijgsgevangenschap 1943-1945

E. van der Most

Inhoudsopgave

1. Voorwoord 3
2. Persoonlijke gegevens 4
3. Voorwoord 5
4. Melding in Amersfoort 6
5. Fort Kronprinz in Straatsburg 12
6. Arbeitskommando Stuttgart 21
7. Gevlucht 41
8. Sonderkommando Herrenberg 54
9. Bevrijding en terug naar huis 110

1. Voorwoord

Het verslag van Karel Johannes van der Valk is in uitgetypte vorm bewaard gebleven.
Het verslag is in 1967 door Van der Valk zelf uit het geheugen opgesteld.
De huidige verblijfplaats van deze uitgetypte versie is niet bekend.
In het verslag ontbreekt een aantal pagina's. Deze konden helaas niet worden teruggevonden.

Copyright
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestanden en / of openbaar worden gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Het uploaden van (delen van) deze uitgave naar websites en daarmee het digitaal beschikbaar stellen van (delen van) deze publicatie aan derden, is niet toegestaan en wordt beschouwd als een overtreding van de auteurswet.
Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van afbeeldingen te achterhalen. Zij die in dit verband niet konden worden benaderd, kunnen zich met de uitgever in verbinding stellen. Hoewel de grootst mogelijke zorg is besteed aan de samenstelling van dit boek, kan de uitgever geen aansprakelijkheid aanvaarden voor eventueel in deze uitgave voorkomende onjuistheden.

E. van der Most, Gouda,
18 november 2022

2. Persoonlijke gegevens

Karel Johannes van der Valk is geboren op 8 juli 1914 te Den Haag.[1)]
Hij was een zoon van Johannes Joseph van der Valk (geboren 25 december 1888 te Den Haag), die op 5 juni 1912 te Den Haag trouwde met Maria Sophia Roberti (geboren op 7 mei 1894 te Den Haag). [2)]

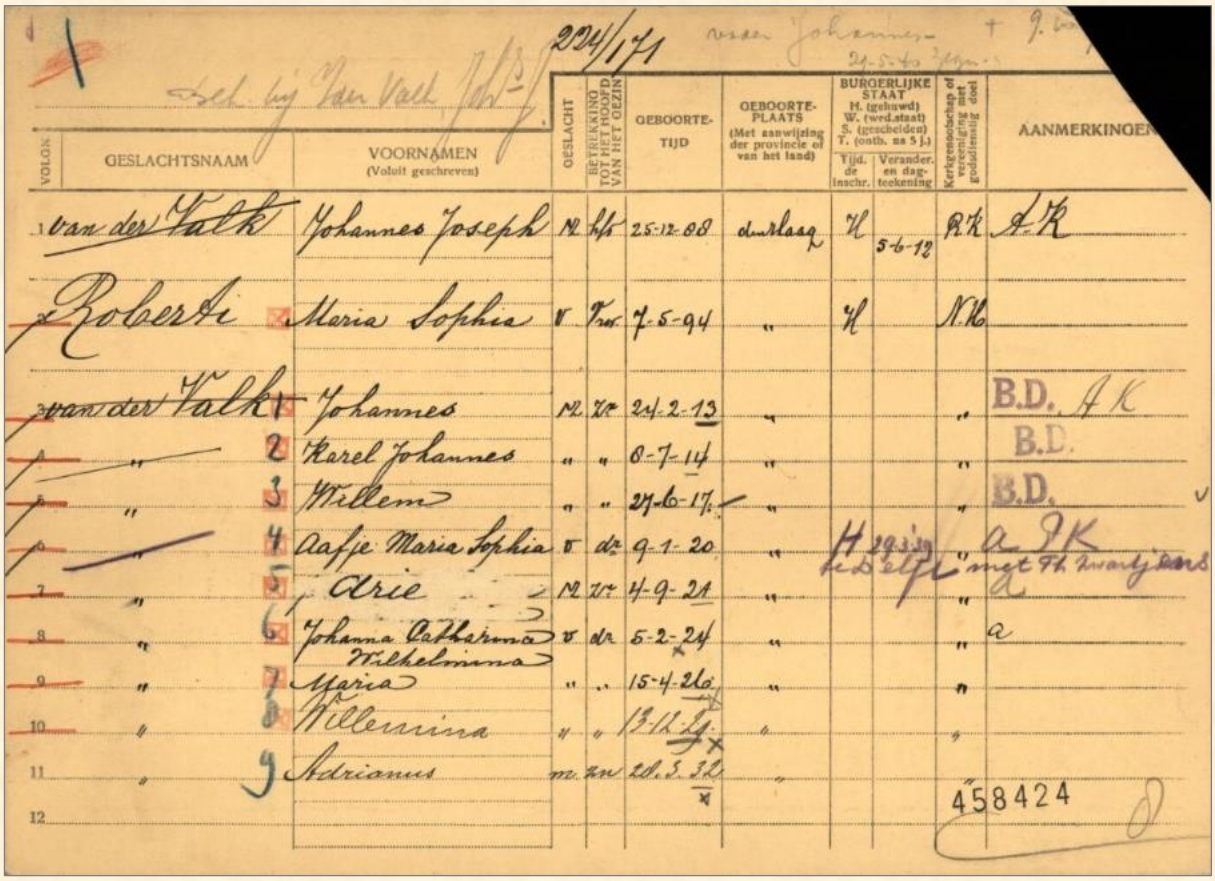

Bevolkingsregister (Haags Gemeentearchief archief 0354-01, registratie 1763, jaar 1913)

Karel Johannes van der Valk trouwde op 20-jarige leeftijd op 17 mei 1935 te Vlissingen met Pieternella Flissebaalje (21 jaar).[3)] Op dat moment was Karel matroos bij de Koninklijke Marine. In september 1940 kreeg het echtpaar een zoon.
In 1943 gaf hij als correspondentie adres op: Schenkweg 246 Den Haag.
Karel is op 3 september 1994 overleden.

1 Haags Gemeentearchief, archief 0335-01, registratienummer 535, akte 3756.
2 Haags Gemeentearchief. archief 0354-01, registratie 1763, jaar 1913
3 Zeeuws Archief, archief 25, registratie VLI-H-1935, akte 61

3. Voorwoord

Ik heb dit geschreven omdat ik in de loop van de tijd al veel boeken die over krijgsgevangenen handelden heb gelezen en daarom dacht ik: kom, laat ik het ook eens proberen, want ik heb in Duitsland tijdens mijn krijgsgevangenschap genoeg meegemaakt dat het opschrijven rechtvaardigt. En zo ben ik aan het schrijven gegaan en alles wat ik heb geschreven berust op de volle waarheid. Ook de namen van mijn medegevangenen heb ik niet veranderd. Het zijn hun ware namen, op een enkele uitzondering na, want dan wist ik de naam van die persoon niet meer in mijn herinnering terug te roepen. Zo'n persoon had een bijnaam bij ons, die altijd werd gebruikt, zodat zijn ware naam als het ware in het vergeetboek raakte. Daarbij is het een hele tijd om na 22 jaar weer alles in het geheugen terug te roepen.
Ik was eerst bang dat het moeilijk zou worden na zo'n tijd, maar naar gelang ik met schrijven bezig was, kwam alles weer glashelder in mijn geheugen terug. Alleen is het mogelijk dat dingen die later gebeurd zijn, eerder vermeld zijn en dingen die eerder gebeurd zijn, later. Doch dat sluit niet uit dat alles wat ik vermeldt in mijn schrijven waar gebeurd is en niet op fantasie berust. Het is geen roman, maar een ware geschiedenis, die door mij is meegemaakt, van het begin tot het einde.

Karel Johannes van der Valk
Den Haag 20 maart 1967.

4. Melding in Amersfoort

13 mei 1943

Het is zover, de geruchten die de ronde deden berustten op waarheid.
Op 13 mei 1943 moet ik mij weer melden als krijgsgevangene. In mei 1940 zijn de Nederlandse militairen die door de Duitsers als hun krijgsgevangenen werden beschouwd, na de capitulatie van het Nederlandse leger en na het tekenen van een verklaring op erewoord om niet meer tegen het Duitse leger te strijden, vrij gelaten. Er zullen wel redenen geweest zijn die de Duitsers noopten om deze maatregel door te voeren.
Ik ga mijn eigen maar na, want ik had ook die verklaring op erewoord getekend, maar als ik de Duitsers afbreuk kon doen, dan liet ik het niet na en zo waren er zovelen en dat allemaal bij elkaar opgeteld werd het een grote massa van weerstand die de Duitsers ondervonden van het gros van het Nederlandse volk. Alleen vond ik het niet zo prettig dat "Radio Oranje" zo gul was met adviezen aan de gedemobiliseerde militairen en volgens mij was dat ook één van de oorzaken die ons weer terug in krijgsgevangenschap hebben gebracht. Maar goed, ik las in de courant dat ik mij op 13 mei 1943 moest melden in Amersfoort.

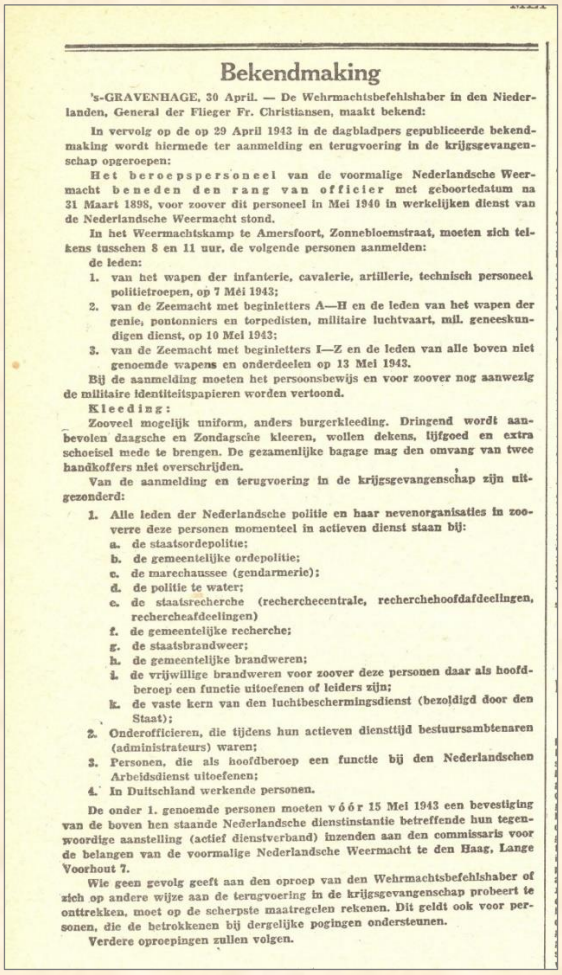

Bekendmaking

's-GRAVENHAGE, 30 April. — De Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden, General der Flieger Fr. Christiansen, maakt bekend:

In vervolg op de op 29 April 1943 in de dagbladpers gepubliceerde bekendmaking wordt hiermede ter aanmelding en terugvoering in de krijgsgevangenschap opgeroepen:

Het beroepspersoneel van de voormalige Nederlandsche Weermacht beneden den rang van officier met geboortedatum na 31 Maart 1898, voor zoover dit personeel in Mei 1940 in werkelijken dienst van de Nederlandsche Weermacht stond.

In het Weermachtskamp te Amersfoort, Zonnebloemstraat, moeten zich telkens tusschen 8 en 11 uur, de volgende personen aanmelden:

de leden:

1. van het wapen der infanterie, cavalerie, artillerie, technisch personeel politietroepen, op 7 Mei 1943;
2. van de Zeemacht met beginletters A—H en de leden van het wapen der genie, pontonniers en torpedisten, militaire luchtvaart, mil. geneeskundigen dienst, op 10 Mei 1943;
3. van de Zeemacht met beginletters I—Z en de leden van alle boven niet genoemde wapens en onderdeelen op 13 Mei 1943.

Bij de aanmelding moeten het persoonsbewijs en voor zoover nog aanwezig de militaire identiteitspapieren worden vertoond.

Kleeding:

Zooveel mogelijk uniform, anders burgerkleeding. Dringend wordt aanbevolen daagsche en Zondagsche kleeren, wollen dekens, lijfgoed en extra schoeisel mede te brengen. De gezamenlijke bagage mag den omvang van twee handkoffers niet overschrijden.

Van de aanmelding en terugvoering in de krijgsgevangenschap zijn uitgezonderd:

1. Alle leden der Nederlandsche politie en haar nevenorganisaties in zooverre deze personen momenteel in actieven dienst staan bij:
   a. de staatsordepolitie;
   b. de gemeentelijke ordepolitie;
   c. de marechaussee (gendarmerie);
   d. de politie te water;
   e. de staatsrecherche (rechercheccentrale, recherchehoofdafdeelingen, rechercheafdeelingen)
   f. de gemeentelijke recherche;
   g. de staatsbrandweer;
   h. de gemeentelijke brandweren;
   i. de vrijwillige brandweren voor zoover deze personen daar als hoofdberoep een functie uitoefenen of leiders zijn;
   k. de vaste kern van den luchtbeschermingsdienst (bezoldigd door den Staat);
2. Onderofficieren, die tijdens hun actieven diensttijd bestuursambtenaren (administrateurs) waren;
3. Personen, die als hoofdberoep een functie bij den Nederlandschen Arbeidsdienst uitoefenen;
4. In Duitschland werkende personen.

De onder 1. genoemde personen moeten vóór 15 Mei 1943 een bevestiging van de boven hen staande Nederlandsche dienstinstantie betreffende hun tegenwoordige aanstelling (actief dienstverband) inzenden aan den commissaris voor de belangen van de voormalige Nederlandsche Weermacht te den Haag, Lange Voorhout 7.

Wie geen gevolg geeft aan den oproep van den Wehrmachtsbefehlshaber of zich op andere wijze aan de terugvoering in de krijgsgevangenschap probeert te onttrekken, moet op de scherpste maatregelen rekenen. Dit geldt ook voor personen, die de betrokkenen bij dergelijke pogingen ondersteunen.

Verdere oproepingen zullen volgen.

De oproep zoals die in de landelijke en regionale dagbladen verscheen.

’s Ochtends vertrokken de opgeroepen krijgsgevangenen met de trein van het station Staatspoor uit Den Haag naar Amersfoort en deze reis was gratis. In Amersfoort aangekomen zijnde, moest ik nog een heel eind lopen voordat ik aankwam in het kamp dat aangewezen was.

Wehrmachtslager Zonnebloemstraat Amersfoort.

Prompt toen ik de poort binnenstapte had ik al een Duitse onderofficier op mijn nek en die vent begon tegen mij te schreeuwen dat ik op moest schieten en een beetje vlugger moest lopen. Ik zei tegen hem : Man, ik ben al de gehele dag bezig met lopen en rijden om hier te komen en wat maakt dan die paar minuten langer nog voor jullie uit als jullie de oorlog toch winnen”. Nou, ik dacht dat die vent ontplofte, want die vent verstond Nederlands en sprak het nog vloeiend ook. Hij ging tegen mij tekeer en zei “Ze zouden mij in Duitsland wel klein krijgen en het Nederlandse volk in het algemeen ook”, want dat bestond volgens hem alleen maar uit kruideniers en dubbeltjestellers en dat schreeuwde hij tegen mij met wild rollende ogen. Ik dacht laat ik nu maar niets meer zeggen want dan is de boot helemaal aan. Ik sloot mij dus aan bij de stroom die naar de meldingsbureau ’s op weg was en meldde mij in de barak aangekomen zijnde bij een Duitse schrijver die aan een tafel zat en deze sprak ook vloeiend Nederlands. Deze vroeg mijn naam en voornamen en waar ik geboren was en wanneer en toen behoefde ik niets meer te zeggen en alleen maar ja te knikken. Deze Duitse schrijver wist nog beter alles over mijn dienstverband bij de Koninklijke Marine dan ik het zelf nog wist. Hij wist precies al mijn plaatsingen in Nederland, ook waar, wanneer en hoe lang mijn verblijf in Nederlands Indië waren geweest, waar ik gewoond had en waar ik nu woonde, hoeveel kinderen ik had en wie mijn vrouw was en waar ze geboren was. Kort en goed, hij wist meer dan ik er zelf nog van wist, want ik was er een groot deel al van vergeten.

Ik sta er nog altijd verbaasd van dat die Duitsers zoveel over ons militairen wisten en er moet volgens mij op de departementen een behoorlijke lek hebben gezeten gezien de gegevens waarover de Duitsers beschikten, want deze gegevens kunnen alleen maar uit de conduite-boekjes van de betrokken militairen verkregen zijn. Er werd wel gepropageerd om je niet te melden voor krijgsgevangenschap, maar ik zou wel eens willen weten hoe wij daar onderuit hadden kunnen komen met al die gegevens die de Duitsers tot hun beschikking hadden.
Men wist ook dat de Duitsers nergens voor terig deinsden als het ging om scherpe maatregelen te treffen tegen personen die zich verzetten tegen de door hun uitgevaardigde orders, die in hun ogen in het belang van de veiligheid van Duitsland waren genomen.
Nadat wij allemaal geregistreerd waren werden wij afgevoerd naar het goederenemplacement van de spoorwegen. Daar stonden een stuk of tachtig veewagons klaar met prikkeldraad voor de luchtkleppen die boven in de zijkant van de wagens aanwezig waren.
Wij moesten instappen met ongeveer veertig man in een wagen (je zat als haringen in een ton) je kon net aan zitten en toen werden de deuren dicht gedaan en vergrendeld. Nou, daar zaten we dan en we konden niets anders doen dan maar wachten op de dingen die komen zouden. Het werd al avond toen we een locomotief hoorden naderen en ja hoor, met een klap kwamen de buffers op elkaar en werd de locomotief aan onze trein gekoppeld. Even later was onze afvoering naar Duitsland een feit geworden.
Hoelang we gereden hadden wist ik niet, maar plotseling stopte de trein met veel remgeknars en zover ik het in het donker kon zien, stonden we midden in de polder op een vlak stuk land. Opeens zag ik in de verte lichtspoormunitie de lucht ingaan en hoorde ik vliegtuigen vliegen. Ik zag de Duitse bewaking weghollen het land in en zich daar op de grond uitstrekken. Ik dacht nog, nou, dat is niet zo mooi, want als ze in die vliegtuigen de trein in het oog krijgen dan is het met ons gedaan want alle wagens waren afgesloten zodat er niemand uit kon. Misschien hebben ze in de vliegtuigen wat gezien of het was een vliegtuig dat zijn bommen kwijt moest, maar in ieder geval hoorden we een gefluit en gegil en kwam er een stil bommen op zowat een honderd meter van de trein in het land terecht. Jammer genoeg net niet op de plek waar die Duitse bewakers lagen. De vliegtuigen kwamen niet meer terug en daarom vermoedde ik dat die bommen nog over waren van een raid op Duitsland en die het vliegtuig kwijt moest. Maar met dat al was het toch maar een angstig moment en nu wisten we meteen wat we van de Duitsers konden verwachten, want ze hadden ons toch maar in die afgesloten wagons laten zitten zonder dat er iemand bij bleef om als het nodig was on uit de wagons te laten.
Maar, dit was het begin nog maar. Voordat de trein op zijn plaats van bestemming zou aankomen zouden we er nog een paar meemaken. De trein passeerde Enschede en ging de grens over naar Rheine en via deze stad naar Osnabrück. Ik kan mij dat nog zo'n beetje herinneren want ik stond bij zo'n luchtgat waar dat prikkeldraad voor was gemaakt. Daar door kon ik naar buiten kijken als ik op mijn tenen stond. In Osnabrück bleven we niet lang staan en het was er aarde donker, want alles was er verduisterd. Ik hoorde wel een hoop geschreeuw, maar kon er niet veel van verstaan en even later vertrok de trein weer met een hoop gerammel en gekletter van wissels en kruispunten.

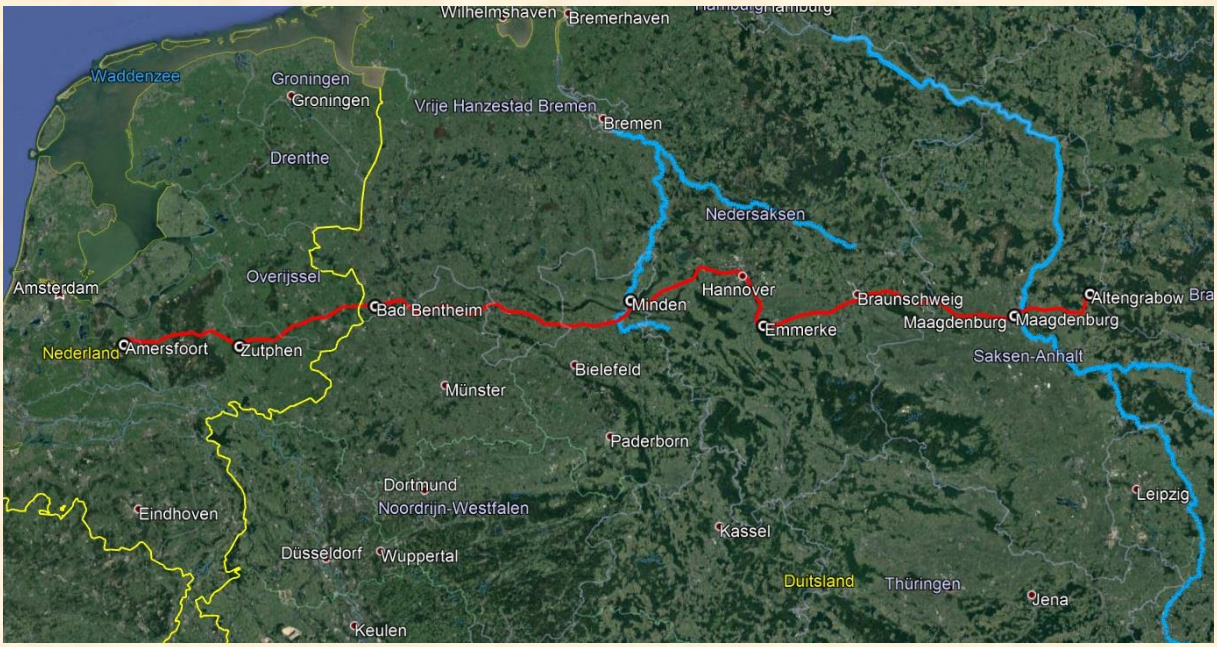

De reis van Amersfoort over Hannover naar Altengrabow
(reconstructie E. van der Most op een ondergrond van Google Earth 2019).

Wij waren naar ik schatte een goed half uur onderweg toen ik uit de richting Osnabrück gerommel hoorde en lichtflitsen zag. Ik dacht nog, dat wij misschien net een luchtaanval op Osnabrück waren ontlopen. De trein ging langzamer rijden en stopte toen in een bos. Waarom weer ik niet. We hebben de gehele nacht in dat bos gestaan en een groot gedeelte van de volgende dag. We mochten eindelijke even uit de wagons om onze tonnetjes te ledigen en om onze behoeften te doen. Er stonden overwal schildwachten (de Duitse naam voor deze lieden is *Wachmann*) opgesteld en wij werden gewaarschuwd dat elke poging tot vluchten zwaar gestraft zou worden en dat bij een vluchtpoging zonder waarschuwing geschoten zou worden. Bovendien dat wij er dan niet meer op behoefden te rekenen dat wij nog eens uit de wagon zouden komen voor het einddoel van onze reis bereikt zou zijn.
Wij kregen ook een homp zwart brood en wat thee van kamille gemaakt en dat was de eerste maal dat wij wat kregen na ons vertrek uit Amersfoort en dat was nu al twee dagen geleden..
De stemming in de wagon ging wel, want de meeste mensen hadden nog wat te roken en dat was denk ik de hoofdzaak voor een hoop mensen. Er werd veel geslapen ook, want veel kon je niet doen. Sommigen hadden een groepje gevormd en zaten zo goed en zo kwaad als het ging te kaarten.
Wij reden nog steeds met een behoorlijke snelheid en we hadden al weer twee dagen in de wagon doorgebracht, zonder dat hij geopend was geworden, toen de trein weer stopte in een bos en wij er weer eens uit mochten met al dezelfde waarschuwingen. Wij hebben de tonnetjes weer geleegd en onze behoeften gedaan en toen hoorde ik twee *Wachmannen* tegen elkaar zeggen dat wij vlak bij Hannover waren. Nadat we allemaal weer in de wagons waren, vertrok de trein weer en kwamen we ’s avonds in Hannover aan.
Op een zijspoor hebben we toen verscheidene uren gestaan en dat was helemaal niet leuk hoor, want overal in de omtrek hoorde je luchtalarmsirenes huilen en het luchtafweergeschut knallen. Alleen in Hannover zelf was het nog geen luchtalarm, maar gelukkig gingen wij zowat midden in de nacht weg uit Hannover. We gingen in een ruk door naar Braunschweig.

Daar hebben we ook nog enige tijd gestaan en toen vertrokken we naar de volgende halte plaats en dat was Magdeburg; niet zo ver van Berlijn af.

14 mei 1943
Het was zeker het einddoel van onze reis, want met veel geschreeuw werd ons duidelijk gemaakt dat we uit moesten stappen en aan moesten treden om geteld te worden.
Nou, ik geloof niet dat de Duitsers goed kunnen tellen, want dat is hopeloos. Iedere *Wachmann* had een andere uitkomst en dan begon het tellen weer opnieuw. Dat duurde uren lang en dat ging allemaal met een hoop geschreeuw gepaard. Op een gegeven moment scheen het te kloppen, want we moesten afmarcheren. We behoefden niet ver te lopen want vlak bij de spoorbaan was een groot kamp voor krijgsgevangenen en daar werden wij naartoe gebracht. Het eerste wat wij zagen van het kamp was een hoop prikkeldraad. En als je dat zo zag dan kon je je voorstellen dat de prikkeldraadfabrikanten in Duitsland geen armoe hebben geleden. Binnen het prikkeldraad stonden allemaal stenen barakken en ik denk dat het paardenstallen geweest zijn, want er waren in het midden van de loods goten en in de muren waren halfronde ramen. In deze loodsen waren stellingen gemaakt met twee rijen planken er tussen. Op deze planken lagen zakken, gemaakt van papiertouw en deze waren gevuld met papiersnippers van kranten. Dat waren onze slaapplaatsen.
Op dat spul deed je geen oog dicht want het was behoorlijk hard en koud. Hier in dit kamp kregen we na een week onze eerste warme maaltijd die niemand lustte en het was de combinatie er wel naar, want het was zuurkoolsoep met stukjes stokvis en nog enige andere ingrediënten. Je werd al doodziek als je er alleen aan rook. We gaven het aan andere krijgsgevangenen die er al langer waren en die aten het met graagte.
Een *Wachmann* zei nog tegen mij "wacht maar, de volgende week staan jullie ook in de rij te dringen om deze soep, want jullie krijgen toch niets anders". En hij kreeg nog gelijk ook, want we kregen voor de gehele dag 300 gram van dat zwarte zware brood. Je kon er net drie sneetjes van maken en daar moest je het 's avonds en 's ochtends mee doen. Bij dat brood kreeg je een kluitje zogenaamde margarine, ik weet niet wat voor een vet spul of dat het was. Je werd er doodmisselijk van als je het zo opat, dat weer ik uit ondervinding.
Op een keer had ik mijn brood zo zuinig besmeerd dat ik nog wat van die vettigheid over had gehouden, Ergens bewaren kon je het niet, dus dacht ik, kom ik eet het zo op. Als ik er nog aan denk, dan heb ik er nog spijt van dat ik toen zo stom ben geweest om die rommel zo op te eten. Het is me ook niet meer overkomen want ik gebruikte het helemaal niet meer. Ik ruilde het voor marmelade, daarvan kregen we ook een lepeltje voor bij ons boord. De Duitsers noemde dat spul marmelade, maar het had meer weg van tomatenpuree, alleen was het zoeter. Nadat we drie dagen in het kamp waren, moesten wij aantreden en werden wij naar een barak gebracht. In die barak moesten wij ons ontleden en werden onze kleren in hele lucht ontsmet. Nou, de zweetband van mijn muts was gelijk naar de bliksem door die hete lucht, want die was zo hard als een steen geworden en kon ik wel uit mijn muts halen. Daarna moesten we naar een andere barak daar waren Duitse ziekenverplegers die klaar stonden om ons een injectie te geven tegen cholera-tyfus. Dat was gauw gebeurd, daar waren ze wel handig in. En toen moesten we doorlopen naar een volgende barak. In deze barak was administratief personeel van het Duitse leger. Deze hadden lijsten met onze namen en verdere gegevens over ons. Wij moesten weer vragen beantwoorden die al op die

lijsten stonden. Toen werden wij officieel als krijgsgevangenen ingeschreven en kregen we een zinken plaatje dat we om onze nek moesten hangen. Op het plaatje wat ik kreeg stond "Stalag XI-A, Nr. 104852" en dat was mijn identiteitsplaatje gedurende mijn krijgsgevangenschap in Duitsland.
Er was niet veel voor ons te doen in het kamp, want wij waren nog niet ingedeeld bij een Arbeitskommando en brachten wij onze tijd zoek met wat de Duitsers *"Sport und Spiel"* noemden. Wij waren zowat een veertien dagen in het kamp toen wij te horen kregen dat wij weg zouden gaan. Maar waarheen, dat wisten we niet.

5. Fort Kronprinz in Straatsburg

Donderdag 27 mei 1943
's Ochtend moesten wij aantreden met onze bagage en kregen wij een stuk brood en een klein rond kaasje. Dat kaasje was erg gard en het stond nog ook, maar dat was de specifieke lucht van dat soort kaas werd mij verteld toen ik zei dat het stonk.
Na het uitdelen van de rantsoenen welke bestemd waren voor twee dagen, was ons gezegd, gingen we weer naar een trein met veewagons en begon het inladen van ons met veel geschreeuw en waarschuwingen en met veel schildwachten die met het geweer onder de arm toe stonden te kijken. Nadat alle krijgsgevangenen in de veewagons waren geladen, werden de deuren weer gesloten en op slot gedaan. Wij zaten nu met ongeveer dertig man in een wagon, dus hadden we een beetje meer ruimte om ons te bewegen. Ik had nu niet het geluk om bij een luikje te staan om naar buiten te kijken, dus ging ik maar in een hoekje liggen slapen. We kwamen door verscheidene steden, zoals Kassel, Frankfurt, Mannheim, Karlsruhe en wij wisten nog steeds niet waar de reis naartoe ging. Af en toe stopte de trein in een bos en kregen we de gelegenheid met veel geschreeuw en waarschuwingen, om onze behoeften te doen en de tonnetjes te legen die in elke wagon waren. We kregen ook wat te drinken, want van de dorst hadden we het ergste te lijden. Wij waren al vijf dagen onderweg toen we bij Mannheim kwamen. Het was al nacht en er scheen pas een luchtaanval geweest te zijn, want het was een drukte van belang op het station. Wij vroegen door de luikjes om water, want we stikten haast van de dorst na een gehele dag in die veewagon. Maar nikst hoor, niemand wilde buiten de wagon onze flessen en keteltjes aannemen om ze met water te vullen uit de kraan die wij zo op het station zagen staan. Wij stonden al een paar uur op het station langs een perron en nog steeds geen drinken. Ook de *Wachmannen* die langs onze trein liepen dachten stik maar, want ze blaften steeds tegen ons *"Maul halten!",* als wij om water vroegen. Op een gegeven moment zagen we een paar zusters lopen en wij aan het roepen naar ze en de *Wachmannen* maar blèren *"Maul halten!"*. Maar die zustertjes hadden ons toch gehoord en ze kwamen vlug naar onze wagon toe en vroegen wat of wij wilden en wie of wat of wij waren. Wij vertelden ze dat wij Hollanders waren en krijgsgevangenen van het Duitse leger en dat wij al zowat een week in die wagons zaten en dat wij stikten van de dorst en dat wij ook honger hadden. Ze vonden het heel erg dat wij zo slecht verzorgd werden en ze zouden er direct wat aan doen zeiden ze. Ze gingen een gebouw binnen op het station en ja hoor, even later kwamen ze er weer uit met nog meer verpleegsters bij hun en de droegen ketels en daarmee kwamen ze naar onze trein. Wij moesten onze blikjes en pannetjes door de ventilatiekleppen steken en dat ging niet zo gemakkelijk want daar zat prikkeldraad voor. Toen we onze blikjes en pannetjes terugkregen zagen we dat er soep in zat. Als die *Wachmann* nu maar even de deuren hadden opengemaakt, dan had iedere krijgsgevangene wat van die soep kunnen krijgen, want er was genoeg. En daardoor kwam het ook dat veel krijgsgevangenen geen soep hebben gehad, want even later vertrok de trein weer, voordat alle soep uitgedeeld was. De zustertjes keken ook erg teleurgesteld en lieten duidelijk merken dat het niet hun schuld was dat er nog krijgsgevangenen waren die geen soep gekregen hadden. Maar diegenen die soep gehad hebben en daar was ik ook bij, zullen niet gauw vergeten dat het Duitse Rode Kruis zich tenminste nog het lot van een trein met krijgsgevangenen aantrok en het was niet de schuld van het Duitse Rode Krui, dat niet alle gevangenen wat gekregen hadden maar het was de schuld van de transportleider van onze

trein. Als deze even wat menselijkheid had betoond en even de deuren open had laten maken, dan had iedereen wat gekregen. Die zustertjes liepen hard genoeg, ze deden het geloof ik nog met plezier ook. Maar, we waren nu weer onderweg en wij wisten nog steeds niet waar de reis naartoe ging.

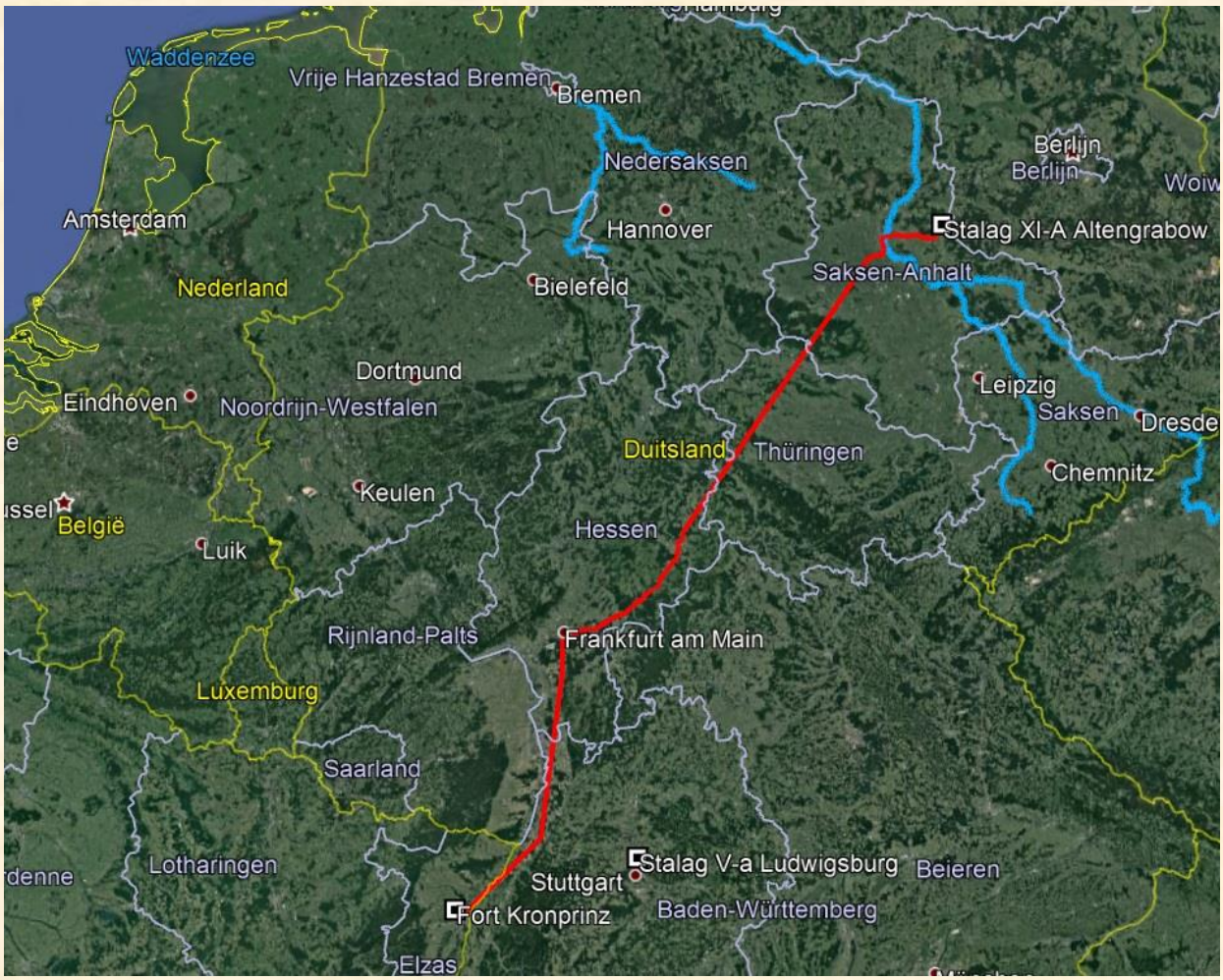

De reis van Altengrabow naar Fort Kronprinz
(Reconstructie E. van der Most op een ondergrond van Google Earth 2019).

Het was al dag geworden toen de trein langzamer begon te rijden en weer in een bos stopte. Wij mochten weer uitstappen en onze behoeften doen en toen zijn er vermoedelijk een paar gevlucht. Maar dat wisten we toen nog niet, want dat kwamen we pas te weten op de plaats van onze bestemming. Nadat de trein weer vertrokken was kwamen we weer met donker in een stad aan en kon ik nog net op een stationsbord zien dat we in Karlsruhe waren.
Deze stad scheen behoorlijk te pakken genomen te zijn door vliegtuigen, want we reden heel voorzichtig over een brug en het is heus geen lolletje om opgesloten te zitten in een wagon als je door een gebombardeerde stad rijdt. Je zit steeds in de vrees dat er weer een aanval komt terwijl je er net met de trein doorrijdt en er kunnen ook nog overal blindgangers liggen en tijdbommen. Die kunnen op de meest ongelegen ogenblikken ontploffen, dat heb ik later ondervonden. Toen we de stad waren doorgereden begon de trein vaart te vermeerderen en ging het weer met een behoorlijke snelheid, naar later bleek, op ons einddoel af.

Vrijdag 28 mei 1945
Wij kwamen nog in de ochtend op een groot spoorwegemplacement aan en dat behoorde bij de stad Straatsburg. Dat konden we lezen op een bord dat bij een laadperron stond.
Wij moesten, nadat de deuren geopend waren, uitstappen en ons opstellen om geteld te worden en toen hoorden wij dat er een paar vermist werden. Wie het waren en hoeveel ben ik niet aan de weet gekomen, maar ik wist wel dat ons transport hoofdzakelijk uit Marine mensen bestond, waaronder ook onderofficieren. Toen wij geteld waren en dat heeft heel wat voeten in de aarde gehad, moesten wij afmarcheren. Er stonden nogal wat mensen van de burgerbevolking langs de weg en die keken naar ons en ze waren vriendelijk genoeg, maar ze mochten niet met ons spreken of in onze nabijheid komen van de *Wachmannen*.
Na een hele tijd lopen, het leken mij uren toe, kwamen wij aan een laan met hoge bomen.

De route naar en ligging van fort Kronprinz (reconstructie op basis van informatie uit het dagboek van sergeant Wim Hamakers op een ondergrond van Google Earth 2016).

Even later zag ik dat het oude perenbomen waren waarvan de vrucht niet te eten was, want dat heb ik geprobeerd toen ik zo'n peer opraapte. De laan kwam uit op een hek met daarnaast een houten barak. Ik dacht nog, nou daar gaan we nooit met zijn alle in, maar even later zag ik dat het niet om de barak te doen was, want naar later bleek was die barak bestemd voor de bewakingssoldaten.
Wij moesten door het hek en over een houten brug en toen zagen wij dat wij bij een oud fort waren en er stond "Fort Kron-Prinz" boven met een jaartal van in de 1872 of zoiets. Het was niet zo goed meer te lezen en zo precies weet ik het niet meer.

Fort Kronprinz.

Fort Kronprinz.

Nou, om in het fort te komen moesten we over die houten brug en door een deur met gigantische ijzeren deuren. Het zag er allemaal massief genoeg uit en aan prikkeldraad geen gebrek. Wij werden ondergebracht in kamers, ongeveer twintig man op een kamer.
Er waren houten kribben met twee slaapplaatsen boven elkaar. Nadat wij ons geïnstalleerd hadden was het wachten op de dingen die komen zouden. Nou, die kwamen gauw genoeg. Wij moesten aantreden en toen werd ons medegedeeld dat er werkgroepen werden gevormd en dat we de andere ochtend al aan het werk zouden gaan. Ik was ook bij een werkgroep ingedeeld, maar wat wij moesten doen dat wisten wij nog niet.
Na het appèl werd ons een rantsoen brood uitgereikt. Het was minder dan wij ooit gekregen hadden. Het was ons avondeten, plus ons ontbijt voor de volgende ochtend, maar dat wisten we toen nog niet. Je kon net vier dunnen sneetjes brood van dat stukje snijden en dat was zo opgegeten en toen zaten de meesten de volgende ochtend zonder brood, want je kreeg niets meer. Onder diegenen die zonder brood zaten was ik ook, want ik had ook dat stukje brood opgegeten niet beter wetende dan dat we de andere ochtend voordat we naar het werk zouden gaan, nog een stukje brood voor bij het werk zouden krijgen. Maar niks hoor, we kregen niets en zo gingen de meesten van ons met een lege maag weg. Nou, dachten we, dan krijgen we zeker op het werk wat te eten, maar dat hadden we ook al weer verkeerd gedacht, want wat we gekregen hadden dat bleek voor de gehele dag te zijn.
De andere ochtend moesten we om zes uur opstaan, ons wassen en aankleden en diegenen die nog wat te eten hadden gingen eten met kamillethee. Ik heb mijn buik rond gedronken aan kamillethee en toen moesten wij aantreden om geteld te worden. Na het tellen gingen wij op weg. Wij moesten een heel eind lopen en toen kwamen wij bij een dorpje aan en om de hoek van een grote schuur was een tramhalte en daar stonden trams op ons te wachten. Wij moesten instappen en toen vertrokken de trams en die brachten ons naar Straatsburg.
In Straatsburg aangekomen zijnde stopte de trams, o ironie, bij een halte de Amsterdam Strasse geheten. Wij moesten uitstappen en weer aantreden om geteld te worden en toen dat gebeurd was toen marcheerden wij af in de richting van de Rijn. We kwamen in een park aan, dat gelegen was aan de oever van de Rijn en daar kregen we houwelen en steekspaden. We moesten een stuk grond uit gaan graven wat de Duitsers al uitgezet hadden met paatjes en dat moest twee meter diep worden. Er werd ons gezegd dat het voor schuilkelders voor de bevolking was, maar daar geloofde ik geen donder van, want een schuilkelder ga je toch niet vlak bij het water maken. Maar enfin, wij konden niet het tegendeel bewijzen, dus moesten we wel aan het werk gaan. Nou, ik had het weer lekker getroffen met mijn stukje wat uitgezet was, want in het mij toegewezen stukje stond een boom. Het was wel geen grote boom, het stammetje was ongeveer twintig centimeter dik en zowat vijf meter hoog, maar het geeft je wat te doen om een boom van die afmetingen uit de grond te krijgen met niets anders dan een spade en een houweel. Ik ben ruim een week bezig geweest en dan hebben een paar andere krijgsgevangenen mij nog geholpen, anders dan was het mij misschien nooit gelukt om dat ding uit de grond te krijgen. Toen de boom omgevallen was hebben wij hem weggesleept en hebben wij verder zitten martelen om die rot wortels uit de grond te krijgen. ’s Middags kregen wij middagpauze. Ha, dachten we, nu komt het eten, maar niks hoor. Na de middagpauze was het weer gewon doorgaan met werken en zonder eten tot 5 uur ’s middags. Om 5 uur kregen we het sein dat de werkzaamheden beëindigd en het gereedschap schoongemaakt moesten worden. Onder gereedschap schoonmaken

verstonden de Duitsers het glimmend poetsen van houweel en spade. En als het zaakje niet glimmend genoegd was, dan kon je opnieuw beginnen met poetsen. Dan stonden de andere krijgsgevangenen al die tijd te wachten, Die Moffen namen geen genoegen met iets minder of gewoon schoonmaken. Nadat het gereedschap naar genoegen van de heren Duitsers schoongemaakt was. Werd er aangetreden en geteld en als het direct klopte (waar het nog wel eens aan haperde) werd er afgemarcheerd naar de trams.
Bij aankomst in het fort Kronprinz kregen we te eten, dat was soep met harde gele erwten erin en nog enige niet thuis te brengen ingrediënten, maar het hoofdbestanddeel was water. Daar waren ze niet zo zuinig mee en vlees of iets dergelijks was er niet ingedaan. Dat was ons maal na een dag van hard werken. Na het eten kregen wij ons rantsoen brood.
Sommigen bewaarden het, anderen aten het direct op en dat deed ik ook. Dat was misschien dom. Maar je had dan tenminste nog wat in je maag als je ging slapen en dat was ook een voornaam ding als je een beetje goed kon slapen, want anders dan was je helemaal geradbraakt als je ’s ochtends opstond. De andere ochtend had je natuurlijk niets te eten, maar dan dacht je maar weer aan de avond. Dan kon je weer alles tegelijk opeten en zo ging dat maar door, Je kon wel tamelijk goed slapen als je soep, brood en een liter water in je maag had. Je was dan tenminste lekker vol.
Er waren ook nog krijgsgevangenen die nog wat peulvruchten bij zich hadden die ze van huis hadden mee gekregen. Dat kwam hun nu goed van pas. Ik weet nog goed dat er een korporaal vliegtuigmaker bij mij op de kamer zat en die had een flesje met vitaminedruppels van huis meegekregen en die nam elke avond twee druppeltjes en dan zat hij te smakken van jewelste. Net of hij een hele maaltijd naar binnen had gewerkt.
Best mogelijk dat het goed was, maar ik stond er nogal sceptisch tegenover, want volgens mij kreeg je van twee van die druppeltjes geen volle maag. Alleen voor degenen die niets hadden was het niet zo’n prettig gezicht als iemand zo zat te smakken en net te doen of hij helemaal verzadigd werd door dat spul uit dat flesje. En ik behoorde ook onder degenen die niets hadden. Ik weet ook nog goed dat een collega van mij een zak met bruine bonen had. Die zak was in zij bed omgevallen en de bonen eruit. Hij heeft ze weer bij elkaar gezocht en alles heel precies nagezocht of er nog ergens bonen zouden kunnen liggen en ik maar in die tijd hopen dat er nog een paar door hem niet gezien zouden worden. Ik had daar niet veel hoop op, want hij zocht heel goed en dat zou ik ook gedaan hebben als het mijn bonen waren geweest. Maar nu vond ik dat ik pech had en dat hij voor mij niet zo goed had behoeven te zoeken. Nadat hij dacht dat hij nu wel al zijn bonen bij elkaar had gezocht, borg hij de zak met bonen op en ging weg. Ik dacht nu ga ik toch nog eens kijken of hij er geen paar over het hoofd heeft gezien, dus ben ik op mijn buik gaan liggen en ben onder de kribben gekropen en zowaar, helemaal tegen de muur vond ik een paar bonen en bij verder zoeken vond ik er nog meer en zo vond ik in het totaal twaalf bonen. Om ze op te eten moesten ze gekookt worden. Er stond wel een kachel bij ons op de kamer, maar er was geen brandstof voor. Ik ben toen in het fort op zoek gegaan en kwam in een gang terecht die met prikkeldraad was verspert. Ik ben onder het prikkeldraad door gekropen en kwam via die gang in andere kamers terecht waar ook kribben stonden en toen heb ik een krib gesloopt voor brandhout. Ik heb met dat hout de kachel aangemaakt en de bonen gekookt en ze smaakten heerlijk. En ik heb ze één voor één opgegeten en het water waar ik de bonen in gekookt had heb ik af laten koelen en heb het toen opgedronken, maar dat was niet zo’n

succes wat de smaak betreft maar ik had voor het eerst weer na een lange tijd geproefd hoe of bruine bonen smaakten. Maar dat slopen van die krib had ook nog gevolgen, want er waren er nog meer die wilden koken en moesten dus de kachels aanmaken en toen was het hek van de dam. Overal werden er kribben gesloopt. Niet van de mensen zelf, maar van de kribben uit het afgesloten gedeelte waar ik die krib gesloopt had. Men kroop daarbij onder het prikkeldraad door en kwam met armen vol hout terug. Haast op alle kamers brandden de kachels en dat liep in de gaten want waar niemand aan gedacht had en ik ook niet, dat was dat alle schoorstenen van de kamers niet boven fort uitkwamen maar opzij uit de muren. En toen ik eens naar buiten keek toen zag ik allemaal rokende pijpjes uit de muren steken en ik dacht nog bij mijzelf, o, o, dat gaat verkeerd en ja hoor, plotseling was het een algemeen appèl en moesten we aantreden en moesten onze eigen onderofficieren uitzoeken wie of er hout hadden gestolen en ik moet zeggen, op een enkele uitzondering na, hebben ze wel erg hun best gedaan om de schuldigen te vinden.
Een krijgsgevangene die op heterdaad betrapt werd belandde in de cel. Ik niet, want ik bleef hardnekkig ontkennen hoewel ze wisten dat ik één van de eersten was geweest die met hout liep te slepen. Naar het scheen dat de Duitsers tevreden waren gesteld met die ene men, alleen kregen wij te horen dat er de strengste maatregelen genomen zouden worden als het weer eens voorkwam dat er hout van het Duitse Rijk gestolen zou worden. Toen heb ik maar, als ik nog eens wat te koken had, de planken van mijn eigen krib en af en toe een plankje van de krib van mijn buurman opgestookt, Maar dan 's avonds dat het niet in het donker gezien kon worden dat er rook uit het pijpje kwam.
Ik heb nog eens een keer 's avonds gekookt en wel aardappelschillen met brandnetels.
Ik had eens gehoord dat je brandnetels kon eten en aangezien hier die gracht vol stond met manshoge brandnetels, dacht ik, nou hier staat wel een maaltje voor mij. Dus ik aan het brandnetels plukken maar die rotdingen staken behoorlijk en ik verging van de jeuk. Maar je moet wat overhebben voor een lekker maaltje dacht ik. Dus ik plukken, alleen vond ik die stammetjes een beetje te hard dus heb ik alleen de bovenste bladeren van de plant genomen en verder niets van de plant. Nadat ik de brandnetelbladeren fijn had gesneden en gewassen, wat met een hoop jeuk gepaard ging, heb ik de kachel aangemaakt toen het donker was geworden. Ik kreeg wel een hoop commentaar van mijn medegevangenen, maar daar trok ik me niets van aan, want ik had honger en die trachtte ik op alle mogelijke manieren te stillen. Toen ik zo bezig was dacht ik had ik nog maar wat anders om met die brandnetels mee te koken en ik dacht daarbij opeens aan het aardappelhok. Maar dat was op slot, zover als ik wist, maar ik ben toch eens gaan kijken en ja hoor, het was op slot. Maar met mijn mes en een roestige spijker heb ik het toch open gekregen en kon ik erin. Het was aarde donker in dat hok en ik heb er wat rond lopen scharrelen tot ik een hoop aardappelen voelde.
Ik was eerst van plan om wat aardappelen mee te nemen, maar dat heb ik niet gedaan want het was het rantsoen van ons allemaal. Ik zocht verder en kwam toen aan de hoop aardappelschillen waar het mij om te doen was. Ik heb daarmee mijn zakken vol gestopt en ben gauw uit het hok gegaan. Ik heb nog getracht de deur op slot te doen, maar dat ging niet zonder sleutel. Ik heb de deur toen maar gewoon dichtgetrokken en hoopte maar dat ze zouden denken dat men vergeten was om hem af te sluiten.
Ik heb de aardappelschillen gewassen en in kleine stukjes gesneden en met de brandnetels meegekookt. Het kostte mij zowat mijn halve krib, en nog waren die brandnetels niet gaar.

Ik ben toch maar aan het eten gegaan, maar het smaakte niet zo best hoor en dan al die harde stelen, Maar ik heb toch zo goed en zo kwaad als het ging wat van dat spul naar binnen gewerkt. Maar ik kan niet zeggen dat ik lekker heb gegeten en ik was de eerste dagen een vaste afschrijver van de wc en dat moest bliksem snel gebeuren. Gelukkig waren de wc's niet zo druk bezet, anders dan was het hele geval een ramp voor mij geweest.
Maar een ding was voor mij zeker, voor mij nooit geen aardappelschillen met brandnetels meer. Maar dit hele geval had nog een staartje, want 's ochtend bij het appèl werd er door een onderofficier van ons bekend gemaakt dat er ingebroken was in het aardappelhok en dat er aardappels gestolen waren. Ik heb mij gemeld en er meteen bij gezegd dat ik geen aardappelen had gestolen maar dat ik alleen wat aardappelschillen had genomen en dat ik er nog wat van over had. Ik heb het laten zien en ook het restantje van de gekookte aardappelschillen met brandnetels, wat ik nog had staan, want ik werd niet geloofd door onze onderofficieren. Ik kreeg opdracht om de aardappelschillen zo vlug mogelijk weer naar het aardappelhok te brengen, anders dan zou ik gemeld worden bij de Duitse commandant en dan zou het er slecht voor mij uitzie. En dat werd mij gezegd door een onderofficier die ik al jaren kende ook vanuit Nederlands Indië. Maar enfin, ik heb de aardappelschillen weer in het aardappelhok terug gebracht en heb er tegelijk die brandnetels maar bij gegooid om geen moeilijkheden te krijgen. Het was voor ons geen beste tijd in het fort, het was hongerlijden en hard werken en dan had je af en toe de beurt van waterpompen, want er was geen leidingwater in het fort. Het water moest opgepompt worden uit een waterput die tachtig meter diep was, Nou, als de tanks vol waren gepompt dan was je geradbraakt.
Ik heb in de tijd dat wij in het fort hebben gezeten, maar tweemaal hoeven te pompen. Maar dat vond ik al meer dan genoeg, want als je gepompt had dam kwam je er met knikkende knieën vandaag vanwege het onvoldoende voedsel en het harde werken wat je overdag moest doen. Met dat al werden wij er niet dikker op en als we lang in dat fort hadden moeten blijven dan waren er zeker ernstige zieken gekomen. Er waren wel zieken, die waren ondergebracht in een aparte kamer die als ziekenzaal was ingericht en daar was een medisch student die de taak van een dokter waarnam, want wij hadden geen arts bij ons.
Deze man heeft veel werk gedaan en ons zeer goed geholpen in die tijd, want het viel niet mee om met gebrekkige middelen voor zo'n troep krijgsgevangenen te zorgen wat betreft hun gezondheid en daarbij geloof ik dat hij op basis van vrijwilligheid bij ons was. Zijn naam ken ik niet, maar ik heb hem na de oorlog nog even vluchtig in het Wilhelmina-gasthuis in Amsterdam gezien. Ik heb ook nog aan een weg gewerkt, een paar kilometer van het fort vandaan en daar moesten we lopende naar toe. We moesten daar graven en het zand gelijk maken en stukken steen gelijkmatig verdelen, waarna er een wals overheen ging. Dat werk heb ik maar een paar dagen gedaan, toen moest ik met een paar man helpen bij het aanleggen van een schietbaan. Nou, als het aan mij had gelegen dan had die schietbaan nu nog niet klaar geweest en ik ben er dan ook maar een keer geweest. Toen wilde de Feldwebel die het toezicht had op het aanleggen van die schietbaan mij niet meer hebben en was ik de volgende dag weer aan het stenen sjouwen.
Een mannetje van ons had het mooi versierd bij die Feldwebel en wel Marinier 3e klasse, Jan Blokzijl,[4)] die poetste de schoenen van die vent en kreeg daarvoor wat te eten en werd steeds

4 Bedoeld is marinier 3e klasse Sense Jan Blokzijl kgf 104832. Hij werd geboren in Emmen en woonde aan de Coendersweg 41a te Groningen-Helpman.

gekozen om aan die schietbaan te werken. Die marinier behoefde niets anders te doen dan de laarzen van de Feldwebel te laten glimmen en dan zat hij op rozen.
De honger werd steeds erger en de mensen die niets extra's te pakken konden krijgen wat eten betreft, zag je met de dag afvallen en daar behoorde ik ook bij. 's Ochtends al als je wakker werd en je stond op, dan stond je al te trillen op je benen en dan moest je nog gaan werken ook. Met dat weken versierde ik het wel, want als het enigszins kon dan deed ik niets.
We hebben zowat een maand in dat fort gezeten, toen er plotseling bericht kwam dat wij weer weggingen. Maar waar naartoe, dat wisten wij niet. Maar dat was minder erg en wij hoopten alleen dat we het daar beter zouden krijgen dan hier in dat rot fort.

6. Arbeitskommando Stuttgart

Dinsdag 8 juni 1943
’s Ochtends moesten wij aantreden met onze bagage, wat wil zeggen, korporaals en manschappen, geen onderofficieren. Dus was het voor ons duidelijk, dat het weer een werkkamp zou worden, want de onderofficieren behoefden volgens het verdrag van Genève niet te werken.
We gingen weer zeulen met onze bagage naar het rangeeremplacement waar we een maand geleden waren aangekomen en daar stonden de veewagons weer op ons te wachten met een hoop *Wachmannen* er om heen.
We hadden de zieken die maar even met ons meekonden, bij ons. De ergere zieken bleven in het fort achter en die zouden later komen werd ons gezegd. Wij hadden in onze wagon ook een zieke en dat was een goede bekende van mij. Het was de marinier 2 Wim Luiten,[5)] die had in Den Haag met mij op het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening gewerkt. Deze man nu had buikloop en dat is niet prettig om in een wagon met mensen te hebben. Gelukkig was de wagon niet zo vol als in het begin van onze reis naar Duitsland, er waren nu zo’n twintig man in. Dus hadden we nu een behoorlijke ruimte. Met die zieke Wim Luiten heb ik het aardig klaar gespeeld, want ik had op het rangeeremplacement een hoopje kranten gevonden. Dat gaf eerst nog wat trubbels met een *Wachmann*, maar toen ik hem vertelde waar ik ze voor nodig had toen mocht ik ze meenemen van hem. Deze kranten heb ik gebruikt om, wanneer de zieke zijn behoefte moest doen -en dat was nogal eens- dan liet ik het hem op een krant doen en die gooide ik dan door het luikje de spoorbaan op. Er was wel een hoop gekanker van de andere gevangenen omdat het zo stonk, maar dit was toch beter dan dat hij op het tonnetje ging, want dan bleef je in de stank zitten en de man had zich kunnen bevuilen als hij niet vlug genoeg bij het tonnetje had kunnen komen of hij had er mee om kunnen vallen en dan waren we in de aap gelogeerd want je moest alles zelf opruimen. Dus heb ik mij niet veel van al dat gekanker aangetrokken en ben gewoon doorgegaan met die man te helpen op die manier die mij het beste leek voor de man in kwestie en voor ons allemaal.
Deze treinreis duurde gelukkig niet zo lang als de eerste die wij gemaakt hadden. Alleen ging het langzamer, want we gingen zover als wij konden zien de bergen in. Als de spoorbaan een bocht maakte dan kon je nog net door het luikje zien dat er twee locomotieven voor de trein stonden en die stoomden behoorlijk om de trein vooruit te trekken.

5 Bedoeld is matroos Willem (Wim) Luiten kgf 104995. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Van Diemenstraat 89 te Den Haag.

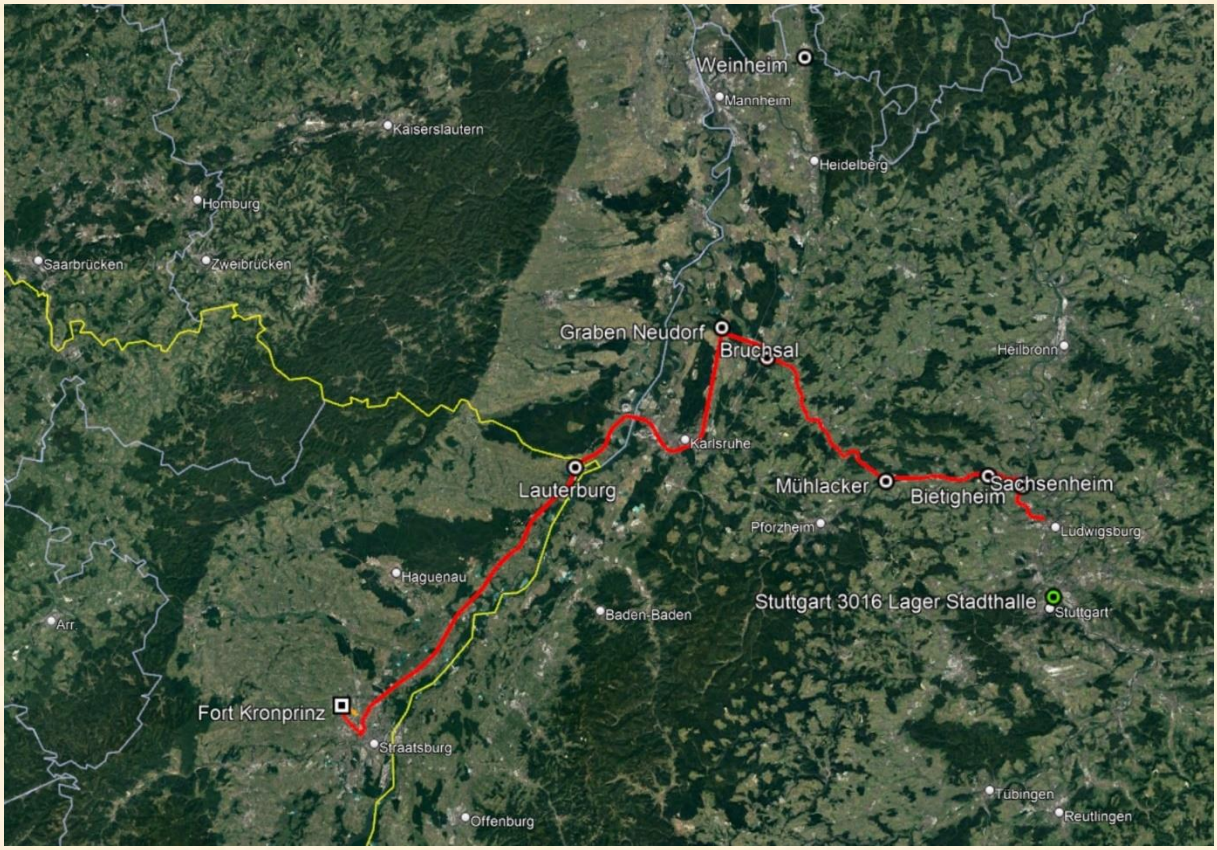

De reis van fort Kronprinz naar Ludwigsburg (ondergrond Google Earth 2018)

Na twee dagen rijden stopte de trein op een emplacement en werden de deuren van de veewagons opengemaakt en moesten wij uitstappen met veel geschreeuw en geroep van de *Wachmannen* en toen zagen wij dat we in Stuttgart waren. We moesten aantreden en toen was het tellen en nog eens tellen en toen scheen het te kloppen, want marcheerden wij af. Maar waar naartoe dat wisten wij nog niet. Wij liepen het emplacement af en zo langs het *Hauptbahnhof* en gingen wij een brede straat in en dat bleek de Neckarstrasse te zijn. Na ongeveer een kwartier lopen kwamen wij voor een groot houten gebouw. Opzij van dat gebouw was een open ruimte met prikkeldraad afgezet met een poort erin gemaakt en door deze poort moesten we door en ons dan opstellen. Het gebouw waar we nu voor stonden was de *"Stadthalle"*, alwaar voordat het als krijgsgevangenenlager werd ingericht, sport werd bedreven, zoals wielerwedstrijden, schaatsen en diverse balspelen. Dus in het kort gezegd, het sportpaleis van de stad Stuttgart.
Nadat wij ons hadden opgesteld kwam de commandant van het krijgsgevangenenlager naar ons kijken. Dat was een *Ober-Leutnant* van de artillerie. De man stond ons verbaasd aan te staren, het leek wel of hij nooit zoiets als krijgsgevangenen had gezien. Maar wij waren dan ook een troep hoor, mager, vuil en zwak van het weinige eten dat wij in fort Kronprinz gekregen hadden. Hij vertelde ons dat wij hier waren om te werken en dat wij van nu af twee weken lang een dubbele portie eten zouden krijgen om weer aan te sterken, want hij vond dat wij er maar belabberd uitzagen en daar had hij gelijk in, want wij waren er niet zo best aan toe. Nou, wij waren dolblij met dat extra eten en dat heeft ons een hoop goed gedaan.

In de Stadthalle waren al Nederlandse krijgsgevangenen toen wij er aankwamen en daar waren ook nog bekenden van mij bij, onder andere een kwartiermeester Postma,[6] die was ook uit Vlissingen en ik had er in Den Haag mee bij de Veehouderijcentrale gezeten na mijn demobilisatie in 1940. Van deze kwartiermeester kreeg ik ook nog een gedeelte van zijn eten, want hij kon het toch niet allemaal op, zei hij. Het eten was goed en het werd door koks van de Nederlandse Marine gekookt en die waren ook al in het kamp toen wij daar aankwamen. Het leek wel of die koks een ander soort van krijgsgevangenen waren ,et een hoop privileges welke de andere krijgsgevangenen niet hadden. Het bleek dat de Wehrmacht de krijgsgevangenen aan het stadsbestuur van de stad Stuttgart had overgedragen om te verhuren aan maatschappijen en aan particulieren. Daarom waren wij ondergebracht in de Stadthalle en zorgde de stad ook voor ons voedsel dat niet veel, maar wel goed was.
Nadat wij de toespraak van de commandant hadden aangehoord, mochten wij inrukken en konden wij het gebouw in. Wij gingen direct naar binnen om een krib te zoeken en ik had er al gauw een vlak bij een dubbele deur. Ik legde mijn koffer op een stelling die daar speciaal voor was en tegen de wand geplaatst was van het gebouw. Nadat ik dat allemaal had verzorgd ben ik op zoek gegaan naar eventuele bekenden van mij, want er waren al een hoop krijgsgevangenen van de Marine in het Lager aanwezig. En ja hoor, ik kwam er direct al een paar tegen, die ik heel goed kende en waar ik verscheidene jaren mee had gediend en dat waren de kwartiermeesters Postma en Barneveld. [7] Van Postma kreeg ik dat extra eten, zoals ik al gezegd had en Barneveld was zijn muts kwijt en die heb ik toen een muts van mij gegeven.

De Stadthalle in Stuttgart (ansichtkaart internet).

6 Bedoeld is korporaal Marine Hessel Postma kgf 104734. Hij werd geboren in Zutphen en woonde aan de Kockstraat 62 te Den Haag.
7 Bedoeld is kwartiermeester der Marine Gerhard Johan Barneveld kgf 105121. Hij werd geboren in Gronau en woonde aan de Mijdrechtstraat 8 te Utrecht.

Op de plek van de vroegere Stadthalle staat nu hoogbouw
(foto E. van der Most, mei 2019).

Nu de indeling van het gebouw waar wij waren in ondergebracht:
Het gebouw zelf was van hout op een betonnen fundering en het was langwerpig van vorm met vanbinnen een houten vloer. In de zaal stonden de kribben, twee boven elkaar, ook van hout gemaakt. De zaal stond niet vol met kribben er was als je de zaal binnen kwam door de linker deur welke hoofdzakelijk werd gebruikt, dan had je aan de linkerzijde de plaats waar de kribben stonden opgesteld met nog een gedeelte van de kribben recht over de deur en nog een gedeelte er iets voorbij. In de ruimte waar geen kribben stonden waren tafels met banken geplaatst alwaar wij konden eten en konden verpozen. Verder waren in de gehele zaal in de rondte balkons aangebracht alwaar de mensen ook konden zitten en zo de gehele zaal konden overzien. Velen gingen daar ook zitten eten, maar ik niet, want het was voor mij veel te ver om met mijn eten in de hand al die trappen op te lopen. Ik kon zolang niet wachten, hoor. Maar met dat al was het geen slecht verblijf voor krijgsgevangenen, want ik zou ze nog wel slechter tegenkomen met het verloop van de tijd.
Achter het gebouw buiten op de plaats waren stookplaatsjes gemaakt voor de mensen die wat te koken hadden, want dat kon je daar dan zelf doen als zelf maar zorgde voor pannetjes en brandstof. Na een paar dagen werd ons medegedeeld dat wij gingen werken, onderverdeeld in verschillende groepen. Er waren groepen die bij particulieren tewerkgesteld werden en ook die bij grote maatschappijen moesten werken. Ik was bij een groep ingedeeld die moest werken voor een *"Hoch und Tiefbau Geselschaft"*. 's Ochtends om 6 uur moesten wij opstaan, hadden een klein rantsoentje brood voor ontbijt en voor de lunch dat wij mee moesten nemen naar het werk. Om half 7 gingen we naar de trams die vlak bij ons Lager op een zijspoor stonden te wachten en die ons naar Vaihingen moesten brengen.
Vaihingen is een buitenwijk van Stuttgart en hier was men bezig met het graven van een geul voor een gas- of olieleiding, ik weet het niet precies meer, maar ik weet wet dat het behoorlijk zwaar werk was. Ze gingen met het graafwerk dwars voor lage heuvels heen en dat

vergde behoorlijk wat van je krachten, want je moest terrasgewijs de aarde omhoog gooien en als je dan beneden in die put stond dan kon je je plezier wel op. De sleuf was al 2 ½ meter diep, dat was de normale diepte van de gleuf, dus als daar de hoogte van de heuvel nog bij kwam, dan stond je soms 5 of 6 meter in de diepte te graven en de aarde omhoog te gooien. Nou wist ik niets van graven af, dus werd het mij voorgedaan door de werkmeester van de maatschappij die het werk had aangenomen. Die werkmeester was een klein donker en mager kereltje. Hij kwam uit Aken, verstond tamelijk goed Nederlands en kon het ook een beetje spreken. Hij ging mij het steken met een steekspa maar voordien en dan ik weer met dat rotding aan het steken en ik moest steeds van die volle scheppen nemen van hem. Dan gaat er nog behoorlijk wat op zo'n steekspa en dat is nog behoorlijk zwaar ook, zodat ik probeerde om zo weinig mogelijk te doen en daardoor kreeg ik steeds op mijn duvel van die werkmeester. Mooie scheldwoorden kreeg ik naar mijn hoofd geslingerd, dat was niet mooi meer.
Op een dag stond ik weer te werken op de rand van de gleuf toen ik opeens als voorbeeld werd gesteld voor de andere krijgsgevangenen die bij mij in de buurt werken en dat kwam zo; voor mij stond een andere krijgsgevangene te graven en dat was een Zeeuw. Die had in Zeeland altijd op het platte land gewerkt. Nou mensen, die vent kon graven! Als wij aan ons stuk begonnen dat ons door de werkmeester werd toegewezen en dat was ongeveer twee meter bij negentig centimeter bij 2½ meter diep, dan had ik pas de plaggen afgestoken en dan stond hij al tot aan zijn heupen in de grond. Nou, toen die Zeeuw even weg was om zijn behoefte te gaan doen, ging ik eens kijken bij zijn kuil om te zien hoe ver of hij al was. Toen ik \o op de rand stond te kijken zag ik een paar hagedissen in die kuil heen en weer kruipen, die waren erin gevallen. Ik sprong in de kuil om die hagedissen te pakken en gooide met mijn schop de klei-kluiten opzij om, te kijken waar of die beestjes waren gebleven. Opeens hoorde ik in het Duits zeggen "moet je die eens zien, dat is een harde werker!" Ik keek omhoog en daar stond een stelletje kopstukken naar mij te kijken en een ander stond naar de andere krijgsgevangenen te schreeuwen dat ze flink door moesten werken en dat ze een voorbeeld aan mij moesten nemen, want het was niet alleen dat ik zo goed kon graven maar ik schepte de aarde ook zo mooi van de rand van de gleuf weg. En dat vonden ze een prestatie.
Nou, ik wist niet wat ik hoorde en bleef maar de aarde van de rand van de gleuf wegscheppen, maar nu niet om hagedisjes te zoeken, maar omdat ik niet anders kon en ik maar hopen dat ze gauw weg zouden gaan voordat de werkelijke graver terug zou komen, want dan had je een film beleefd. Maar gelukkig had die Zeeuw nogal lang werk en waren die kopstukken al weg toen hij terug kwam. Toen hij weer in zijn kuil stond te graven heb ik het hem gezegd van dat bezoek en ook dat ik een pluimpje had gekregen dat feitelijk voor hem bestemd was geweest want dat ik net in zijn kuil stond om een paar hagedissen te pakken toen die kopstukken er ineens bij stonden. Hij moest er om lachen maar ik gelijk tegen hem gezegd dat hij niet zo hard moest werken, want dat hij het voor de andere krijgsgevangenen zwaarder maakte. Die kregen op hun bliksem omdat ze zo weinig gedaan hadden als ze zijn werk vergeleken met dat van de anderen. Hij zei: Joh, ik werk al zo langzaam als ik maar kan, het is alleen zo, dat ik beter met een spade overweg kan dan jullie en als ik een spade in mijn handen krijg dan gebruik ik hem zoals ik gewend ben. Nou zei ik tegen hem, dat doe ik ook hoor, want het is een reuze gemakkelijk ding om op te leunen en dat vind ik een beter werk dan dat ding de grond in te stampen. Maar ja, leer een vis het zwemmen eens af.

Maar het mooiste komt nog, want op het einde van de maand, toen ons het geld wat wij met graven verdiend hadden werd uitbetaald, had ik 5 mark extra als beloning voor mijn harde werken op die dag dat er inspectie was. Ik heb die 5 markt maar zelf gehouden, doch veel kon je niet met dat geld doen, want het was krijgsgevangenengeld en dat kon je nergens anders uitgeven dan in het Lager en in het Lager was nog niet veel om te kopen. Zo gingen de dagen voorbij, totdat de geallieerden hun bombardementen ook overdag tot Stuttgart gingen uitstrekken.
Er was in de voorafgaande tijd wel eens luchtalarm geweest en af en toe was er wel eens een bom gevallen, maar nu in juli 1943 was Stuttgart schijnbaar ook doelwit geworden en werde de aanvallen op Stuttgart hevige. Door deze regelmatig terugkerende bombardementen kreeg ik ander werk met nog een paar andere krijgsgevangenen en werd ik hun vertrouwensman. Het was zo dat elk ploegje krijgsgevangenen dat zelfstandig werkte, zich een vertrouwensman koos om de belangen van de mensen te behartigen op het werk. Dat was meestal iemand die wat Duits sprak en dat kon ik vrij aardig als net nodig en gewenst was, anders niet. Dan sprak en verstond ik het niet. Dus zodoende werd ik de woordvoerder van ons groepje van tien man. Wij werden 's ochtend afgehaald door een mannetje van de *"Luftschutz-polizei"* en die bracht ons naar een grote bierbrouwerij de "Schwabenbrau".
Daar moesten wij het puin gaan ruimen want deze brouwerij was door een stel bommen getroffen en lag voor een gedeelte in puin. Nou, wij met kruiwagens aan het zeulen om al die stukken steen naar buiten te krijgen. Ik had ook een kruiwagen en hielp dapper mee om het puin van Hitlers derde rijk op te ruimen, zodat we weer plaats zou komen voor de volgende berg puin. En heus, als je daar aan dacht dan viel het werk wel mee en kon er niet genoeg puin zijn om op te ruimen. Zo rijdend met die kruiwagen kwam ik ook voorbij een oud mannetje van de *Luftschutz-polizei* die bezig was met een snijbrander ijzeren binten die uit de muren staken af te snijden. Ik vroeg aan hem of ik dat zou mogen doen want dat leek mij toch beter dan met zo'n kruiwagen heen en weer te lopen. Hij vroeg toen of ik dat wel kon en ik zei dat ik nooit anders gedaan had dan binten afsnijden en toen kreeg ik de snijbrander en ik nu aan het binten afsnijden en dat ging werkelijk goed, want dat oude mannetje liep tegen iedereen te vertellen dat hij nu een krijgsgevangenen had die kon snijden. Het was heel wat gemakkelijker werk dan met die kruiwagen, want je was als gebroken door dat rotding. Op een dag was ik bezig met het afsnijden van een grote ijzeren bint en ik had een ieder gewaarschuwd dat ze uit de buurt moesten blijven en niet eronder. Die bint moest toch zeker een meter of tien vallen als hij doorgesneden was. Ik aan het snijden en ik was aan het laatste stukje bezig en de bint begon al door te buigen toen de balk ineens opveerde, doorboog en het laatste stukje afknapte. Ik kon nog net het einde ontwijken dat rakelings langs mij heen gin en zo de diepte in. Toen ik omkeek om te zien wat of er nu feitelijk aan de hand was, hing aan een ander stuk balk een van onze jongens te bengelen.
Wat was er nu gebeurd; die krijgsgevangene die aan die balk hing te bengelen was langs het dak gekomen en van het dak op die balk gesprongen die ik bezig was af te snijden, zodat deze het begaf en afknapte en naar beneden stortte en ons haast meenam. Gelukkig kon ik mij vastpakken en hij kon die andere balk grijpen waar hij aanhing en die afgeknapte balk moest toch naar beneden, zodat er niets gebeurd was. Alleen heb ik nog eens uitdrukkelijk gewaarschuwd om toch uit te kijken. Nu ik vertrouwensman van ons ploegje was deed ik ook moeite om wat te eten te pakken te krijgen voor ons. Maar dat lukte niet erg, want het was

een bierbrouwerij en eten was er niet te krijgen. Maar ik kreeg wel voor elkaar dat wij de man per dag twee flesjes bier kregen. Het was werkelijk lekker bier, maar als je het op had dan was je behoorlijk licht in je hoofd want het was nogal zwaar bier. Jammer genoeg duurde het werk bij die brouwerij niet lang. Wij hebben er net een week gewerkt en toen was de zaak opgeruimd en kregen wij ander werk. Dat andere werk bestond hieruit, dat wij met vrachtauto's van de Wehrmacht hout op moesten halen wat van de zolders uit de huizen in **Zuffenhausen** bij Stuttgart was weggebroken. Dat wegbreken van dat hout van de zolders uit die huizen was een order van de Luftschutz-polizei en de bewoners waren verplicht dat werk zelf te doen, omdat het een groot gevaar opleverde van brand als er met brandbommen werd gesmeten vanuit vliegtuigen. Wij moesten het hout alleen maar naar een verzamelplaats brengen en het daar opstapelen. Tegelijk met het ophalen van dat hout werd er door ons op grote schaal gebedeld bij de mensen waarbij wij het hout weghaalden en wij sjacherden ook met het hout, want er waren genoeg mensen die graag wat van dat hout wilden hebben maar het niet achter durfden te houden. Ook als ik wat van de mensen kreeg waar ik het hout bij weghaalde, dan vroeg ik of ze nog wat hout wilden hebben. Maar niet eerder dan nadat ik mij er eerst van overtuigd had dat het geen fervente Nazi's waren, want dan zou het er niet zo mooi voor mij uitzien. Dus met dat hout had ik een goede zaak en kreeg ik er brood voor van de mensen bij wie ik het achterliet. En waarom zou ik het niet doen? Het hout was toch niet van mij en ik werd er wat eten betreft wijzer van. Ik moest alleen oppassen dat ik niet geschaakt werd door de Luftchutz-polizei.
Wij vroegen ook, als we genoeg brood in natura hadden ontvangen, om broodbonnen die konden wij gemakkelijk on onze zak steken en je liep maar weinig kans dat ze gestolen werden, wat met het brood nogal eens gebeurde. Op een dag waren we het opgehaalde hout aan het opstapelen op een plaats die daarvoor was aangewezen en dat werd door ons om de beurt gedaan, want dan ging de andere helft van ons met de auto mee en de andere helft bleef het hout dan opstapelen, toen er twee kinderen bij mij gingen staan kijken en met mij begonnen te praten. Ik vroeg de kinderen wat of de mensen toch aan het zoeken waren in die diepe put die er valk ij ons gegraven was, want er waren steeds een hoop oude mensen in die put aan het graaien en toen vernam ik van die kinderen dat daar een brandput gegraven werd en dat al die oude mensen zakjes met aarde kwamen halen voor hun tuintjes omdat het zulke goede aarde was. Nou, toen wist ik het en toen vroeg ik meteen aan die kinderen of ze aan wat eten voor ons konden komen. Nou, het jongetje en het meisje zeiden dat ze het aan hun moeder zouden vragen en ze gingen weg. 's Middags tegen een uur of drie zie ik ze weer aan komen zeulen met een grote hengselmand. Ik stond net op een hoge stapel hout, dus ik had nogal lang werk om beneden te komen zonder mijn nek te breken. Toen ik beneden was ging ik als de bliksem naar die kinderen met hun mand, maar ik was al haast te laat want er was nog net een klein stukje brood. Die kinderen keken mij zo ongelukkig aan en zeiden dat ze wat voor mij mee hadden gebracht en dat was wat brood, een stukje worst, een paar koekjes en een fles met most (dat is gegiste appelsap, maar dat een ander het had afgepakt en het had uitlopen delen en ze wezen mij de man aan die dat gedaan had, Ik naar hem toe en hem gevraagd waarom hij dat gedaan had., want als er wat te verdelen was, dan had ik het wel zelf kunnen doen en eerlijker dan het nu was gebeurd. Ik en nog een paar andere krijgsgevangenen hadden zo goed als niets gehad, geen worst, geen koekjes en geen most, alleen een stukje droog brood en dat vond ik geen eerlijke zaak. Dat

zei ik ook tegen die vent. Toen ging die vent tegen mij schreeuwen en begon tegen mij uit te varen dat ik inhalig was en dat ik zeker bang was dat ik tekort zou komen, terwijl ik nota bene die kinderen zelf gevraagd had om wat voor mij mee te brengen en die kinderen direct naar mij toekwamen om te zeggen wie die mand met etenswaren van hun had afgenomen.
Ik werd zo nijdig op die vent dat ik hem een klap voor zijn kop gaf en niet zo zachtjes, zodat hij onzacht op de grond terecht kwam. Maar tegelijk hoorde ik het geklik van een geweergrendel en stond een *Wachmann* naar mij te kijken met zijn geweer op mij gericht en die zei *"arbeiten schnell!"* Ik ben toen weer boven op die stapel hout geklommen na eerst die kinderen bedankt te hebben, want dat had die rotvent ook nog niet eens gedaan en was weer een ervaring rijker geworden wat de collegialiteit van mijn medegevangenen betreft.
De volgende dag was het mijn beurt om weer met de auto langs de huizen het hout op te gaan halen. Het was wel zwaar werk hoor, want meestal moest je het helemaal van de zolders halen en dan door die nauwe trapgaten met die lange planken en het was een gewurm van jewelste voordat het in de auto was. En wij waren maar met vier man om dat te doen en het was een hele sjouw trap op en trap af. Het had niet zo erg geweest als het maar klein hout was geweest, maar het was allemaal lang hout en je mocht het niet klein maken. Alles moest heel blijven. Toen ik weer met een lading hout beneden kwam zei een *Wachmann* tegen mij dat ik nog even in dat huis moest komen en hij wees mij een huis aan, waar ik al geweest was. Nou, dacht ik, zeker wat vergeten. Dus ik naar binnen en gevraagd wat of er gaande was. Een vrouw zei tegen mij dat ik drie hoog moest wezen, dus ik al die trappen weer op en boven gekomen zijnde, klop ik op een deur. Er werd open gedaan door een vrouw van een jaar of vijftig en die zei tegen mij "kom maar binnen". Ik naar binnen en de vrouw ging voor mij voor naar de keuken en daar stond een tafel gedekt met soep en aardappelen met zuurkool en varkensvlees erop. De vrouw zei tegen mij dat ik kon gaan zitten en dat ik het op mocht eten. Nou, ik wist niet wat ik hoorde en ik vroeg haar of ik dat op mocht eten.
Ja, zei ze, dat is voor jou. Dus ik ging zitten en begon met de soep. Daar zaten figuurtjes van vermicelli in, dat vergeet ik nooit meer. En toen de soep op was heb ik zitten smullen van de *Pellkartoffeln* met *Sauerkraut* of te wel aardappelen gekookt in de schil met zuurkool met een stukje varkensvlees erbij en het smaakte heerlijk. Maar met dat al wist ik niet waar ik al dat lekkers aan te danken had. Ik dacht eerst dat het een beloning was voor het netjes weghalen van het hout, maar dat was niet zo. De vrouw begon er even later zelf over en wat was nu het geval? Ik leek zoveel op haar zoon zei ze en ze liet mij een foto van hem zien van een soldaat van de *Luftwaffe*, met een vogeltje op zijn kraag. Ik zou niet graag zeggen dat hij sprekend op mij leek, maar met een beetje fantasie ging het misschien wel. De vrouw zei tegen mij dat ze hoopte dat als haar zoon ook eens krijgsgevangene zou worden, er dan ook goed voor hem gezorgd zou worden. Ik op mijn beurt zei tegen haar dat ik ook voor haar hoopte dat haar zoon dan een betere behandeling en verzorging zo krijgen dan wij het hier in Duitsland als krijgsgevangenen hadden en toen knikte ze. Maar ik geloof niet dat ze mij begreep toen ik dat tegen haar zei, want ze dacht hoogst waarschijnlijk dat de verzorging van krijgsgevangenen in Duitsland zo goed was, want dat hoorden wij geregeld van particulieren, dat wij het zo goed hadden in Duitsland. En ze keken verbaasd als wij het tegendeel beweerden, want wij hadden altijd honger. Ik kreeg van de vrouw nog een bakje (Ersatz) koffie en toen kwam de *Wachmann* mij halen want we moesten weer weg. Die Wachmann kreeg nog een paar borrels van die vrouw en toen begreep ik waarom hij zo inschikkelijk was

geweest, want die heeft natuurlijk aan die gratis borrel gedacht die hij zou krijgen als hij mij een half uurtje liet gaan, want ik kon toch niet weg zonder dat hij het zag. Ik heb die vrouw hartelijk bedankt voor het lekkere eten en wenste haar het beste met haar zoon. Zij hoopt dat ik nog eens langs zou komen. Nou dat hoopte ik ook, maar ik heb haar nooit meer gezien, want de andere dag moest ik weer hout stapelen op de houtstapelplaats.
Toen ik de andere dag zo bezig was met het hout op te stapelen, daar langs die weg, zag ik een non aankomen en ze had een heel grote kap op, die puntig uitliep. Van wat voor een orde ze was wist ik niet. Ik sprak haar aan en vroeg haar of ze misschien wat te eten wist voor een paar Hollandse krijgsgevangenen. Ze zei, Ja zeker, er eten al Hollandse krijgsgevangenen bij ons. Ik zei tegen haar dat zijn wij zeer zeker niet, want ik heb nog nooit een klooster van binnen gezien. Oh nee, zei ze, ik ben niet in het klooster, ik ben verpleegster in het ziekenhuis, daar achter het bosje en ze wees mij op een groep bomen aan het einde van de weg, zo'n 200 meter afstand. Ik zal het wel voor jullie in orde maken als het mogelijk is, want dat hangt van die *Wachmannen* af die bij jullie zijn, zei ze. Toen liep ze verder. 's Middags lieten de *Wachmannen* ons aantreden en marcheerden wij de weg op naar het bosje. Na een paar honderd meter gelopen te hebben kwamen wij aan een laan welke wij ingingen en zagen wij het ziekenhuis liggen. Wij liepen naar een stenen trap en hier hielden wij halt en kwamen er een paar zusters die tegen ons zeiden dat wij boven konden komen.
Nou, wij waren met een man of twaalf en wij naar boven. Het bleek dat wij in de bijkeuken van het ziekenhuis waren en het was hetzelfde ziekenhuis waar die zuster werkte die ik gesproken had, want al die zusters die hier rondliepen hadden zo'n grote kap op het hoofd. Nou, wij kregen groentesoep in echte borden met echte lepels en toen we de soep op hadden kregen we zoiets als drie in de pan, bestrooid met suiker. Wij wisten niet wat we proefden, het smaakte heerlijk en je kon je niet voorstellen dat er nog zulk voedsel bestond. Nadat wij alles hadden opgegeten wat ons door de zustertjes was voorgezet moesten wij weer aantreden een aan het werk. Wij bedankten de zustertjes hartelijk voor het heerlijke eten en die zeiden dat we gerust elke dag als wij hier waren, terug konden komen en dat zeiden ze ook tegen de *Wachmannen*. Deze knikten grof van ja, want die hadden ook mee zitten eten. Anders dan hadden wij misschien hier niet zitten eten, want je had krengen van kerels bij die *Wachmannen*. Maar ja, ik had weer pech, want dit was voor mij de eerste en de laatste keer geweest dat ik in dat ziekenhuis had gegeten. De volgende da was ik geplaatst bij een groep die bezig was met het aanleggen van een weg. Het was rot werk, vooral als het regende en dat deed het nu. Je liep maar te ploeteren in de modder en te struikelen over stenen en je werd maar opgejaagd door de werkmeester en door de *Wachmannen.* Het leek wel of het winnen van de oorlog door hun, van die weg afhankelijk was. Maar gelukkig heb ik dat werk maar een week gedaan en toen werd ik weer ingedeeld bij de gravers van die sleuf voor die pijpleiding, waar ik al eerder bij gewerkt had, want ze waren nog steeds bezig met die pijpleiding. Ze waren nu bezig met het graven dwars door een appelboomgaard en dat was een kolfje naar mijn hand, want appelen lustte ik wel. Alleen moest ik ze uit de bomen zien te krijgen en dat lukte mij ook vrij aardig. Ik gebruikte daar kluiten klei voor die ik uit de grond schepte. In het begon was het vrij hopeloos, dat gooien van mij, maar op een gegeven moment had ik de slag te pakken, nadat ik eerst een boomstam vol met klei had gegooid en daarbij moest ik nog uitkijken voor de *Wachmannen* ook. Maar als ik even de kans had, dan was ik aan het gooien met klei naar die lekkere appelen en ik had na een paar dagen al

behoorlijk de slag te pakken om de appels uit de boom te gooien. Ik heb de boom waar ik bij aan het werk was, tot op de laatste appel leeggegooid. Alleen met de laatste appel, een mooie gele, had ik nog enige moeite, maar die had ik toch ook. Ik stond tot aan mijn enkels in de appelschillen, want ik schilde de appels omdat de schil zo hard was. Maar op die schillen waren zonder dat ik er erg in had, een stel wespen afgekomen en die krengen waren in de rand van mijn schoen gaan zitten. Toen ik mijn voet verzette, kwamen ze klem te zitten en staken ze hun angels in mijn enkel. Ik schrok me wild, want ik wist niet wat er gebeurde en ik was met een spring die kuil uit waarin ik aan het werk was. Ik als de bliksem mijn schoen uitgetrokken en daar zag ik die twee wespen zitten, platgedrukt en wel en hun angels zaten diep in mijn enkel gestoken. Met veel moeite heb ik die dingen eruit gekregen en het deed behoorlijk pijn. Het leek wel of er kokend lood over mijn enkel gegooid was, maar ik heb ze er toch uit gekregen. Omdat ik niets had om erop te doen heb ik die wondjes met mijn speeksel ingewreven en het kan verbeelding geweest zijn, maar het scheen te helpen want ’s avonds toen we terug gingen naar het Lager, waren er nog maar twee rode plekjes op mijn enkel te zien en de pijn was zo goed als weg.
De andere ochtend gingen we weer naar hetzelfde werk in die appelboomgaard en ik weer graven en appels uit de bomen gooien. Maar ik was zeker in de verdenking gevallen, want zonder dat ik het wist werd ik in het oog gehouden door een *Wachmann*. Want toen ik een tak beetpakte om een grote appel uit de boom te schudden die ik er met gooien niet uitkreeg, toen knalde er een schot en sloeg er vlak boven mijn hoofd de kogel in de stam van de appelboom. Ik schrok mij een ongeluk, want daar had ik helemaal niet op gerekend, dat er geschoten zou worden voor een paar appels. Maar ik had mij vergist, want dat werd wel gedaan en ik kreeg nog behoorlijk op mijn duvel van die opzichter van het werk. Ik kreeg nog 10 Mark boete ook van hem want de aannemer van het werk moest alle schade die door het graven aan de appelboomgaard was toegebracht vergoeden. En daar ik ook schade aan de boomgaard had toegebracht door appels te plukken, moest ik die schade vergoeden. Ik vond het maar een duur appeltje, maar ik had niets te zeggen en ik mocht nog blij wezen dat ik niet opgesloten werd voor diefstal werd mij gezegd. Ik heb mij toen maar dichter bij de grond gehouden, want alles stond op mij te letten, dus liet ik de appels verder maar met rust.
Toen we door die appelboomgaard heen waren kwamen we in het open veld en daar stond de tarwe klaar om geoogst te worden. Het maaien werd met zeisen door oude mannen en jongens gedaan en op een ander veld waren ze met een maaimachine bezig. Ik had get geval zo eens aangekeken en ik had gezien dat als zo’n veld met een maaimachine was gemaaid er oude vrouwen en kinderen met zakjes het veld opgingen en wat liepen te zoeken. Daar moest ik het mijne van hebben dus ik aan een paar kinderen gevraagd wat of ze daar toch liepen te doen. Ze lieten mij in de zak die ze bij zich hadden kijken en toen zag ik er allemaal aren in zitten die afgebroken waren. Ik vroeg aan die kinderen wat of ze daar mee gingen doen. Nou zeiden ze, we wrijven de korrels uit de aren en malen die korrels in een koffiemolen fijn en dan hebben we meel om brood te bakken. Ik vroeg of ze dat van de boer mochten, dat aren rapen. Natuurlijk zeiden ze, dat wordt hier altijd gedaan, anders dan blijven ze maar liggen en dan heeft niemand er wat aan. Het kan slecht voor het veld zijn zeiden ze, waarom dat weet ik niet. Nou dacht ik, als jullie het mogen zullen ze wel geen bezwaar hebben als ik ook wat aren ga rapen. Maar ik deed het wel zo dat het niet in de gaten liep. ’s Avonds toen we naar het Lager terugkeerden had ik een zakje met aren bij mij

en dat deed ik zo de gehele week. Zondagochtend ging ik ze uitwrijven. Ik heb de korrels in een pannetje met water gedaan en ze achter op de kachel in de keuken gezet om ze te koken en dat kostte mij nog twee sigaretten die ik aan de kok moest geven voor het gebruik van het fornuis. Anders dan mocht dat niet. Ik heb de korrels heel gekookt, want een koffiemolen om de korrels te malen had ik niet, zodat ik geen meel kon maken. Maar het ging wel, het waren net bruine grutten toen de korrels gekookt waren en smaken, ach wat is smaak. Ik had die dag weer een volle maag en dat was ook wat waard om een dag eens geen honger te hebben.

Nu eens wat over het Lager waarin wij waren ondergebracht. Zoals we reeds wisten waren we in de *Stadthalle* van de stad Stuttgart ondergebracht. Het was oorspronkelijk een gebouw voor de sportbeoefening en wel een vrij groot gebouw. Ik schat dat het zo'n 80 meter lang en 40 meter breed en 2 meter hoog was. Hier moesten wij als wij van het werk terugkwamen en als er niet gewerkt werd, onze tijd doorbrengen en slapen. Wij lagen niet slecht in dit Lager en onze avonden konden we er ook goed doorbrengen, want er werd muziek gemaakt, gekaart, gebokst, judo beoefend en af en toe wat toneelspel.
Het was hier in Stuttgart dat we voor het eerst krijgsgevangenen postkaarten kregen om naar huis te schrijven. Het waren dubbele kaarten die voor de krijgsgevangenen moesten worden geadresseerd en dan met een twintigtal woorden mochten worden beschreven. Dan mocht de familie, of degene aan wie de kaart was geadresseerd, er op de antwoordkaart ook een twintig woorden op terugschrijven en die ontvingen wij dan weer terig, met of zonder zwarte strepen erop van de censuur die de Duitsers op onze post toepasten. Nou, wij waren wat blij dat wij nu eens wat van ons konden laten horen aan onze familie in Nederland. Ik was ook blij dat ik aan mijn vrouw en kinderen kon schrijven, maar in mijn zenuwachtigheid zat ik mijn kaart aan de verkeerde kant te beschrijven en toen had ik niets. Ik met die kaart naar onze vertrouwensman, dat was een korporaal der Marine Vos[8)] en die was geloof ik door de Duitsers aangesteld als vertrouwensman over ons, want zover als ik weet is er nooit een stemming geweest voor een vertrouwensman en aan die vroeg ik of ik een andere kaart kon krijgen daar ik de mijne verkeerd had ingevuld.
Ik kreeg van hem ten antwoord dat iedere krijgsgevangene één kaart had gekregen en dat ze het daarmee moesten doen. Nou ik was woest en ik dacht ik moet toch ook een kaart hebben om naar huis te schrijven het kost wat het kost en ik dacht, als het niet lukt bij een Nederlander, dan zal ik het maar bij een Duitser proberen. Misschien heb ik daar wel succes bij. Dus ik op zoek naar de Oberfeldwebel, die was ondercommandant van ons Lager. En ja hoor, ik zag hem net de zaal in komen en ik naar hem toe. Bij hem gekomen zijnde. Sprong ik in de houding en klapte met mijn hakken en vroeg hem, na mijn naam en nummer gezegd te hebben, of ik een andere krijsgevangenenkaart kon krijgen, daar ik de mijne verkeerd had ingevuld en ik toch graag naar huis wilde schrijven. Ik heb hem daarbij niet gezegd dat ik al bij onze vertrouwensman was geweest, want je kon nooit weten hoe of dat opgevat werd door die lui. Natuurlijk zei de Oberfeldwebel, breng die verkeerd ingevulde kaart maar bij de vertrouwensman en zeg hem maar namens mij, dat hij je een andere kaart geeft. Ik blij en gauw naar de vertrouwensman korporaal Vos, om een andere kaart en de boodschap van de Oberfeldwebel overgebracht, waarna ik zonder verdere omhaal een nieuwe kaart kreeg,

8 Bedoeld is korporaal Karl Vos kgf 104717. Hij werd geboren in Duisburg en woonde aan de Alteveer 30 te Velp.

zodat ik gauw naar huis kon schrijven. Met dat al, ging het leven zijn gewone gangetje en ging ik de andere ochtend weer met de tram mee naar Vaihingen om te graven aan die gleuf voor die pijpleiding.

Maandag 6 september 1943
Wij waren nu zover gevorderd, dat we Stuttgart in de verte al konden zien liggen. 's Middags het was net onder het rusten, was er luchtalarm en konden wij zien dat er een paar vliegtuigen bommen op Stuttgart wierpen. Nou, wij hadden er geen last van, maar we konden wel zien wat er gebeurde en zo zagen wij op verscheidene plaatsen in de stad rookwolken opstijgen en hoorden wij het gerommel van de ontploffende bommen.
Toen wij 's avonds in het Lager terug kwamen hoorden wij dat het bombardement dat wij 's middags hadden gezien, het leven had gekost van één van de Nederlandse krijgsgevangenen die in de stad werkten.[9)]

Begrafenisstoet van B.G. de Haas in Stuttgart (NIMH, collectie Mojet, 415, inv. nr. 67).

9 De omgekomen Hollander was matroos 2e klasse Bernardus Jacobus Haas, kgf 105593, geboren 24 april 1921 te Rotterdam, overleden 6 september 1943 te Stuttgart bij een bombardement, begraven 11 september 1943 op het Steinhalden (feld) Friedhof in Stuttgart-Bad-Cannstatt,
abt. B29/22, graf 1683, overgebracht naar Ned. Ereveld in Frankfurt am Main vak F6 12.

Toespraak bij de ter aarde bestelling van matroos 2e klasse B.G. de Haas (collectie J. Langhenkel).

Het was een stoker van de Koninklijke Marine die werd getroffen door een bomscherf toen hij bezig was de luiken van een schuilkelder dicht te doen. Een paar dagen later is deze man door de Duitsers met militaire eer begraven en het hele Lager was daarbij tegenwoordig.

Er werden redevoeringen gehouden door de kampcommandant en door de vertrouwensman en door een Duitse legerpredikant. Die toespraken kwam en allemaal zowat op hetzelfde neer en waren vol van propaganda voor de Nazi's.
Ze zeiden dat die jongen gevallen was op het veld van eer tijdens het uitoefenen van zijn plicht en dat was al je reinste kolder om zoiets te zeggen over een krijgsgevangene. De Duitse legerpredikant hield een lijkrede zonder propaganda, maar voor de rest lag het er te dik boven op om normaal te zijn. Van de begrafenis waren ook nog foto's gemaakt en die konden wij kopen en dan werd het geld ter beschikking van de nabestaanden van het slachtoffer gesteld en hoewel het allemaal propaganda was, heb ik toch ook een paar van die foto's gekocht en die heb ik nog steeds. Er werd nu steeds meer gebombardeerd door de geallieerde luchtmacht, zowel overdag als 's nachts. Overdag waren het meestal Amerikaanse toestellen die kwamen bombarderen en 's nachts Engelse, dat kon je goed horen aan de motoren. Overdag hadden wij niet veel last van het bombarderen, want de meeste van de krijgsgevangenen werkten aan objecten in ploegen buiten de stad, hoewel er ook enkele ploegen in de stad zelf werkten bij het herstellen van huizen en bij het puinruimen, maar het gros van ons was toch ingeschakeld bij grote werkuitvoeringen buiten de stad.
Om weer even terug te komen op ons Lager, moet ik nog zeggen dat de andere helft van de zaal, waar geen bedden stonden en geen tafels en banken, gebruikt werd als appèlplaats en op die plaats hebben wij menig uurtje doorgebracht, want als er een of meerdere gevangenen gevlucht waren dan stond je daar urenlang aangetreden en de Duitsers dan

maar tellen. Misschien is het tellen in het Duits erg moeilijk, want wij wisten direct hoeveel of er getippeld waren en wie, maar de Duitsers moesten daar uren over doen. En kwaad dat ze dan waren als er een paar weg waren. Dat heb ik nooit goed kunnen volgen, want als je eens met een Duitse soldaat sprak en je vroeg hem wat of hij zou doen als hij krijgsgevangen werd gemaakt, dan luidde het antwoord onveranderlijk: zo snel mogelijk zien te vluchten. Dat werd hun steeds voorgehouden zeiden ze zelf. Ik heb toen eens aan zo'n soldaat gevraagd waarom ze dan toch zo kwaad werden als er een van ons wegliep en dan kreeg je te horen: waarom zouden jullie vluchten, jullie hebben het hier toch goed en waar moet je naartoe?
Je wordt toch weer zo gegrepen en dan heb je het maar moeilijk voor je eigen gemaakt. En zo ging dat maar door. Ze konden gewoon niet begrijpen dat je naar je vrijheid verlangde en ook eens een kansje wilde wagen om uit hun greep te komen. Bij mij stond het plan ook vast dat ik te zijner tijd zou vluchten, maar dat moest je angstvallig voor je houden of alleen aan iemand vertellen die je goed kende en te vertrouwen was, anders dan behoefde je er niet aan te beginnen, want je werd dan extra in het oog gehouden door de Duitsers. Je had dan geen kans om te vluchten. Je had zelfs geen kans om uit het gezicht van een Wachmann te komen.
Op een dag waren er weer een paar van onze jongens gevlucht en moesten we weer geteld worden. Dat was 's avonds om een uur of 8 en daar stonden we weer en begon het namen afroepen. Dan moest je als je naam werd afgeroepen "present!" schreeuwen. Dan keek een Wachmann wie of er present geroepen had, zodat je geen kans had om nog eens present te roepen voor eentje die weg was. En dat ging zo urenlang door. Soms was er een hapering door een naam die verkeerd uitgesproken werd en dan werd er van verschillende kanten present geroepen en dan was het pas goed feest in de tent, want dan liep de gehele meute van Duitsers door elkaar te schreeuwen en te vloeken en dan kregen ze op kun bliksem van de kampcommandant. Dan begon het hele geval weer van voren af aan, want ze waren dan zeker weer de tel kwijt geraakt of ze konden zo slecht onthouden. Zo stonden wij aangetreden tot 's nachts 1 uur en pas toen mochten wij inrukken en naar bed gaan met de belofte van de Duitsers dat ze ons wel zouden krijgen als er weer eens een of meerderen zouden vluchten. Er waren die dag twee man verdwenen en die waren nota bene 's middags al getippeld zonder dat ze het wisten en het was alleen jammer, dat die jongens het niet gehaald hebben, want de andere dag zaten ze al in een cel hier in het Lager. En dat wil zeggen dat ze niet eens Stuttgart uit gekomen waren. Maar ja, je moet maar pech hebben.
We hadden gelukkig die dag geen luchtalarm, anders dan was er helemaal niets van slapen gekomen. We waren nu alleen een stuk van onze vrije avond kwijt en een stuk van onze nachtrust waarin we anders hadden kunnen slapen of hadden zitten kaarten of praten.
De andere ochtend was het weer *"aufstehen, draus, schnell, hop, hop, hop!"* en was het weer zo ver, wassen, aankleden, een armzalig stukje brood met kamillethee en dan weer aantreden om af te marcheren naar het werkobject waar je bij geplaatst was.
Ik zat zoals gewoonlijk bij de rotste ploeg en wel weer graafwerk voor die verrekte pijpleiding. Je kreeg een sik van dat rotte graafwerk en dan te denken dat ik vroeger al zo'n hekel had om mijn tuintje om te spitten. Nu moest ik hele kubieke meters grond verzetten en ik kreeg daarbij nog steeds op mijn donder dat ik niet hard genoeg werkte naar de zin van de Duitsers. Mij werd steeds door hen gevraagd of ik het niet kon, of dat ik niet wilde werken in het tempo dat zij aangaven. Ik zei toen tegen die Wachmann die dat aan mij vroeg, dat als dat gat voor hem bestemd was, hij verbaasd zou staan hoe vlug of het dan klaar zou wezen.

Ik zei dit natuurlijk in het Nederlands, dat verstond hij toch niet en hij maar vragen aan de jongens die naast mij stonden te werken wat of ik gezegd had, want die hadden staan lachen toen ik dat tegen hem zei. Maar die vertelden het niet tegen hem, ze zeiden alleen maar wat ik al eerder had gezegd, dat als het zo doorging met die zware kluiten klei die ik op moest scheppen, ik, als het werk om vijf uur afgelopen was, op mijn knieën naar het Lager terug moest lopen. Maar hij scheen het toch niet te vertrouwen en geloofde niet dat ik dat gezegd had en dat zij daarom hadden gelachen. Die Wachmann bleef maar steeds in mijn nabijheid en bekeek mij steeds maar wantrouwend. Maar ik deed net of ik niets door had en bleef gewoon doorwerken zoals ik steeds gedaan had, want je moest donders goed uitkijken dat je niet vlugger ging werken dan je eerst gedaan had, want dan namen ze je te grazen en probeerden ze nog meer uit je te halen met allerlei dreigementen. Dat heb ik meerdere alen gezien. Dan kon je het wel volgens hun en ik heb daar steeds voor opgepast. Op het laatst haalden ze hun schouders voor mij op en schudden zij met hun hoofd alsof ze zeggen wilden, laat maar, dat is toch een hopeloos geval. Nou, mij was dat allang goed. Het enige was dat ik steeds op mijn tellen moest passen, want ik werd steeds goed in het oog gehouden door de Wachmannen en dat was nu weer niet zo leuk. Maar enfin, ik werd er niet al te moe van. 's Avonds toen we onze gereedschappen schoon en wel hadden ingeleverd, moesten we weer afmarcheren naar het pleintje in Vaihingen waar de trams stopten die ons weer terig moesten brengen naar Stuttgart. De trams waren er nog niet en we gingen toen maar een beetje zitten praten met elkaar. Dat ging meestal over de oorlog en hoe lang of het nog zou duren. We waren er allemaal vast van overtuigd dat Duitsland de oorlog zou verliezen, trots al dat gebluf over geheime wapens die ze nog volgens hun zeggen
In petto hadden en de gedachte al dat Duitsland moest verliezen was voor ons al hoopgevend. Het pleintje waarop wij op de trams stonden te wachten was maar erg kaal. Er waren eens een paar bommen op gevallen en dat had geen goed gedaan aan het uiterlijk schoon van dat pleintje. Alleen de rails van de tram waren hersteld en het puin was weggeruimd, maar voor de rest was het een puinhoop zoals geheel Duitsland het zou worden als ze door bleven gaan met de oorlog. Nadat de trams waren aangekomen stapten we in. Dat ging weer met veel geschreeuw gepaard, want bij die Duitsers, de supermensen, deed je het nooit goed. Ik ging met nog een paar anderen voorin bij de bestuurder staan en toen allen ingestapt waren gaf een Wachmann het sein dat de trams konden vertrekken. En daar gingen we weer. Vanuit Vaihingen ging het bergaf naar Stuttgart en de helling was nogal behoorlijk steil. De trams kregen op die helling een aardige snelheid. Wij die voorin stonden gingen staan praten met de bestuurder en dat gesprek ging over zijn gezin en over de oorlog en waarom hij niet in dienst was. Nou, over zijn gezin wilde hij wel praten, maar niet over de oorlog. En toen wij hem vroegen wat of hij van de oorlog dacht, toen ontweek hij onze vraag en begon over iets anders te praten. Soms deed hij net of wij hem helemaal geen vraag gesteld hadden en begon over trams te praten. Toen begonnen wij daar ook maar over en wij vroegen hoe snel deze trams wel konden rijden. Toen kwam hij pas los en ging staan snoeven en op staan scheppen van heb ik jou daar. En wij maar met hem mee staan praten en met stroop staan smeren. Toen kregen wij hem zover dat hij de schakelaar helemaal open zette en wij met een snelheid van zeker een 70 kilometer per uur naar beneden raasden. Nu was dat niet zo erg op dat lange rechte stuk dat wij eerst hadden, maar

toen wij aan het begin van de stad Stuttgart kwamen, gingen we over een wissel en toen hoorden we opeens een klap en een hoop glasgerinkel en geschreeuw uit de wagen komen. Wat was er nu gebeurd? Door de snelheid die de tram had, was bij het passeren van het wissel de stroomafnemer boven op de tram en welke bestond uit een lange stang met op het einde een wieltje met een groef, van de voedingsdraad afgeschoten en had een spandraad uit de muur gerukt en deze draad was met bevestigingsbouten en al door het raam van de wagen geslagen en een krijgsgevangene die bij het raam zat had door glassplinters een paar schrammen op het gezicht gekregen bij zijn slaap en dat bloedde een beetje. Maar een commedie dat die vent verkocht, ik stikte haast van het lachen. Hij werd languit op de bank in de tram gelegd en hij maar kermen en dan wilde hij weer rechtop gaan zitten, voelde aan zijn hoofd, zag het beetje bloed op zijn hand en zonk toen met veel gekerm weer achterover. Het leek wel of hij gekeeld werd en ik vond wel dat hij het er te dik bovenop legde, dus laat staan wat de Duitsers dachten van dat gekerm. Hij wilde natuurlijk profijt uit het geval trekken en dat had ik ook gedaan als het mij was overkomen, maar zoals die man het deed, daar zou de grootste sufferd nog niet intrappen, laat staan de Duitsers, want zo stom waren die nog niet. Met dat al waren we behoorlijk laat in het Lager aangekomen en moesten wij ons haasten om ons eten te halen en op te eten, want de Duitsers lieten altijd op tijd appèl houden. Dan moest je gegeten hebben anders dan kon je pas na het appèl eten en dat was niet zo plezierig want je wist nooit hoelang een appèl duurde. Dan stond je al die tijd te blaffen van de honger. Je was altijd blij als het appèl normaal verliep, dan kon je tenminste op je bed gaan liggen of aan tafel gaan zitten om uit te rusten of om te kaarten of om je belevenissen te vertellen aan je medegevangenen. Maar je wist nooit van te voren of je dat wel kon, want de Duitsers hadden altijd wat bijzonders en zo doende wist je nooit wat of er boven je hoofd hing als je weer in het Lager was.
Begin augustus 1943, ik was toen zowat twee maanden in Stuttgart en ongeveer vier maanden in krijgsgevangenschap, dat ik voor het eerst bericht kreeg van mijn vrouw en kinderen en ik weet nu dat het de grootste kwelling is om niet te weten hoe of het is met allen die je thuis achter hebt gelaten. Maar zo gauw als je bericht krijgt dan ben je dolblij en is al het voorgaande vergeten. Gelukkig was thuis alles goed en dat sterkt je weer voor de komende tijd. Alleen werd het verlangen naar de vrijheid steeds sterker. Maar u zult wel zeggen, waarom hebben jullie je dan gemeld toen de Duitsers alle krijgsgevangenen weer opriepen om zich te melden voor krijgsgevangenschap? De Duitsers kennende en u zult ze nu ook wel kennen, wist ik, dat ze de scherpste maatregelen tegen mij zouden nemen en zo ze mij niet te pakken zouden krijgen, dan was mijn gezin de dupe en daarom heb ik mij gemeld toen die oproepen in de dagbladen verschenen, want als het alleen om mij te doen was geweest, dan had ik het wel gewaagd en had ik het risico wel genomen om mij niet te melden. Het was ook in augustus dat wij voor het eerst Rode Kruis pakketten kregen en wel van het Amerikaanse Rode Kruis. Nou mensen, dat was me een weelde! Wij wisten niet wat wij zagen en ik zal even opnoemen wat of er allemaal in dat pakket zat. Om te beginnen zat er een blik melkpoeder van 1 pound in en verder een blikje Nestlé poederkoffie, 2 stukken vitamine-chocolade, een doos met suikerklontjes, een blikje geconcentreerde jus d'orange, een pak met graanvlokken, 2 stukken Swan toiletzeep en 3 pakjes sigaretten merk Raleigh (dat merk had ik) elk pakje bevatte 20 stuks en er was ook nog een klein blikje corned beef bij en zoiets hadden wij in jaren niet gezien. Wij waren het Amerikaanse Rode Kruis erg

dankbaar voor die gaven en hebben de kaart die er bij verpakt was ook naar het Amerikaanse Rode Kruis opgezonden om te bevestigen dat wij het pakket hadden ontvangen. O ja, in het pakket zat ook nog een pakje met biscuits.
Van het Engelse Rode Kruis ontvingen wij ook pakketten en sigaretten en wel blikjes met het merk "Capstan" en daar kregen we ieder alvast een blikje van, terwijl de pakketten nog werde vastgehouden omdat wij al een Amerikaans pakket hadden gekregen. Bij de volgende uitgave zouden wij een Engels pakket krijgen en wij waren blij dat er nog zoveel lekkere dingen voor ons in het verschiet waren. Maar, dat was een misrekening van ons, want de geallieerde luchtmacht had deze nacht uitgekozen om Stuttgart te grazen te nemen en dat kostte ons onze sigaretten en pakketten en nog veel meer.

Donderdag 7 oktober 1943
Dat kwam zo: 's avonds na het appèl was het de pakketten halen die ik hiervoor al heb beschreven en waren wij vrij om tot 10 uur op te blijven zitten of om naar bed te gaan. Ik ben tot 10 uur op blijven zitten en borg toen de rest van mijn pakket in mijn koffer en deed hem op slot. Het enige wat ik bij mij hield was het blikje met Capstan. Omstreeks twaalven werd ik wakker van een hoop lawaai en geschreeuw van de *Wachmannen*, die riepen *"aufstehen, Fliegeralarm, schnell, schnell!!!"* en hoorde ik de kettingen rinkelen waarmee de deuren waren afgesloten. Ik bleef zoals gewoonlijk nog lekker liggen. Ik haastte mij nooit want er was zowat elke avond luchtalarm en het was de meeste tijd loos alarm. Het Lager liep snel leeg terwijl ik nog lekker onder de dekens lag om mij op het laatste moment aan e kleden en naar de schuilkelder te gaan. Het werd allengs stiller in het Lager en ik zag da ik zo goed als alleen nog in het Lager was en ik maakte aanstalten oom uit bed te komen en mij te gaan aankleden. Het was nu een behoorlijk lawaai buiten van vliegtuigen en afweergeschut met het ontploffen van bommen op de achtergrond, toen ik een gegier hoorde. Een daverende klap en ongeveer een meter rechts van mijn bed een rode koker van circa 20 cm dikte en zowat 1 ½ meter lengte in de houten vloer sloeg en begon te roken. Ik schrok mij een ongeluk, sprong uit mijn bed en graaide met een greep mijn kleren en schoenen bij elkaar en dook als de weerlicht door de deur die vlak bij mijn bed was, naar buiten. En ik aan het hollen zo in mijn ondergoed en op mijn blote voeten, want ik had geen tijd om mij aan te kleden. Toen ik buiten kwam leek het wel of de wereld verging, want zo erg had ik het nog niet meegemaakt. Overal was er brand en ontploffende bommen en dan het afweergeschut. Dat was verschrikkelijk en dat was nog het ergst wat splinters betreft, want het regende gewoon splinters. En ik maar hollen om in een groot park te komen, want daar vond ik het nog het veiligste. Het leek wel of ik nooit in dat park kwam en al die tijd liep ik in mijn ondergoed en op mij blote voeten door glas en granaat splinters Ik zat behoorlijk in mijn rats als ik zo'n kreng van een bom naar beneden hoorde gieren en dat waren er heel wat. Maar eindelijk zag ik het park aan mijn linkerhand opdoemen in het lucht van de branden en de lichtfakkels die de vliegtuigen hadden uitgeworpen. Ik sprong een schuilkelder in en toen kon ik wat op adem komen, want ik was bek af van het harde lopen. En hardlopen is nooit een favoriete sport van mij geweest.
Nadat ik wat op adem was gekomen begon ik mij aan te kleden en kwam ik tot de ontdekking dat ik twee broeken bij mij had. En ze waren nog alle twee van mij ook en wel mijn dagelijkse en mijn zondagse broek.

Nadat ik mij had aangekleed heb ik naar mijn voeten gekeken en ik dacht dat ze wel aan flarden zouden zijn na dat geren door al dat glas en die granaatsplinters, maar niks hoor, geen schrammetje had ik aan mijn voeten. Ik begrijp nu nog niet hoe of dat mogelijk is geweest. Maar enfin, ik zat in een schuilkelder, dat dacht ik tenminste, maar toen ik goed keek toen zag ik dat het een van de zogenaamde *Splittergraben* was waar ik ingesprongen was. Dat zijn loopgraven met houten balken erover, waarop zand met plaggen. Ze geven wel een goede bescherming tegen splinters, maar dat is dan ook alles. Het was niet druk in dat ding. Er zaten maar een paar mensen in en dat waren nog buitenlanders. Ik vond het al lang goed dat het niet druk was, want nu kon ik languit op een bank gaan liggen om uit te rusten. Ik was nog behoorlijk moe van het harde lopen wat ik gedaan had. Het was zeker half twee in de nacht toen het signaal "alles veilig" ging en ik uit de *Splittergraben* kroop om weer naar het Lager te gaan. Het was een verschrikkelijk gezicht wat ik zag, overal brandde het en een rook en stinken en een hotte! Het leek wel of heel Stuttgart in brand stond, maar dat was niet zo. Wel het stuk waar ons Lager was, want toen ik op weg ging naar het Lager, dus de Neckarstrasse in, die ik vroeger in de avond hard lopende had gevolgd naar het park, zag ik in de verte een reusachtige brand en ik dacht nog, dat is daar behoorlijk raak geweest.
Toen ik eindelijk bij de plek kwam waar het zo hard brandde, zag ik dat het ons Lager de Stadthalle was. Ik stond even verbluft te kijken, want daar had ik helemaal niet op gerekend dat zoiets zou gebeuren. Ik heb nog staan kijken hoe of die Duitsers aan het blussen waren en er waren ook nog een paar krijgsgevangenen bezig met het helpen blussen van de verbrande resten van ons Lager. Ik heb niet geholpen want de hele boel was toch al in de soep. Ik kon zo wel zien dat ik alles kwijt was, dus loonde het voor mij de moeite niet om te helpen blussen van een puinhoop. Het enige wat ik nu nog had was datgene wat ik aan had, plus die broek die ik per ongeluk mee had genomen op mijn ren uit het Lager. Voor de rest heeft het er goed gebrand en er waren gelukkig van mij ook nog een paar vlammetjes bij van mijn bezittingen die ook in rook zijn opgegaan. Maar met dat al stonden wij daar midden in de nacht en het enige wat er van het Lager gespaard was gebleven was de keuken, want die stond vrij van het gebouw, zodat er nog eten gekookt kon worden. Toen het daglicht werd zijn wij in de rokende puinhoop gaan kijken om te zien of er nog wat gespaard was gebleven en zowaar, op de plaats waar de bergplaats van de Rode Kruis pakketten was geweest vonden wij nog enige blikjes met Capstan sigaretten die de ramp overleefd hadden, al waren er verscheidene bij die helemaal verschroeid waren. Doch wij hadden weer wat te roken en dat was de hoofdzaak. Tegen een uur of 10 in de ochtend moesten wij aantreden op het terrein waar ook de keuken stond en werden wij weer geteld en kregen te horen wat wij naar een ander Lager gingen. Er werd gelijk afgemarcheerd want we hadden toch niets om mee te nemen. Alles wat wij hadden lag onder het puin en we behoefden dus nergens op te wachten.

Zaterdag 9 oktober 1943
Zo gingen wij op stap naar ons nieuwe Lager. Maar waar dat was dat wisten wij nog niet, want dat was ons nog niet verteld door de Duitsers. Wij marcheerden door de Neckarstrasse naar het Hauptbahnhof, waar wij langs gingen en daar hadden de bommen ook behoorlijk huisgehouden, want er was daar een schuilkelder getroffen en wel precies in een luchtkoker door een heel zware boem. Naar de Duitsers zeiden waren er zeker een 200 mensen bij

omgekomen, allemaal burgers en ze waren heftig verontwaardigd over dat bombardement. Ik zei toen tegen zo'n jammerende Duitser dat het net als Rotterdam was, dat was in 1940 ook zo gemeen gebombardeerd. Hij zei "ja, dat kan je van die *Engländer* verwachten". Ik zei nee tegen hem, het waren geen Engelsen die Rotterdam gebombardeerd hebben in mei 1940. O, zei hij, dan waren het zeker de Amerikanen. Ik zei neen, ook niet, want toen Rotterdam gebombardeerd werd was Amerika nog niet in de oorlog betrokken. Hij *zei "aber Mensch, wer haben das dann gemacht?*" Toen zei ik tegen hem dat het de Duitse luchtmacht was geweest die niet alleen Rotterdam in de meidagen van 1940 in puin had gegooid maar de stad Middelburg in Zeeland ook nog bijna helemaal verwoestte. Ik kon het die man niet aan zijn verstand brengen dat hun luchtmacht ook geen lieve jongens waren als het op bombarderen aankwam, want die smeten hun bommen overal waar ze die maar kwijt konden. Maar niets hoor en ik moest nog uitkijken, want hij wilde mij aanbrengen, dus ben ik maar gauw verder gelopen en zo zie je maar weer dat je een Duitser niets aan zijn verstand kon brengen wat niet met zijn eigen zienswijze overeen kwam. En nu roepen ze allemaal wij hebben het niet geweten en wij hebben het niet gewild. Maar als er een zogenaamde *Sondermeldung* door de radio kwam dan stond alles onder de luidsprekers die overal op straat hingen te luisteren en dan ging er een gejuich op als er weer een aantal schepen tot zinken was gebracht of als er weer steden in Engeland of Rusland waren gebombardeerd. Voor mij waren de enige onschuldige Duitsers de baby's, want alles wat maar even kon praten riep Sieg Heil en Heil Hitler. Maar enfin, tot zover deze kleine ontboezeming.
We kwamen na zeker een uur lopen in een straat zowat midden in de stad aan. Het was de Moltkestrasse en hier werden wij in een groot schoolgebouw ondergebracht dat ook al sporen van het bombardement vertoonde. Nou, ik voelde mij niets op mijn gemak hier in dit sombere schoolgebouw wat al behoorlijk door bommen gehavend was en ik dacht zo bij mij zelf. Hier moet ik zo gauw mogelijk weg zien te komen. Ditzelfde idee was ook bij de vliegtuigmaker Jan Waarts[10)] opgekomen en wij spraken samen af dat wij de andere ochtend bij elkaar zouden blijven als wij puin moesten ruimen (want de krijgsgevangenen werden ingeschakeld bij het puinruimen in Stuttgart).
's Avonds hebben wij alles al zoveel mogelijk klaar gemaakt voor onze vlucht. Ik had een kaart getekend van de weg die wij zouden volgen en dat was nogal gemakkelijk want in een van de schoollokalen hing een kaart van West-Europa en daar heb ik de weg met de namen van de steden en het aantal kilometers wat wij hadden af te leggen van overgenomen. Verder had ik de koperen knopen van mijn jekker met zwarte tekeninkt dat ik in een kast van het lokaal had gevonden, zwart gemaakt zodat ze niet kenbaar waren als militaire knopen. Wij hadden wat te eten en sigaretten bij elkaar gelegd en zo zouden wij dan de andere dag op goed geluk vluchten. Jan Waarts had een grijze Franse soldatenbroek aan en die liep teveel in de gaten, dus heb ik hem die tweede broek van mij, die ik in mijn haast uit de *Stadthalle* mee had genomen tijdens het bombardement, gegeven om aan te doen tijdens onze vlucht. Wij hadden het beetje wat wij hadden onder elkaar verdeeld en in onze zakken gestoken. Ik had de sigaretten en Jan Waarts het eten. En zo gingen wij slapen en hoopten we maar dat er geen luchtalarm zou komen deze nacht, anders kon ons plannetje wel eens in duigen vallen.

---

10 Bedoeld is matroos 2e klasse Koninklijke Marine Johannes Marinus (Jan) Waarts kgf 104998. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Bonaventurastraat 84 in Rotterdam.

Maar gelukkig was het in onze buurt geen luchtalarm en ik zeg in onze buurt, want je hoorde altijd en overal luchtalarm de gehele nacht door. Het werd voor Stuttgart pas menens als de rookpotten die overal om de stad heen stonden, gingen roken. Dan wist je al dat Stuttgart het doelwit van de geallieerde bommenwerpers was.

7. Gevlucht

De andere ochtend was het zover. Na het eten moesten wij aantreden voor het appèl en voor het werk indelen van deze dag. Jan Waarts en ik bleven tijdens het appèl en het indelen vlak bij elkaar en ja hoor, we moesten mee om puin te ruimen in de stad. Toen wij op de plaats van bestemming aankwamen hebben we de situatie eens goed bekeken en spraken wij af dat wij bij de eerste de beste gelegenheid dat de *Wachmann* uit onze nabijheid was, wij kalm weg zouden wandelen met wat stenen of hout en op die manier zouden verdwijnen. Op een gegeven moment zag ik de kans schoon. De *Wachmann* was gaan lopen en liep van ons af. Ik trok de lange blauwe soldatenjas die ik van de Duitsers had gekregen als aanvulling op mijn kleding uit en legde hem op een hoop stenen uit het zicht en riep Jan Waarts. Ik zei tegen hem "Jan laten wij dit putdeksel gaan sjouwen, dan gaan wij zo de hoek van die straat om, daar." Die straat was zowat een dertig meter van ons verwijderd en zo gezegd zo gedaan. Wij pakten het putdeksel op en liepen na ons er eerst van overtuigd te hebben dat de *Wachmann* ons niet on zien en waar of hij op dat ogenblik was (nou die *Wachmann* was zeker een honderd meter van ons vandaag en liep nog steeds met zijn rug naar ons toegekeerd) naar die straat toe op dons dooie gemak en met het putdeksel tussen ons in. Bij die straat gekomen zijnde gingen wij gelijk de hoek om, zetten het putdeksel tegen de muur en ik stak mijn marinemuts in mijn zak en liep zonder om te kijken weg de straat in. Ik kneep hem wel een beetje want ik wist niet hoe of het zat met die *Wachmann* in die straat waar wij aan het werk waren geweest en ik moest nu zo vlug mogelijk uit de straat zien te komen waarin ik mij nu bevond. Maar vlug lopen en omkijken durfde ik niet, want dan hadden ze je zo in de gaten. Dat had ik al gehoord van andere jongens die gevlucht waren en weer opgepakt, doordat ze te voorzichtig waren geweest en teveel hadden omgekeken. Ik was blij dat ik eindelijk bij de hoek van de straat was en voordat ik de hoek omging keek ik even om en toen schrok ik wel even want in de straat was geen mens te bekennen, ook Jan Waarts niet. Ik wist niet wat er gebeurd kon zijn, dat hij niet achter mij was, maar veel tijd om daar over na te denken had ik niet, dus ben ik alleen verder gelopen naar het centrum van Stuttgart. Ik ben niet in het centrum van de stad terecht gekomen, want terwijl ik zo liep hoorde ik voor mij een paar Hollanders praten. Het waren er drie. Ik sprak ze aan en vroeg hun of ze voor mij een plaatsje wisten waar ik zolang kon verdwijnen, opdat ik 's avonds verder kon vluchten uit de stad, maar nee hoor, ze wisten niets en zelf zaten ze in een Lager van een fabriek waar regelmatig controle was van de S.D. en van de Gestapo en daar wilden ze mij niet aan wagen. Ik nam afscheid van die Hollanders en kreeg nog 5 Mark van ze omdat ik geen geld had en daarvoor in de plaats gaf ik eentje mijn muts die hij graag wilde hebben, waarom weet ik niet. Ik ben op de tram gestapt die mij naar Bad Canstatt bracht en dat was het eindpunt van de trambaan. Van daar ben ik gaan lopen tot ik een richtingaanwijzer zag staan en daarop zag ik dat het naar Ludwigsburg 14½ km was. Ik ben die weg gevolgd want ik wilde via Karlsruhe naar Frankrijk. Ik had eerst over Pforzheim willen gaan, maar op de weg daarheen heerste een grote activiteit van troepen ene hulpdiensten, want ook Pforzheim was zwaar gebombardeerd. Ik vond het wel riskant om over Ludwigsburg te gaan want in die stad waren het *"Haupt-Kriegsgefangenenlager"* en het *"Flüchtlings-Auffanglager'*. Maar ik had mij voorgenomen om zo vlug mogelijk de Rijn te bereiken en te zien dat ik in Frankrijk kwam, want was ik eenmaal in Frankrijk dan had ik daar meer kans op hulp dan in Duitsland. Dus ik op stap naar Ludwigsburg.

Het was een hele tippel, maar het was mooi en helder weer. De zon scheen tenminste heerlijk en ik voelde mij zo vrij als een vogeltje in de lucht. Het was een mooie weg waar ik op liep, totdat ik achter een heuvel vandaan komende plotsteling tussen zwaar afweergeschut terecht kwam wat daar stond opgesteld. Ik schrok me een ongeluk, maar ja, terug kon ik niet meer en ik heb ook geen moment geaarzeld of mijn pas ingehouden en bleef de weg volgen en riep tegen de soldaten die bij de stukken stonden *"Wie gehts?"* Zij riepen terug *"Gut!"* en ik weer *"Schönes Wetter jetzt!"* en de soldaten beaamden dit en ik bleef maar doorlopen en wenste ze een goede dag verder. En toen was ik voorbij de opstelling van de batterijen.
Die batterijen van dat luchtafweergeschut stonden zo goed gecamoufleerd opgesteld dat ik ze niet eerder zag dan toen ik er middenin stond. Ik dacht nog zo, nu goed opletten dat het niet weer gebeurt, want als ze maar even wantrouwen kregen dan behoefden ze maar op te bellen en ik was de sigaar en dan werd je opgepakt. Maar ik had nog geen honderd meter gelopen of ik was weer midden tussen het luchtafweergeschut terecht gekomen en ik moet zeggen dat het weer prachtig gecamoufleerd was. Het waren allemaal bosjes en hooi-oppers. Nu deed ik net of ik niets gezien had en bleef nu gewoon doorlopen. Ik zag ook geen soldaten, doch ik voelde dat ik werd gadegeslagen en ik denk dat als ik had laten merken dat ik ze gezien had, of had laten merken dat ik wist dat er geschut stond opgesteld, ze mij vermoedelijk wel opgepakt zouden hebben en aan de politie overgegeven. Doch ik werd niet aangehouden en ik slaakte een zucht van verlichting toen ik voorbij die geschutsopstelling was. Ik heb nog gekeken of ik een andere weg kon nemen, maar er waren nergens geen zijwegen in de buurt en om dwars door het bouwland te lopen leek mij te riskant, dus ben ik de weg maar blijven volgen en kwam ik gelukkig geen batterijen luchtafweergeschut meer tegen. In de middag, het was zowat een uur of twee, kwam ik in Ludwigsburg aan. Ik wist absoluut niet waar ik naartoe moest en dacht ik, laat ik maar eens zien waar ik terechtkom en liep ik net zo lang tot ik een bord zag staan waarop stond *"Zum Bahnhof"*.
Ik volgde die weg tot ik op een tamelijk groot plein kwam en daar zag ik het station met de rangeerplaats. Ik ben even gaan kijken of er een mogelijkheid was om met de trein mee te kunnen rijden, doch wat ik zag was niet erg bemoedigend. Ik zag dat al de mensen die met de trein meegingen zich bij de ingang moesten legitimeren en hun papieren moesten tonen. Wat voor papieren dat waren wist ik niet, maar ik wist wel dat het zeker geen papieren waren zoals ik ze bij mij had. Ik had alleen Nederlandse papieren, zoals mijn oorlogszakboekje, mij persoonsbewijs en mijn distributiestamkaart en dan had ik nog mijn krijgsgevangenenplaatje. Ik ben dus maar verder gelopen naar het rangeerterrein om daar eens mijn licht op te steken en te zien of daar een mogelijkheid was om met de trein te verdwijnen. Ik liep op mijn gemak, zo onopvallend mogelijk langs het rangeerterrein en toen zag ik dat de *"Grüne Polizei"* al de wagons van een goederentrein aan het nazien waren en ze keken daarbij ook in de remmershokjes die op sommige wagons aanwezig waren. Ik dacht, nou dat is ook verkeken, ik ga maar lopen. Dus ik op weg naar **Vaihingen** dat op de wegwijzer stond voor de richting Karlsruhe, want daar wilde ik naartoe. Toen ik een poosje gelopen had op de weg die langs de spoorbaan liep zag ik een andere ontsnapte Nederlandse krijgsgevangene lopen.
Ik kende hem wel van gezicht doch zijn naam wist ik niet. We groetten elkaar en hebben nog even met elkaar gepraat en daarbij vertelde hij mij dat hij een kansje wilde wagen met een goederentrein. Ik heb hem toen verteld wat ik op het rangeerterrein van het station had

gezien van de Grüne Polizei, maar daar trok hij zich niets van aan zei hij. Dus wenste ik hem veel geluk en ging ik weer verder op weg naar Karlsruhe.
Tegen zes uur 's avonds kwam ik in een klein stadje aan, **Asperg** geheten.
Ik ben dwars door het stadje gelopen en ik begon nu uit te zien waar ik de nacht door zou brengen. Ik had in het land al hooi-oppers zien staan en had daar mijn aandacht op gevestigd, want ik moest voordat het donker was van de weg af wezen, anders dan liep ik in de gaten. Er waren nu nog genoeg mensen op straat en daar liep ik gewoon tussen zonder dat het opviel. Ik was Asperg al weer uit en liep op een landweg die naar een klein dorp voerde. Hoe het dorpje heette weet ik niet, en nu nog niet, maar in datzelfde kleine rot dorp liet het geluk mij in de steek en dat kwam zo: ik liep aan de rechterkant van de weg, want trottoirs waren er niet en zo liep ik welgemoed door de dorpsstraat tot ik aan het einde van die straat de hoek om wilde gaan, weer naar het vervolg van de landweg om uit het dorp te komen. En daar liep ik me toch met een knal tegen een fiets op. Dat was niet mooi meer.
Op die fiets zat een vent en op zijn stuur had hij een mandje met blauwe pruimen. Nou, die pruimen waren allemaal stekjes geworden want ze lagen overal over de straat verspreid en hijzelf zat boven op zijn omgevallen fiets. In mijn verbouwereerdheid riep ik in het Nederlands tegen die vent "Hé sufferd! Kun je niet rechts houden?" Die vent was witheet, maar nu ontplofte hij bijna want al verstond hij mij niet, hij begreep wel dat ik niets vleiends tegen hem zei. Hij sprong van zijn gevallen fiets, rukte een pistool uit zijn zak en schreeuwde *"Händen hoch!"*. Nou, daar stond ik dan met mijn handen omhoog wat ik in een heel vlug tempo had gedaan, want je wist nooit wat zo'n gekke mof met een pistool in zijn hand zou doen. Wat was die vent kwaad en ik dacht nog, dadelijk barst hij uit elkaar. Hij stond te schreeuwen en te schelden tegen mij, terwijl hij zelf toch fout was geweest, want als hij gewoon rechts had gerende dan was er niets gebeurd. Maar het enige wat ik goed verstond van al zijn scheldwoorden was dat ik het niets moest wagen om mijn handen naar beneden te doen. Nou, ik kan je de verzekering geven dat ik ze omhoog hield. Ik stond zowat op mijn tenen. Die vent kwam naar mij toe en liet mij een ovale penning zien met een adelaar erop en zei tegen *"Kriminal Polizei"* en toen moest ik gaan lopen van hem in de richting die hij aangaf, Nou, ik aan het lopen met die vent met dat pistool achter mij en bij een soort café gekomen zijnde moest ik naar binnen en liep ik nog steeds met mijn handen omhoog naar binnen. Binnen gekomen zijnde moest ik met mijn handen tegen de muur gaan staan en begon hij mijn zakken leeg te halen en alles op een tafel te leggen. En toen kwam mijn krijgsgevangenenplaatje tevoorschijn. O, zei hij, ben je een gevluchte krijgsgevangene? En hij veranderde als een blad aan een boom. Het werd nu een gezellige vent en hij ging zitten praten met mij. Had ik even pech gehad door tegen zo'n vent van de politie aan te lopen en dat zei hij zelf ook en daarbij merkte ik dat hij feitelijk tot de S.D. behoorde. Hij vroeg mij teveel dingen die een gewone politieman niet zou vragen. Hij had het er over dat wij het toch niet zo kwaad hadden in krijgsgevangenschap en dat we toch goed verzorgd werden en even later vroeg hij mij hoe ik aan de gegevens was gekomen voor het tekenen van die kaart die ik in mijn zak had en wie of mij daarbij had geholpen. Ik zei tegen hem dat ik die kaart zo nauwkeurig mogelijk had nagetekend van een schoolkaart die in een van de lokalen hing van de Moltke-Schule in Stuttgart. Hij vroeg mij ook wat ik in die school te maken had. Ik zei toen dat ons Lager was verbrand bij een luchtaanval en dat wij toen naar dat schoolgebouw waren gebracht en verder wist ik er niets van, want ik had er maar één nacht geslapen. Hij kon het

maar slecht waarderen dat ik zomaar een kaart kon tekenen en dat zou nooit mogelijk geweest zijn als ze eerst de lokalen gecontroleerd hadden voordat ze er ons in hadden toegelaten zei hij. Hij zou er melding van maken in zijn rapport. Toen hij klaar was met al zijn vragen, welke hij nauwkeurig in een boekje opschreef, ging hij naar een telefoon die in het lokaal hing en belde iets of iemand op. Nadat hij dit gedaan had kwam hij weer bij mij zitten en begon met mij te praten over waar ik woonde en of ik getrouwd was en of ik kinderen had en ik gaf met op al zijn vragen antwoord. Maar opeens begon hij weer over mijn vlucht te praten en vroeg mij hoe of ik hier feitelijk gekomen was en wie of mij geholpen hadden. Nou, zei ik tegen hem, dat niemand mij geholpen had en dat ik lopende hier gekomen was. Nou zei hij, dan heb je behoorlijk gelopen. Ja zei ik, het was mooi weer en de weg was goed. (De afstand was zoiets als van Den Haag naar Dordrecht). Hij schreef weer alles op wat ik verteld en bleef maar vragen of ik geen hulp had gehad en of ik die kaart werkelijk zelf had getekend. Die vent werd nu werkelijk vervelend met zijn gevraag over steeds dezelfde dingen en ik zei tegen hem dat als hij het wilde hij mij maar papier en piotlood moest geven, dan zou ik nog een kaart voor hem tekenen waar bij zelf bij zat. Maar voordat hij mij kon antwoorden ging de buitendeur open van het lokaal waarin wij ons bevonden en stapte er een politieman naar binnen en die kwam naar ons toe. De politieman meldde zich bij de vent die mij had opgepikt en begon zich met veel bombarie en hakgeklap voor te stellen. Die S.D.-er liet zich ook niet onbetuigd want die begon weer met die ovale penning te goochelen en stelde zich ook voor aan die agent, maar ik verstond er geen klap van want het was allemaal dialect wat ze spraken. Toen ze met al dat gedoe klaar waren kwam ik aan de beurt en vertelde die S.D-er tegen de politieagent dat ik de bewuste persoon was waarover hij had opgebeld en dat hij mij mee moest nemen en op moest sluiten totdat Stuttgart bericht had gezonden wat er met mij moest gebeuren. *"Ach so"*, zei de politieagent, trok zijn revolver, laadde hem en zei tegen mij dat ik mee moest en voor hem uit moest lopen. Hij zei ook dat ik bij de eerste de beste vluchtpoging een kogel in mijn lichaam zou krijgen. Dus ik naar buiten met die politieagent achter mij aan. Die agent had nog een fiets buiten staan, maar hij bleef achter mij lopen en gingen wij weer dezelfde weg terug die ik eerst heem had gelopen toen ik nog niet gepakt was. En ja hoor, wij gingen weer terug naar het dorpje Asperg.
Toen wij er vlakbij waren moest ik van die politieagent een zijweg in en kwamen wij aan de andere kant van Asperg terecht en toen wij weer een zijstraatje in waren gegaan kwamen we op een pleintje terecht alwaar zich het politiebureau bevond. Wij naar binnen en moest ik eerst mijn naam opgeven. Die werd ingeschreven in een boek en ik werd naar een cel gebracht. Nou, ik wist niet wat ik zag toen ik die cel binnenging, want het was een mooie cel, helder wit gekalkt met een houten tafel en een stoel. Die waren mooi blank geschuurd en dan het bed, dat was in mijn ogen een juweeltje, lekker zacht met lakens, dekens en een kussensloop om het kussen. Ik kreeg al slaap als ik er alleen maar naar keek, want ik had een zware dag achter de rug en ik was doodmoe van het lopen. Ik had niet mijn jas en schoenen uit toen die politieagent weer binnenkwam en mij vroeg of ik honger had. Nou, ik zei tegen hem dat ik wel een paard op kon eten, maar dat kreeg ik niet zei hij. Dus kon ik wat anders krijgen. Ik zei tegen hem dat het mij niets kon schelen wat of ik kreeg als het maar eetbaar was. De politieagent ging weer weg en na een kwartiertje ging de deur weer open en had hij een vrouw bij zich die een blad droeg waarop een bord stond met stamppot zuurkool.

Nou, het was heerlijk maar ik moest het betalen aan die vrouw en het was 20 Pfenning. Nou, 20 Pfenning had ik nog wel, want ik had nog 3 Mark 50, dus gaf ik die vrouw 50 Pfenning en zei dat ze de rest mocht behouden. Nadat ik gegeten had ben ik in het bed gekropen en wist ik na een paar minuten niets meer van de gehele wereld af. Toen ik wakker gemaakt werd was het al ochtend. Alleen was het nog schemerig. Ik vroeg aan de agent, dezelfde die mij hier had gebracht, wat of er gaande was dat ik zo vroeg werd wakker gemaakt en toen zei hij tegen mij dat er bericht uit Stuttgart was gekomen en dat ik in de loop van de ochtend afgehaald zou worden. Daarom had hij me maar een beetje vroeg gewerkt, dan kon ik op mijn gemak mezelf wassen, aankleden en eten, want als je gehaald wordt dan heb je daar geen tijd meer voor. Nou, toen ik het woordje eten hoorde vond ik het allang goed en ben ik mij direct gaan wassen en aankleden. Ik was net helemaal klaar (ik moest het bed ook afhalen en de lakens en de kussensloop moest ik inleveren) toen dezelfde vrouw van 's avonds weer binnen kwam. Maar nu met een blad met twee witte broodjes met worst en een kop Ersatzkoffie. Het was wel een karig ontbijt, maar het waas goed en de koffie was zoet en er zat melk in. Het gehele geval kostte ook maar 20 Pfenning dat was zeker de eenheidsprijs voor het eten hier in het politiebureau. Ik vroeg aan de politieagent of ik die vrouw er die 3 Mark voor mocht geven die ik nog bezat en hij zei "van mij welk, want je bent dat geld toch kwijt, want je mag als krijgsgevangene geen gangbare munt bij je hebben". Dus heb ik die vrouw mijn laatste 3 Mark gegeven en heb haar bedankt voor het lekkere eten wat ze mij had gebracht. Ze zei niet veel terug, alleen maar *"Danke schön"*. Ik heb nog een goed uurtje in de vel gezeten toen de deur weer open ging en er een Duitse soldaat, compleet met koppel en geweer met de politieagent binnen kwam. Mij werd gezegd dat ik nu gauw mee moest komen want over een kwartier zou de trein vertrekken waarmee ik vervoerd zou worden.
Ik kreeg weer de gebruikelijke waarschuwing over het vluchten en dat er dan geschoten zou worden en zo ging ik weer op weg, maar nu met een *Wachmann* achter mij aan. Op het station aangekomen zijnde, konden we direct in de trein stappen en hadden wij een coupé voor ons alleen, want die *Wachmann* liet niemand meer binnen. Na een paar minuten wachten vertrok de trein en ging ik de weg weer terug naar ik eerst dacht weer naar Stuttgart. Ik vroeg dat aan de *Wachmann* en die zei "O nee, als je gevlucht bent, dan ga je eerst naar Ludwigsburg en daar zijn we nu naar op weg". Ik dacht zo bij mij eigen dan moet ik toch zien of er nog een kansje is om te tippelen, dus ging ik mij zoveel mogelijk hierop concentreren. Toen de trein in Ludwigsburg stopte zag ik dat hier mijn kans lag, want die *Wachmann* zou nooit op mij schieten tussen al die mensen die hier liepen. Toen de trein dus stil kwam te staan zei de *Wachmann* tegen mij *"aussteigen!"*, maar toen steeg ik niet uit de trein, doch sprong eruit. Maar tijdens die sprong botste ik tegen de *Wachmann op* en hoorde ik een hoop gekletter achter mij. Maar ik hollen zonder om te kijken en tussen de mensen door over de rails naar de andere kant van het perron en ik de hoek van het gebouw wat daar stond om, uit het gezicht te wezen en daar liep ik recht in de armen van twee man *Feldgendarmerie* met zo'n plaat op hun borst. Ik bleef gelijk staan en stak mijn handen alvast maar in de hoogte voor hun revolvers die ze getrokken hadden en even later kwam de *Wachmann* hijgend en blazend en met een rood hoofd de hoek om stormen. Hij ging staan praten met die lui en toen hoorde ik dat het geweer van die *Wachmann* tussen de trein en het perron was gevallen door die botsing met mij. Die lui schreven ook weer alles op, want ze stonden maar te praten en te schrijven. Nadat de *Wachmann* die lui van de *Feldgendarmerie*

had gegroet zei hij tegen mij kom mee en nu geen gedonder meer want ik schiet direct en hij hield het geweer onder de arm.
Na een kwartiertje lopen kwamen we aan het *"Kriegsgefangenen-Auffanglager"*.
Ik werd hier weer gefouilleerd en moest ik weer alles afgeven wat ik op het politiebureau in Asperg weer had teruggekregen. De man die mij nu fouilleerde was een onderofficier van het Duitse leger. Die vent stond maar te schreeuwen tegen mij van dat ze mij wel klein zouden krijgen en mij de lucht tot ontvluchten dan wel zou ontbreken als ze met mij klaar zouden zijn. Die vent bekeek het beetje wat uit mijn zakken was gekomen en pakje toen mijn doosje met mijn oorlogszakboekje en hierin had ik ook mijn persoonsbewijs en mijn distributiestamkaart gedaan. Mijn oorlogszakboekje keek hij in en legde het opzij. Toen bekeek hij mijn distributiestamkaart en scheurde hem in stukken en tot slot bekeek hij mijn persoonsbewijs en hier stak hij zijn vinger door mijn foto die op het persoonsbewijs was geplakt en rukte de foto eruit en scheurde hem stuk. Ik protesteerde tegen deze gang van zaken en wees het erop dat hij volgens de Conventie van Genëve geen papieren mocht vernietigen waarmee iemand zijn identiteit kon bewijzen. Hij zei "ik heb schijt aan Genève, je hebt je krijgsgevangenenplaatje en dat is genoeg en hou je muil dicht totdat je wat gevraagd wordt, anders zal je eens wat anders zien". Ik hield dus mijn mond maar, want je wist nooit wat voor streken die hufters met je uitgingen halen als je hun zin niet deed.
Nadat die onderofficier mijn papieren verscheurd had moest ik mijn schoenen uit doen en moest ik die afgeven. Ik vroeg wat of ik er voor in de plaats kreeg, want ik kon toch niet op mijn sokken blijven lopen zei ik tegen die vent. Nou zei hij, dan trek je je sokken maar uit en ga je maar op je blote poten lopen, want ik kreeg toch niets anders. En daar kon ik het mee doen. Toen die onderofficier met mij klaar was werd ik naar een loods gebracht welke met een ketting en een groot gangslot afgesloten was. Het slot werd open gemaakt door een *Wachmann*, de ketting werd weggenomen, de deur opengemaakt en ik moest naar binnen. Nou, er waren mensen in, ik denk een man of veertig en veel daarvan waren ook pas opgepikt hoorde ik later. Er waren Fransen, Engelsen, Tsjechen, Polen en een Amerikaan en ik was daarbij de enige Hollander. Het stonk verschrikkelijk in dat hok en links en rechts van uit het midden van de loods lagen houten schotten op de grond en daar kon je op gaan liggen met één deken die je kreeg bij het naar binnengaan in het hok.
Ik werd direct begroet door de daar aanwezige krijgsgevangenen en mij werd gevraagd wat ik had uitgespookt. Ik zei tegen hun dat ik gevlucht was en weer gegrepen. Toen zeiden ze tegen mij dat ik dan niet lang in dit hok behoefde te blijven. Nou, ik hoopte maar dat ze gelijk zouden hebben want het was nog erger dan een beestenstal hier. Maar ik heb toch nog veertien dagen in dat hok doorgebracht zonder dat ik eruit en geweest, want om eten te halen werden er altijd mensen gestuurd die het langste in dat hok gezeten hadden en dat werd niet door de Duitsers gedaan hoor, maar dat deden de krijgsgevangenen zelf onder elkaar. Ik vond dat een billijke instelling, want er zaten mensen die er al een paar maanden in opgesloten waren. Over het algemeen waren het wel aardige kerels die daar gezamenlijk met mij opgesloten zaten. Maar je voelt je toch eenzaam, want hun taal kon ik niet spreken en verstaan, dus moest alles in het Duits gebeuren. Dat ging toch niet van harte, maar ik heb mij er zo goed mogelijk doorheen geslagen. Alleen de nachten waren een verschrikking. Het slapen op die planken op de vloer en dan de tocht, die maakten je zo stijf als de plank waar je op lag en daar kwam nog de stank bij van het tonnetje dat in een hoek van het hok stond.

Je werd er doodziek van en dat tonnetje moest elke ochtend geleegd worden in de algemene latrine die buiten bij de grote barakken was. Er waren genoeg liefhebbers voor om dat te doen, ook weer mensen die allang in dat hop opgesloten zaten. Nou, van mij mochten ze dat rustig doen, want als je dat tonnetje zag dan werd je al misselijk. Het was stikdonker in dat hok als er van dat tonnetje gebruik werd gemaakt, dus je kan wel nagaan wat er dan gebeurde als er een paar bij waren die in het donker niet goed konden mikken. Dat kon je 's ochtends direct zien en dan moest je dat gekanker van die lui horen die dat tonnetje moesten legen. Maar ze lieten het toch niet door een ander doen als het hun beurt was, want het was hun uitje.
Nadat ik veertien dagen in die stal had gezeten werd ik er uitgehaald en mocht ik naar de hoofdbarak. Dat was een veel groetere stal met zeker een tweehonderd man en daarbij was ook een paar Hollanders, maar daarover straks. Ik moet eerst nog vertellen dat ik in die andere stal de raad had gekregen om als ik naar de hoofdbarak verplaatst werd, mij direct te melden bij de Franse vertrouwensman. Dus toen ik naar de hoofdbarak werd gebracht was het eerste wat ik deed vragen naar de Franse vertrouwensman en waar ik die kon vinden. Ik werd door een Fransman naar hem toegebracht omdat ik zelf nog geen weg wist. Het was een adjudant onderofficier van de infanterie van het Franse leger. Ik vertelde hem dat ik Hollander was en dat ik uit de kleine barak hier in de grote barak was geplaatst en dat ik mij nu bij hem kwam melden voor verdere inlichtingen. De Franse adjudant noteerde mijn naam en wees mij een krib aan boven een andere Hollander, Gerrit de Wilde[11)] geheten en werd ik ingedeeld bij groep 8. Er waren allemaal groepen gemaakt met het oog op het verdelen van het eten en de zogenaamde "*Liebesgaben*". Dat waren voedings- en genotsmiddelen extra en gratis ter beschikking gesteld door de regering Petain. Het portret van die oude baas zag je overal in het kamp hangen en dat in een krijgsgevangenenkamp, dus zat er voor mij een luchtje aan. Ik zag mij al een portret van Koningin Wilhelmina in dat kamp ophangen. Ik geloof wel dat ik gauw uit het kamp verdwenen was, maar waar naartoe dat weet ik niet. Maar enfin, mij liet het vrij koud dat portret, want ik had er tenslotte niets mee te maken. Maar sommige Fransen hadden er gloeiend de pest over in, want zeiden zij; Petain is een verrader van Frankrijk. Aangezien ik niets van Petain afwist, hield ik mij maar op de vlakte en gaf ze allemaal gelijk. Als de Fransen daar met elkaar over aan het bekvechten waren, ging ik maar weg en liet mij niet in hun ruzies vertrekken, want ik begreep wel dat ik mij niet met hun problemen betreffende maarschalk Petain kon bemoeien daar ik prijs stelde op de *Liebesgaben* van Frankrijk. Deze *Liebesgaben* bestonden uit het volgende: een stukje kaas, wat gekonfijte vruchten, een paar biscuits en drie sigaretten en dat was toch altijd nog een welkome aanvulling op het eten wat wij van de Duitsers kregen. Dat eten van de Duitsers bestond 's ochtends uit een stuk zwart zuur brood met een soort wagensmeer wat de naam van Buter had en een beetje marmelade wat gemaakt was van tomaten met suiker en 's middags soep. Nou, soep was er altijd genoeg, want er waren een hoop waterkranen in de keuken, dus waren de soepketels altijd vol.
Nu zal ik eerst eens een beschrijving geven van de stallen waarin wij waren ondergebracht.

---

11 Bedoeld is soldaat 19 R.I. Gerrit Hendrik de Wilde kgf 100001. Hij werd geboren in Enter en woonde aan de Rijssensestraat 1 in Enter. Hij was op 10 juni 1943 in Stuttgart gearresteerd en krijgsgevangen gemaakt.

Men moet zich voorstellen dat er een vierkant stuk grond is van 150 bij 150 meter in het vierkant, hetwelk is afgezet met een dubbele rij prikkeldraad. Op het noorden van dat vierkant is een poort met dubbele deur van prikkeldraad welke afgesloten is met een zware balk en daarbij staat een *Wachmann* op wacht. In het vierkant waren de gebouwen geplaatst in de vorm van een "U" en de open kant van deze "U" wees naar het noorden. Als men nu de poort met de dubbele deuren in kwam, dan had men eerst aan de rechterkant een houten barak. Daar was het Duitse wachtpersoneel in ondergebracht. Daarna kwam de eerste loods van baksteen met een hoogte van ongeveer vier meter. Op deze loods was een houten dak belegd met asfaltpapier en het dak was in het midden ongeveer zes meter hoog. Verder waren vlak onder de dakrand om de drie meter vensters aangebracht en deze waren hoofdzakelijk voor licht en frisse lucht, want om door dat venster te kunnen kijken moest je op de bovenkant van een dubbele krib gaan staan. De loods, welke oorspronkelijk van de cavalerie was geweest, was zo'n 60 meter lang. Dan kwam het dwars gedeelte dat ongeveer 80 meter lang was en dan het andere staande gedeelte van de U en dat was ook zo'n 60 meter lang.

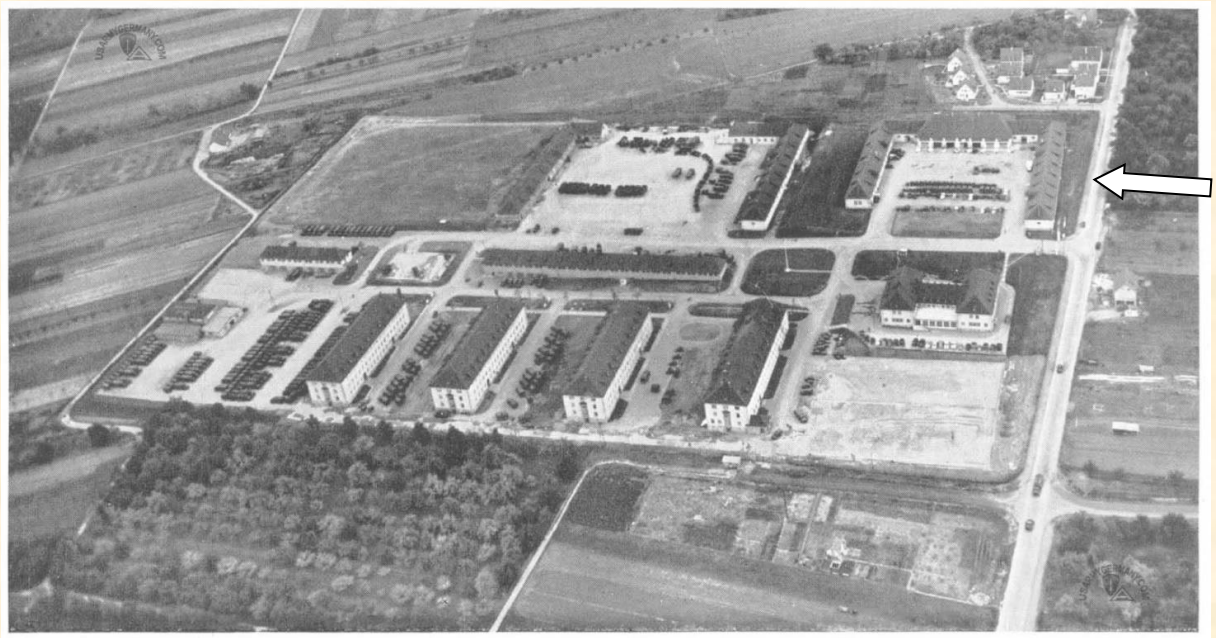

De Krabbenloch kazerne te Ludwigsburg in de jaren '60 met ligging van het voormalige Auffanglager bij de pijl.

Nu waren er tussen de U de volgende gebouwtjes geplaats en wel, vanaf de poort te beginnen kreeg men eerst de gemeenschappelijke latrine links van de poort als men die binnenkwam. Deze latrine was een langwerpig hok van ongeveer 10 meter lang en 3 meter breed, waarin in het midden een betonnen greppel, waarboven over de gehele lengte op zithoogte een balk was aangebracht. De betonnen greppel kon schoongespoeld worden door een pomp die aan de zijkant in een hokje stond opgesteld. Er waren ook vensters in aangebracht, zodat de Duitsers altijd konen zien of de latrine bezet was.

Na de ;latrine kreeg men op een goede 30 meter afstand daarvan een houten gebouwtje van 6 bij 6 meter. Daarin was ondergebracht de vertrouwensman met de dokter en de verplegers. Ik weet niet of het een echte dokter was, of dat het een student of een hospitaalsoldaat was. In ieder geval was het zo, dat als men zich tijdens het appèl ziek meldde, men daar geholpen werd.
Verder was er nog op een goede 5 meter afstand van het voornoemde gebouwtje een wasloods en daarin waren lange wasbakken met kranen erboven aangebracht. Er stonden ook kachels in. Die waren zeker om water te warmen en om eten te koken, maar ik heb ze nog nooit zo lang ik daar ben geweest zien gebruiken en het waslokaal zelf werd ook maar sporadisch gebruikt. Het meeste gebruik maakten wij Hollanders er nog van en ook nog niet eens allemaal, dus kan men wel nagaan wat een troep het daar was.
Dit was het wat op het terrein stond tussen de U die gevormd werd door de gebouwen.
Nu op het ogenblik dat ik er kwam was alleen de rechterkant van de U bezet door krijgsgevangenen, welke bestond uit de grote loods en in de hoek van de U het kleine hok wat zo stonk en waar ik eerst in had gezeten toen ik pas in het kamp kwam.
De horizontale kant van de U waren bergplaatsen. Daar waren ook mijn schoenen opgeborgen, want ik liep nog steeds op mijn blote voeten rond te sporten. De andere kant van de U waren ook loodsen met kribben erin, maar die waren op het ogenblik niet bewoond. Dit zijn de gegevens wat betreft de onderkomens van de krijgsgevangenen in het *"Fluchtlings-Auffanglager"* te Ludwigsburg.
Nadat ik eerst veertien dagen in dat stinkhok had gezeten, later hoorde ik dat het een strafplaats was voor krijgsgevangenen die door de *Lagerkommandant* zelf waren gestraft, werd er nadat ik twee dagen in het grote Lager had gezeten op het ochtendappèl een naam afgeroepen door dezelfde onderofficier die mijn papieren vernield had. Die vent stond maar te schreeuwen Karèl, Karèl! En dat bleef hij steeds maar roepen en schreeuwen en die vent werd al maar nijdiger. Ik wist niet dat het hem om mij te doen was, want die vent stond mijn voornaam verbasterd uit te schreeuwen (want ik heet van mijn voornaam Karel) en ik stond vlak bij hem. Op een gegeven moment kreeg hij schijnbaar een helder idee, want plotseling riep hij *Kriegsgefangene* no 104852. Nou, dat was mijn nummer, dus riep ik "Present!"
Ik dacht eerst dat die vent een beroerte kreeg, maar dat was jammer genoeg niet het geval. Er kwam wel een straal mooie woordjes over zijn lippen aan mijn adres en ik zal ze maar niet herhalen, want dat is geen taal voor een fatsoenlijk mens. Die vent bleef zeker wel een vijf minuten achtereen doorgaan voordat ik wat kon zeggen en het heeft mij wat een moeite gekost om hem aan zijn verstand te brengen dat hij mijn voornaam stond af te roepen en op een manier die wij in Holland niet kenden. Ik heb zelfs op het papiertje wat hij in zijn hand hield aangewezen wat mijn achternaam was. Eindelijk was het zover dat hij ermee akkoord ging, doch nog niet van harte dat het zo was als ik hem vertelde en toen deelde hij mij mee dat ik mij klaar moest houden want om 9 uur moest ik voor het *"Kriegsgericht"* komen zei hij. Nou, ik wist heus niet wat ik er van denken moest, want ik wist niet beter of ik was al gestraft voor het vluchten met die veertien dagen opsluiting in dat stinkhok. Maar enfin, ik zou wel horen wat of het zou wezen als ik daar was. Om 9 uur ging ik mij melden bij de wacht alwaar reeds een *Wachmann* stond om met mij mee te gaan. Wij gingen het hek uit nadat die *Wachmann* eerst op een demonstratieve manier zijn geweer had geladen en mij gewaarschuwd had dat hij direct zou schieten als ik probeerde te ontvluchten en ik liep nota

bene op mijn blote voeten. Na een minuut of vijf lopen kwamen we bij een groot gebouw aan, waar hoge militairen in en uit liepen. Nou, ik voelde mij niets op mijn gemak en ik had niet gedacht dat er zo'n rompslomp gemaakt werd als er een krijgsgevangene ontvluchtte. Ik moest van de *Wachmann* de trap op en zo het gebouw in en daar meldde de *Wachmann* zich bij de wacht die daar aanwezig was en toen werd ik door een andere *Wachmann* meegenomen naar een wachtkamer. Deze kamer werd toen ik binnen was, afgesloten en daar stond ik, helemaal alleen in een kale kamer met alleen het portret van Adolf Hitler aan de muur die op mij neerkeek. Ik heb dat portret enige lieve woordjes toegefluisterd en ging toen maar staan wachten op de dingen die komen zouden. Ik ben toch zeker een goed uur in die kamer geweest zonder dat ik wat zag of iemand hoorde en dan weet je niet weer wat of je er van denken moet. Maar ik kon niets anders doen dan maar staan wachten. Ik heb nog wel gekeken naar een mogelijkheid om uit die kamer te komen, maar er waren maar kleine ramen in die kamer en die zaten nog hoog in de muur ook en dan twee deuren die op slot waren, want daar had ik direct al aan gevold zodra die *Wachmann* weg was. Ik heb toen zomaar wat heen en weer gelopen in die kamer tot ik aan die tweede deur gerammel hoorde en deze open ging. En daar kwam zowaar een *Ober-Leutnant* binnen en die zei heel vriendelijk tegen mij *"kommen Sie mit"*. Nou, ik met die officier mee, weer een gang door en aan het einde van die gang was een deur en daar klopte de officier op. Er werd geroepen *"herrein!"* en daar gingen we de kamer binnen. Nou, ik wist niet wat ik zag. Het was een tamelijk grote kamer met recht over de deur waardoor ik binnen was gekomen een lange blinde muur met het schijnbaar onafscheidelijke portret van Adolf Hitler er tegenaan. Onder dat portret stond een lange tafel met een groen kleed erop en achter die tafel zaten drie mannen waarvan de middelste een *Oberst* was. Hij werd tenminste aangesproken met *Herr Oberst*. Links en rechts van hem zaten *Ober-Leutnants*, de officier die mij gehaald had ging ook aan die tafel zitten aan de rechterkant van de *Oberst*.
Verder zat er een jonge vrouw aan de tafel en dat bleek mijn tolk te zijn, want ze sprak vloeiend Nederlands. Ze kreeg opdracht van de Oberst om mijn naam, voornamen, leeftijd, mijn rang bij de Marine en mijn stamboeknummer te vragen. Ik kon het Duits goed verstaan, maar ik liet daar niets van merken, doch bleef maar wachten tot die juffrouw het vertaald had als we wat gevraagd werd. Nadat ik de gegevens die mij gevraagd waren had verstrekt, liet de Oberst de juffrouw vragen hoe ik aan die getekende kaart gekomen was die ik bij mij had toen ik opgepakt werd. (Dit lag hun zeker nogal zwaar op de maag). Ik werd steeds maar ondervraagd over die rot kaart. Het leek wel of er in dat gedeelte wat ik had getekend iets van militair belang was, zo zaten die lui daar steeds maar op te hameren om toch maar aan de weet te komen wat en hoe ik aan dat ding kwam en ik maar steeds weer vertellen dat ik hem in dat schoollokaal getekend had en als ze daar naartoe zouden gaan, dan konden ze het toch zien zei ik. Toen kwam de vraag waarom ik gevlucht was. Ik zei bij jullie is het ook zo prettig niet, kijk maar eens want vanaf dat ik nu in het *Fluchtlingen-Auffanglager* zit, loop ik al op mijn blote voeten en ik vroeg of de Wehrmacht nu werkelijk om mijn schoenen verlegen zat dat ik daarvoor op mijn blote voeten moest lopen. De juffrouw keek medelijdend naar mijn niet al te schone blote voeten en vroeg aan mij of ik werkelijk al die tijd zo had gelopen. Ik zei tegen haar "Juffrouw, ik sta hier geen leugens te vertellen, kijkt u maar en liet haar mijn voetzolen zien, die zo zwart als teer waren. Nadat ze alles vertaald had voor de Oberst, werd die vent toch kwaad. Hij sprong op als een briesende leeuw. Hij schreeuwde tegen mij dat ik

te brutaal was en te trots en ik was een zigeuner en ik was ook een luie hond. Ik stond het maar aan te kijken en deed net of ik er niets van begreep waar hij het over had en die juffrouw vertaalde het niet. Ik vroeg aan de juffrouw waar of de Herr Oberst het over had en of ze het voor mij wilde vertalen en toen vroeg de *Oberst* aan de juffrouw wat of ik te vertellen had en toen zij vertaald had wat ik aan haar gevraagd had, toen werd die vent nog nijdiger. Hij stormde achter de tafel vandaag en kwam op mij af. Ik kon nergens heen, want ik stond met mijn rug tegen een muur, waartegen ik moest gaan staan toen ik de kamer binnen kwam. Ik dacht nu zal je het hebben. Toen de Oberst bij mij aankwam schopte hij naar mij en onwillekeurig deed ik een stapje opzij en daar schopte hij toch met een knap tegen de muur op. Ik schrok er zelf van, maar die knal tegen de muur had hem zeker bekoeld, want ik stond er zelf verbaasd van dat ik geen pak op mijn duvel kreeg van de Oberst. De Oberst stond mij even strak aan te kijken, zeker om te zien of ik stond te lachen, maar daar had ik helemaal geen zin in en toen ging hij weer achter de tafel zitten. Inwendig slaakte ik een zucht van verlichting, want ik weet niet wat ik gedaan zou hebben als hij mij geslagen had, want ik ben zelf ook nogal driftig uitgevallen. Maar ik had toch aan het kortste eind getrokken. Hei zei tegen de juffrouw wij gaan weer door met het verhoor en toen begon hij opeens over een Wachmann die ik had aangevallen terwijl die belast was met mijn bewaking en mijn transport naar het krijgsgevangenen opvanglager. De juffrouw vertaalde dit voor mij. Ik ontkende dit en vertelde de ware toedracht en ook dat ik later pas gehoord had dat het geweer van die Wachmann tussen trein en perron gevallen was. Maar met dat al zag ik dat hij mij niet geloofde, maar wat kon ik daar aan doen? Alles wat ik vertelde werd wel opgeschreven en toen het verhoor klaar was, zei de juffrouw tegen mij dat ik het papier moest tekenen. Ik vroeg aan haar waarom ik moest tekenen en dat ik daar niets voor voelde. Ze vertaalde dit voor de Oberst en die zei zeg maar tegen hem dat alle krijgsgevangenen die vluchten een verklaring moeten tekenen waarom ze gevlucht zijn en dat ik dat ook moest doen zonder tegen te spartelen. Ik had, toen ik weer gevangen genomen werd te kennen gegeven dat ik geen Duits kon, dus kon ik nu niet zeggen laat mij het eens lezen wat ik moet ondertekenen. Maar, terwijl ik het papier tekende kon ik nog gauw een paar regels lezen en dat was dat ik uit angst voor de geallieerde bombardementen gevlucht was en dat…. verder kwam ik niet, want toen stond mijn handtekening al op het papier.
De juffrouw gaf het papier weer terug aan de *Oberst* en toen kreeg ik de schrik van mijn leven. Hij zei tegen de *Ober-Leutnant*, laat de *Wachmann* komen en hem weer terugbrengen naar het kamp. Tegen mij zei hij *"Morgen früh werden Sie aufgehängt*" en dan is het moeilijk om net te doen of je niets van de Duitse taal begrijpt. De *Wachmann* kwam binnen, ik moest weer met hem mee naar het Lager. In het Lager heb ik werkelijk lopen piekeren wat ik nu moest doen om aan dat ophangen te ontkomen. Vluchten was uitgesloten, want er was overal teveel bewaking. Dus heb ik mij er maar bij neergelegd en zou ik wel zien als het zover was en wat er de andere ochtend zou gaan gebeurden. Maar ik had mij vast voorgenomen om, als ik maar even de kans kreeg, een Duitser mij op mijn laatste reis zou vergezellen. De andere ochtend, het was nog donker, ik schatte het zowat een uur of 4, of half 5, hoorde ik gerammel aan de deur van de barak. (Ik kan je wel vertellen dat ik niet erg best had geslapen) en ja hoor, er kwam een *Wachmann* binnen die zei dat ik hem moest volgen.
Ik kleedde me aan en ging met hem mee. We gingen weer de poort van het Lager uit en volgden dezelfde richting die ik de vorige dag gegaan was toen ik naar het *Kriegsgericht*

werd gebracht en ja hoor, ik werd weer hetzelfde gebouw binnen gebracht en naar dezelfde wachtkamer. Daar hem ik weer een hele tijd staan wachten en het was in die tussentijd al helemaal dag geworden toen dezelfde *Ober-Leutnant* van de vorige dag binnenkwam met een papier in zijn hand. Ik ging in de houding staan en groette hem (daar waren ze erg op gesteld, want als je dat niet deed, dan kreeg je ongenadig op je bliksem). Deze *Ober-Leutnant* las mij het vonnis van het *Kriegsgericht* voor en dat veroordeelde mij tot veertien dagen *"Einzelhaft"*. Nou, ik werd gewoon slap van opluchting en toen kon ik wel hardop vloeken om de smerige methode die ze tegen mij gebruikt hadden om te zeggen dat ik opgehangen zou worden. Maar ik heb niet hardop gevloekt doch de gehele Duitse rotzooi in stilte verwenst. Ik groette de *Ober-Leutnant*, maakte rechtsomkeer en ging weer met de *Wachmann* mee naar buiten. Ik zag al direct dat we niet dezelfde weg terug gingen dus vroeg ik aan de *Wachmann* waar of we naartoe gingen en deze zei dat we naar het *Hauptlager* gingen, want daar werd ik *eingesperrt* en hij liet mij een brief zien die hij in zijn hand had. Ik dacht, nou het zal mij benieuwen hoe of het in het hoofdlager is, misschien

Blz 51 t/m 61 ontbreken

Als een Duitser een Italiaan moest hebben, dan schreeuwde hij maar "macaroni" en dan kwamen ze al aanhollen. Want als er niemand kwam dan kregen ze op hun donder en die Duitsers sloegen dan raak ook. Van je gewezen vrienden moet je het maar hebben.
Die *Ober-Leutnant* die we „Vitamin" noemden was een heel rare kerel. Hij liep altijd te grijnzen en sprak o zo vriendelijk tegen je. Maar als iets hem niet beviel dan werd dat vollemaansgezicht van hem als steen en schoten zijn ogen vuur. Dat was maar eventjes maar dan kon je er donder op zeggen dat je met z'n allen de sigaar was, want dan kreeg je zogenaamd sport. Dan moest je in de looppas het terrein rond en dan gaf hij het bevel dat je tegelijk bok moest springen, dan moest je voorover gaan staan en degene die achter je kwam moest over je heen springen en dat ging zo maar door totdat iedereen gesprongen had. En dan ging je weer door met looppas en dan weer de gewone pas en je moest ook gaan liggen en weer opstaan. Je kreeg hetzelfde wat de Duitse militairen moesten doen en die *Ober-Leutnant* stond maar met zijn eeuwige grijnslach op zijn smoel toe te kijken en te commanderen. En deed maar wat hij commandeerde, want je ging gewoon door, al was het de gehele dag. Want, zei hij, wij moesten in conditie blijven. Het was voor onze gezondheid zei hij.
Het was op het einde van november, begin december 1943, dat het erg onrustig in onze barak was. Er vlogen veel vliegtuigen over en overal hoorde je in de omtrek bombarderen, luchtafweergeschut knallen en sirenes loeien. Er vielen hier in Ludwigsburg ook verscheidene bommen en wel op het stationsemplacement en dat was niet zo ver van ons Lager af.
Nou, toen begonnen die Fransen een herrie te maken en te zingen dat horen en zien je verging. En die Duitsers buiten maar schreeuwen van "Maul halten!" Dat was echter tegen dovemans oren gezegd en het bleef onrustig totdat er geen vliegtuig meer te horen was en de sirenes het signaal "alles veilig" hadden gegeven en dat was zo tegen 3 uur in de morgen. Maar we hebben het geweten dat het zo'n herrie in ons Lager is geweest, want het was al vroeg appèl en daar stond "vitamin" voor de troep met zijn eeuwige grijslach weer op zijn smoel, maar hij was spinnijdig. Het had behoorlijk gesneeuwd die nacht en wij stonden tot

over onze enkels in de sneeuw en ja hoor, daar had je het gedonder al. We moesten in de looppas het terrein weer rond, maar nu niet alleen, maar met een medegevangene op de rug en dat viel om de bliksem niet mee. Je werd er doodmoe van. Er waren verscheidene Fransen die, als ze langs de gemeenschappelijke latrine kwamen er naar binnen holden om zich aan de strafexercitie te onttrekken. Ik was later blij dat ik het niet gedaan had, want ik was het eerst ook van plan geweest. Op een gegeven moment riep "vitamin" een paar *Wachmannen* en liet de latrine voor en achter bewaken, zodat er niemand meer in of uit kon.
Nadat hij het voor ons genoeg vond, wij waren zowat tot 10 uur bezig geweest zonder eten, konden wij inrukken en toen waren degenen die in de latrine zaten de sigaar. Het waren er toch nog zo'n man of dertig en die wilden toen het voor ons afgelopen was zich bij ons voegen, maar dat ging niet meer want er stonden *Wachmannen* voor en achter de latrine en daar werden ze door tegengehouden tot wij in de barak waren. Pas toen mochten ze uit de latrine, maar moesten tegelijk weer aantreden. Er waren er die in de latrine waren weggekropen, maar die werden er door de *Wachmannen* uitgeschopt. Vitamin hield een toespraak tot ze, maar wat hij zei, konden wij niet verstaan want wij zaten binnen en stonden op de kribben om door de ramen te kijken wat of er ging gebeuren, want daar leerde je altijd wat van. En ja hoor, ze kregen dezelfde exercitie als wij, alleen met meer vallen en opstaan in de sneeuw en dat duurde tot aan het middageten en toen mochten ze inrukken en kwamen hijgend als postpaarden binnen.
Er werden bij ons ook een paar Italianen in de barak geplaatst, maar die liet men vrijwel links liggen, hoewel het geen ongeschikte lui waren om mee om te gaan. Er was er één bij die had een witte trui aan. Hoe hij die zo wit hield mag Joost weten, maar hij was wit. Ik heb nog met hem gebokst uit sportief oogpunt want er waren een paar bokshandschoenen in het Lager en die man wilde graag een partijtje boksen. Maar niemand wilde met hem boksen want het was nogal een grote kerel en daar ik ook niet één van de kleinsten was, hebben ze mij overgehaald om met hem te boksen en dat hen ik toen maar gedaan. Ik heb in mijn diensttijd bij de Koninklijke Marine ook wat aan boksen gedaan en zo ben ik in de ring gestapt die gevorm werd door krijgsgevangenen die in een kring stonden. Nou, als ik alles had moeten doen wat die Fransen riepen toen wij bezig waren, dan had ik heel kleine stukjes van die Italiaan moeten maken en hem met macaroni op moeten vreten. Maar wij hielden het op een gewoon sportief partijtje boksen. Er werden wel harde klappen uitgedeeld maar ik kan eerlijk zeggen dat die Italiaan de eerste was die het genoeg vond, want ik had hem nogal veel op zijn maag geslagen. Daar liet hij mij het makkelijkste bij komen. Ik was toch behoorlijk buiten adem want de training en het eten voor zo'n sportuitbarsting waren niet zo bijster goed geweest. Maar het brak de tijd en je vergat een ogenblik waar of je was en dat was ook een heel ding om even niet aan je gevangenschap te denken.
Zoals ik al eerder gezegd had was mijn beneden buurman van de krib waar ik op sliep Gerrit de Wilde, een soldaat en afkomstig uit Enter. Ik kreeg nog wel eens wat havermout van hem als hij een pakketje van thuis kreeg en hij kreeg nogal veel van huis gestuurd. Dat was een welkome aanvulling van het schrale menu wat wij als krijgsgevangenen kregen. Ik heb zijn rug eens gemasseerd toen hij een verrekte rugspier had en dat ging mij vrij aardig af. Hij had er baat bij, alleen werd het op zijn rug een klein modderbadje want we waren vuil hoor. Je had geen zeep en je kon je eigen alleen met water wassen. Als je heel ontoonbaar was dan nam je wat zand en schuurde je eigen daarmee schoon.

8. Sonderkommando Herrenberg

10 december 1943
Het was begin december 1943 dat ik, Gerrit de Wilde, Kees Dirkzager,[12] Dick Verzijl[13] en nog twee Nederlanders wiens namen ik niet meer weet omdat ze later niet bij ons gebleven zijn, aan moesten treden. We werden naar het *Hauptlager* gebracht omdat wij ontluisd moesten worden want wij werden overgeplaatst naar een *"Sonderkommando"*.
Nou, in het *Hauptlager* aangekomen werden we naar een auto gebracht die bij een grasveldje stond langs de weg in het *Hauptlager*. Deze auto was van de ontsmettingsdienst te velde en aan de twee Duitse soldaten die erbij stonden moesten wij al onze kleren afgeven. Deze kleding werd in de auto opgehangen, waarna de soldaten een gasmasker voordeden, een paar blikjes openstaken en deze in de wagen gooiden en hem daarna afsloten. Wij stonden daar maar achter het prikkeldraad met aan de andere kant een weg, waar van alles langs kwam. En wij stonden daar spiernaakt op het ogenblik te wachten dat wij onze kleding weer kregen. Nou was ik niet helemaal naakt want ik had mijn riem omgedaan, dus was ik nog de best geklede van het gehele gezelschap. Wij vonden het niet zo leuk om zo langs de openbare weg te staan, doch de Duitsers schenen dat heel gewoon te vinden. Na twee uur ging de auto weer open en haalden de soldaten onze kleding met gasmaskers voor het gezicht er weer uit. Wij werden door hun gewaarschuwd om de kleding nog niet aan te trekken, maar ze eerst een half uur te luchten, want het was nog levensgevaarlijk, dat gas wat nog in de kleding aanwezig was. Dus spreidde ik mijn kleding op het gras uit en ging er een eindje vandaag staan en dat deden verscheidene anderen ook. Op een gegeven moment liep er één van ons weer in zijn kleding rond voordat het half uur verstreken was en ik meen dat het Kees Dirkzwager was. Hij werd op een gegeven moment spierwit en begon met zijn ogen te draaien. Die Duitsers van die gas-auto zagen hem ook zo gek doen en die schreeuwden tegen ons dat we hem neet moesten pakken en hard met hem op en neer moesten lopen. Nou, dat hebben we gedaan en we waren bekaf van het hollen. Op het laatst liet hij zich zowat slepen, maar hij kwam toch al aardig bij, want hij kon weer protesteren dat wij hem zo hard lieten lopen. Hij zag nog wel wat witjes en was behoorlijk misselijk, maar hij leefde nog en dat zeiden die Duitsers ook. Ze vonden het erg stom van hem dat bij zijn kleding binnen het half uur weer had aangetrokken, terwijl ze er nog zo voor gewaarschuwd hadden zeiden ze, want het was een erg giftig gas wat ze gebruikten om kleding te ontluizen. En zeiden ze, hij mocht van geluk spreken dat wij het zo gauw gezien hadden en dat wij hem op hun aanraden hard hadden laten lopen, want als hij bewusteloos was geworden dan had er niets meer aan gedaan kunnen worden en was hij het hoekje omgegaan. Na al deze wederwaardigheden moesten wij onze spullen pakken want wij zouden gelijk naar de trein gebracht worden. Toen ik vroeg om mijn schoenen die mij afgenomen waren toen ik in het *Flüchtlingen-Auffanglager* gestopt werd, want ik liep nog steeds op een paar stukken hout met leer die de naam van *Holzschuhe* hadden, met een paar voetlappen in plaats van sokken.

---

12 Bedoeld is korporaal 2 R.Lu.A. Cornelis (Kees) Dirkzwager kgf 105026. Hij werd geboren in Maassluis en woonde aan de Utrechtseweg 193 in Oosterbeek.
13 Bedoeld is torpedomakersmaat bij de Koninklijke Marine Dirk (Dick) Verzijl kgf 104702. Hij werd geboren in Den Haag en woonde aan de Friesestraat 28 in Rotterdam.

Ik werd naar de barak gebracht waar ze mijn schoenen hadden afgenomen en daar stonden hele rijen met schoenen, maar de mijne waren er niet bij, hoe of ik ook zocht. Ik vermoedde wel dat ze gestolen waren, want het waren nog prima schoenen. En nu had ik wel een paar schoenen kunnen pakken en net kunnen doen of het de mijne waren, maar dat stuitte mij tegen de borst, want ik ondervond nu zelf hoe of het is als een ander er met je schoenen vandoor is gegaan. Als ik een paar schoenen zou meenemen dan zat een andere krijgsgevangenen weer zonder schoenen en met het probleem waar ik nu mee zat. Ik zei tegen de *Wachmann* die met mij mee was gegaan, dat mijn schoenen er niet meer waren en dat het geen zin had om nog langer te zoeken. De *Wachmann* zei dat ik toch een paar behoorlijke schoenen moest hebben om op te lopen en zie hij tegen mij *"kommen Sie mit!"* Ik volgde hem naar het einde van de barak en daar was een *Unteroffizier*. De *Wachmann* sprak even met hem en toen kreeg ik een paar nieuwe *Holzschuhe* en een paar nieuwe voetlappen. Ik was blij toe, want ik had een paar maanden op die andere rot dingen rond lopen strompelen. Maar dat zou nog erger worden met die nieuwe dingen, maar dat wist ik toen nog niet. Ik wist helemaal nog niet wat het voor een "Sonderkommando" was, waar wij naartoe werden gebracht. Wij gingen op weg naar het station met een *Wachmann* die ons weg moest brengen. Het was 's ochtend 9 uur en de datum was 10 december 1943.
Op het station van Ludwigsburg aangekomen zijde, stapten wij in de trein naar Stuttgart en het was een gewone derde klas coupé. We zaten er maar met zijn zessen in, plus de *Wachmann*, want burgers mochten er niet in van de *Wachmann*, dus zaten wij lekker ruim.
In Stuttgart aangekomen zijnde, moesten wij uitstappen en dachten wij dat hier ons einddoel was en dat het *"Sonderkommando"* in Stuttgart lag, maar dat was niet het geval. Wij moesten in een andere trein overstappen, maar die was er nog niet. Toen deze trein na een goed half uurtje aankwam zagen wij op de borden die aan de wagons hingen de plaatsnaam **Horb** (am Neckar) staan en dachten wij dat dit onze bestemming zou zijn, want verder ging die trein niet. De trein was een stoptrein want op elk klein plaatsje werd er gestopt. Na een uur kwamen we in een klein stadje aan en de naam van dat stadje was Herrenberg. Dat was ons einddoel want hier moesten wij uit de trein stappen. Vanuit het station gingen we naar buiten en toen rechtsaf naar een trap die in een tunneltje uitkwam wat onder de spoorbaan doorging en aan de andere kant van het station weer naar een trap ging die naar boven ging. Daar kwamen wij op een sintelpad dat schuin naar boven liep naar een houten barak, waar een dubbele rij prikkeldraad omheen was gespannen. Het sintelpad leidde naar een poortje in dat hek ook met een deur van prikkeldraad erin. Wij liepen het pad op naar die poort en ja hoor, op een bordje naast die poort stond geschilderd dat dit het *"Sonderkommando 3026"* was. Een *Wachmann* maakte het hek open en liet ons met de *Wachmann* die bij ons was binnen door de deur van prikkeldraad en toen in de barak. Nou de eerste indruk toen wij de barak binnen stapten was niet gek. Het zag er netjes uit van binnen, alleen waren er tralies voor de ramen. Veel tijd om alles te bekijken hadden wij niet, want toen wij de barak binnen stapten was er al een comité van ontvangst voor ons. De bestond uit de *Lagerkommandant*, een *Unteroffizier* en twee functionarissen van de *Deutsche Reichsbahn* en toen begreep ik dat wij tewerkgesteld zouden worden bij de spoorwegen. Wij weren bekeken door die twee lui van de spoorwegen en toen bleek het dat ze maar vier man nodig hadden en wij waren met zes man gekomen zodat er weer twee man naar Ludwigsburg teruggestuurd zouden worden. Er werd door een spoorwegman aan ons gevraagd wie of zich niet geschikt velden voor het

werk wat hier verricht zou moeten worden. Nou, ik stond gelijk al vooraan want ik had allang door dat het zwaar werk zou zijn wat hier gedaan zou moeten worden. Maar dat ging niet door, mijn argumenten waren niet steekhoudend genoeg en ze vonden mij wel geschikt voor het werk. Eéntje was er die vertelde ze dat hij aan een breuk geopereerd geweest was en die kon gelijk apart gaan staan en de andere die mee terug zou gaan werd door die spoorwegman zelf aangewezen. Dus bleven wij met z'n vieren over en die twee anderen gingen gelijk weer met de *Wachmann* terug naar Ludwigsburg. De vier man die bleven waren ikzelf, Gerrit de Wilde, Kees Dirkzwager en Dick Verzijl. Wij konden ons nu installeren in de barak, maar eerst zal ik even de indeling van de barak vertellen.
De arak bestond uit een kamer voor de *Lagerkommandant*, een kamer voor de *Wachmannen,* een keuken met recht daar over een bergplaats voor de zogenaamde *Liebesgaben*, met daarnaast de latrine waarvan de ingang uitkwam op het waslokaal, waardoor men in de verblijven van de krijgsgevangenen kwam. Ik, met De Wilde en Dirkzwager werden in het eerste verblijf ingedeeld en Verzijl in het tweede verblijf. Wij kregen overtrekken voor matras en kussen, blauw en wit geblokt en ook twee dekens. De bedden waren een ongekende weelde vergeleken met de bedden die wij in het vluchtelingenlager hadden, want het waren stalenbuis bedden, twee boven elkaar in plaats van hout, dus waren het werkelijk ledikanten die wij hier kregen om in te slapen. In het eerste verblijf van de barak waar ik was ingedeeld, stonden zeven van zulke dubbele ledikanten en in het tweede verblijf stonden zes dubbele ledikanten, dat was totaal voor vijfentwintig krijgsgevangenen. Ik kan niet anders zeggen dan dat de ligging prima was, maar dat kwam volgens mij hoofdzakelijk omdat het gebouwtje en de inventaris van de *Deutsche Reichsbahn* was.
Wij behoefden de dag dat wij aankwamen niet direct aan het werk te gaan want de werkploeg was al aan het werk. Wij zouden de andere ochtend met deze werkploeg meegaan, dus was het nu wachten op deze mannen tot ze van het werk terug kwamen en dan konden we kennis met hen maken, want wie het precies waren wisten wij niet. Om zowat kwart over vijf kwamen ze aan en konden wij ze begroeten en onze wederwaardigheden vertellen. Het waren allemaal jongens die ook gevlucht waren en weer opgepakt waren op een paar na, die waren in het *"Sonderkommando"* geplaatst voor het zich toe-eigenen van een anders eigendom op de sorteerafdeling van het postkantoor in Stuttgart. Ik heb daar ook een paar keer gewerkt, maar dat geschiedde op basis van vrijwilligheid en wel op zaterdag en zondag. Er waren er veel die dat deden want je kreeg er wat te eten en als je een beetje handig was dan viel er wel wat te organiseren, dat wil zeggen dat je wat kon stelen en dat waren dan hoofdzakelijk levensmiddelen ene tabak, want als je soms zag hoe of sommige pakketten eruit zagen dan begreep je niet hoe of die nog op de plaats van bestemming terecht kwamen. Van zulke pakketten moest je het dan hebben want als je zo'n pakket tegen kwam dan moest je dat naar een speciale afdeling brengen die er dan verder voor zorgde ook als de adressen ontbraken. Van die gelegenheid moest je dan gebruik maken om wat uit die pakketten te laten verdwijnen voordat je ze naar die speciale afdeling bracht, dus was je handig met organiseren dan had je wat te eten of te roken. Was je dat niet, dan liep je tegen de lamp en dat was ook gebeurd met de paar man die hier voor dat feit zaten.
En nu zat ik hier ook, niet voor het organiseren, want daar heb ik geluk mee gehad, doch voor het vluchten dat mij niet zo best is afgegaan.

Toen wij kennis met elkaar gemaakt hadden werd er geroepen *"Essen fassen!"* en wat dat betekende werd ons door de anderen gezegd; dat we eten moesten halen in de keuken in de schaaltjes die wij gekregen hadden. Nou, daar waren wij vlak voor, want wij rammelden van de honger na zo'n hele dag niets gehad te hebben. Het eten was heel goed, alleen niet erg veel, maar wij waren aan de kwantiteit al aardig gewend geraakt tijdens onze krijgsgevangenschap. Het eten dat wij hier in de barak kregen werd door twee vrouwen gekookt. Het waren echtgenotes van spoorwegpersoneel die er op die manier nog wat bij verdienden. Deze vrouwen kwamen 's middags, maakten onze maaltijd klaar en onderhielden de keuken.
De krijgsgevangenen die al in het *"Sonderkommando 3026"* waren toen wij er aankwamen zal ik nu eerst even voorstellen:

Willem Maassen (kgf 105240), korporaal machinist en vertrouwensman
(Theo) Willems (kgf 104916), ook een korporaal,
(Arie) But (kgf 104690), een stoker-olieman,
(Cornelis) Smit (kgf 104924), een matroos 1e klasse,
Rudolf Meijer (kgf 104743), een matroos 3e klasse,
Zeeman (waarschijnlijk Van der Zee kgf 105013), een marinier 1e klassen, bijgenaamd Levi (?),
(Henk van der) Klein (kgf 105008) een schrijversmaat,
Thijs (kgf ?), een pijper 1e klasse
(Frans) Hendriks (kgf 104922), een soldaat van de landmacht,
(Pieter Jacobus) Scheurleer (kgf 104631), een matroos 1e klasse-vliegtuigmaker.
Bij deze mensen die in kamer 2 van de barak waren ondergebracht werd Dick Verzijl ingedeeld, dus waren daar nu in het totaal elf mensen.

In kamer 1 waren:
Jan Habets (Sjeng) (kgf 104733), marinier 1e klasse,
Kees de Jong(e) (kgf 104839), monteursmaat,
M(aurits) Koenen (kgf 104646), ook een monteursmaat,
(Frans) van (der) Ree (kgf 104918), een korporaal van de landmacht,
(Leen) Rog (kgf 104946), een matroos 1e klasse,
Jacobus van Dijk (kgf 105578), een matroos 1e klasse
(Kars) Foppe(n) (kgf 105152), een marinier 2e klasse
Jan Blokzijl (kgf 104832), een marinier 2e klasse (dezelfde die de schoenen van de Feldwebel op de schietbaan van Straatsburg zo mooi poetste),
(Abraham) Kruis (kgf 104789), een marinier 2e klasse,
(Henricus Maria) Pulles (kgf 105430), een soldaat van de landmacht,
(Petrus Hendricus) van Etten (kgf 104609), een schoenmaker van de Marine.
Bij deze mensen werden zij, da t wil zeggen Gerrit de Wilde, Kees Dirkzwager en ikzelf geplaatst.

De andere ochtend was het om 6 uur opstaan, bedden opmaken, wassen, eten en om half 7 waren wij al op weg naar het werk wat wij die dag moesten doen en ik was wel benieuwd wat dat zou wezen. Wij moesten buiten de barak aantreden en nadat het hek was opengemaakt

marcheerden wij onder bewaking van twee *Wachmannen* naar het werkobject. Dat was vlak bij het station van Herrenberg en het werk bestond uit het ophogen van een stuk spoorbaan waarop gerangeerd werd. Ik denk dat dit meer te doen was om ons het werk een beetje te leren.
Toen wij bij het station aankwamen stond daar een spoorwegman op ons te wachten. Dat was een zogenaamde *Rottenführer* en dat is zoiets als een ploegbaas. Deze man was zowat 1.70 meter lang, niet dik, had niet veel haar en een tandeloze mond (waarmee hij behoorlijk kon schreeuwen) en hij had ook nog een half brilletje op met een stalen montuur waar overheen hij erg gemeen naar je kon kijken. Zijn naam was Biehl, maar door ons werd hij *Meister* genoemd, want dat was zo de gewoonte bij de Duitsers.
Nadat wij een paar uurtjes aan dat stuk rails hadden gewerkt gingen wij met Meister Biehl nu de hoofdpoosbaan op, de richting van de **Bondorf** uit. Ik zal nu eerst even vertellen dat ons ploegje krijgsgevangenen het onderhoud van de spoorbaan van **Böblingen** tot **Hochdorf** (dat is in de buurt van **Eutingen**) voor onze rekening hadden. Wij liepen over de dwarsliggers (*"Schwellen"* werden die in het Duits genoemd) en daar begon voor mij de ellende, want ik had die nieuwe *Holzschuhe* aan en nu moest ik met die dingen op de dwarsliggers stappen en dat ging niet zo erg best want of ik schoot uit mijn *Holzschuhe,* of ik glee met mijn voet van de dwarsligger af. Ik had nog nooit op dwarsliggers gelopen en nu moest ik het doen met een paar onbuigzame klompschoenen. Ik liep maar te struikelen en kreeg pijn in mijn voeten, mijn kuiten en mijn liezen, maar toch moest je doorgaan en ik slaakte een zucht van verlichting toen we op de plaats van bestemming aankwamen. Hier waren de jongens bezig met het onderhoud van de spoorbaan. Langs de spoorbaan stond een grote kist en die werd met een sleutel opengemaakt door *Meister* Biehl. In die kist bevond zich een grote waterpas (in het Duits *"Wasserwage"*), een soort hooivorken (Gabels) en een soort houwelen met een hamerkop (*Kramphouwen*). Verder lag er naast de kist een groot houten bik met lange scharnierende handgrepen eraan en dat was de zogenaamde *Katze*, die diende om de rails weer recht te beuken als er een bocht in zat die er niet in hoorde. Nou, daar waren wij dan op het werk. Ik, Dirkzwager, Dick Verzijl en Van der Ree moesten een Gabel nemen en daarmee moesten wij de stenen (Sjotters) voor de dwarsliggers wegharken, zodat de Krampers, dat waren diegenen die een houweel hadden, de stenen gemakkelijker onder de dwarsliggers met de hamerkop van de houweel konden slaan. Het gabelen was geen zwaar werk, het krampen daarentegen wel, want je moest net zolang stenen onder de dwarsligger blijven slaan totdat hij op hoogte was en niet meer hol klonk. Dan zat hij vol met stenen.
Wij noemden ons, dat wil zeggen Van der Ree, Verzijl, Dirkzwager en ik, de "Gabelartisten", omdat wij de hele dag met die Gabel bezig waren om de Sjotters voor de dwarsliggers weg te harken. Omdat het nogal eentonig werk was gingen wij zo onder het werk door elkaar vragen stellen om onze algemene ontwikkeling te pijlen. Nou, ik kan niet anders zegge dan dat het reuze aardig ging en wij waren er met zijn vieren erg mee in onze schik. Je moest er nog goed je hoofd bij gebruiken ook, om een antwoord op een gestelde vraag te kunnen geven en ook om een vraag te stellen en te bedenken die moeilijk was voor de anderen om te beantwoorden. En zo noemden wij ons clubje niet alleen de Gabelartisten, maar ook de "Wie, Wat, Waar en Hoe-club". Nou, wij konden het best met elkaar vinden en de tijd schoot er mee op en geestelijk verstompte je niet.

Zoals ik al gezegd had was het begin december 1943 dat ik in dit Lager geplaatst werd. Er was overal sneeuw gevallen en het vroor ook behoorlijk, maar de spoorwegen hadden er geen last van want de treinen reden nog zonder vertraging tot even voor Kerstmis. Toen werden wij 's nachts uit ons bed gehaald. Wij moesten *Weichen Putzen,* dat wil zeggen de wissels waren onder gesneeuwd en dan konden ze niet functioneren doordat er sneeuw tussen wat en moesten wij ze schoon scheppen en met bezems schoonvegen. Nou, ik kan wel zeggen dat het heus geen lolletje was, want het was 3 uur in de morgen en er was een complete sneeuwstorm aan de gang en daar moest je zo vanuit je warme bed induiken met de schamele kledingstukken die je had, want *"Räder mussen rollen für den Sieg."*
Het was haast onbegonnen werk want zo had je het ene wissel schoon en ging je naar een ander wissel en als je dat weer klaar had dan kon je weer naar het eerste wissel dat je had schoongemaakt terugkeren want dan was dat al weer ondergesneeuwd/. Nu kan ik niet zeggen dat ik erg mijn best deed om de wissels goed schoon te maken, want de Duitsers konden het toch niet zien in die sneeuwstorm of je het wel goed deed. Dus deed ik het kampjes aan en zat meer onder een stelwerk te schuilen voor die sneeuwstormen dan dat ik op de wissels stond. Tegen een uur of 6 begon de wind af te zwakken en hield het op met sneeuwen. Maar met dat al waren wij al drie uur bezig geweest met die rot wissels schoon te vegen, zonder dat je er wat van zag. Ik denk zo, dat de andere jongens ook niet zo erg hun best hadden gedaan want er was nog geen wissel behoorlijk schoon. De Duitsers liepen wel te schelden als ze kwamen kijken en ze zagen dat de wissels niet schoon waren, maar wij konden de sneeuw de schuld geven en dat konden ze niet ontkennen. Als ze kwamen kijken dan waren we steeds druk bezig met poetsen en dan begonnen wij tegen de Duitsers te griepen over die rot sneeuw van hun en die zeiden dan dat ze er ook niets aan konden doen dat het sneeuwde, maar de *Weichen sauber* moesten zijn. Zo gauw ze weer weg waren zocht ik gauw de beschutting van het stelwerk weer op, want het was donders koud zo ongeveer (min) 23 graven Celsius. Maar ja, er moest nu gauw een trein komen, dus werden wij opgejaagd om de wissels schoon te houden totdat de trein er overheen was. En ja hoor, na een kwartiertjes kwam de trein aan, heftig stoom blazend aan de voorkant en hij ging goed over het wissel heen. Maar toen de trein voorbij was, zat er allemaal ijs in het wissel door die verrekte stoom die in het wissel gespoten was door die locomotief en nu kon je weer beginnen met dat ijs weg te hakken. Als je nu nagaat dat onder elk wissel een gleuf zat om een verwarmingsbak in te schuiven om het wissel op temperatuur te houden, zodat het niet kon bevriezen, dan vraag je je toch af hoe een volk dat zich zo op de borst liep te kloppen dat ze de oorlog toch zouden winnen, niet eens wat brandstof had om de wissels van hun spoorwegen, die toch in feite de levensaders van hun land waren, zonder haperen te laten functioneren.
Nee hoor, dat moesten krijgsgevangenen opknappen. Voor mijn part konden ze barsten, want ik deed alleen wat als ik er niet onderuit kon. Voor de rest behoefden de *Räder* voor mij niet te rollen voor hun Sieg. Zolang er sneeuw viel hadden wij niet veel nachtrust, want wij moesten eer steeds al vroeg uit om de sneeuw van de wissels te vegen en dat was al veel te veel naar mijn zin. Dat was met al het werk wat wij hier in Duitsland moesten doen, maar het zou nog veel erger worden na verloop van tijd, maar dat kwam niet door de sneeuw.
Wij zaten in onze barak tamelijk rustig wat het bombarderen betreft. We moesten wel uit ons bed als er luchtalarm werd gegeven en ons aankleden, maar wij mochten in de barak blijven

tot het te erg werd. Dan moesten wij in de schuilloopgraaf die op een paar meter afstand van onze barak gegraven was en die bedekt was het houten dwarsliggers van de spoorwegen met daarop de uitgegraven aarde. Het was wel erg primitief, maar wij moesten het er mee doen. Wij hebben 's avonds en 's nachts dikwijls gezien dat Stuttgart te grazen genomen werd. Je zag dan in de verte de markeringsfakkels van verschillende kleuren in de lucht hangen en dan hoorde je even later het gestage gedreun van de motoren van de bommenwerpers die op die fakkels af vlogen en dan kwam ook het luchtafweergeschut in actie. We hebben jammer genoeg verscheidene vliegtuigen voor de Flak naar beneden zien halen. Wij zaten met ons Lager zo'n 32 kilometer van Stuttgart vandaag, dus zaten wij op de eerste rang als er wat boven Stuttgart gebeurde. Als de bommen op die stad vielen en je hoorde en voelde het bij ons dan behoorlijk dreunen, dan dachten wij ook aan de jongens die in Stuttgart zaten. Wij konden altijd goed merken als het behoorlijk raak geweest was in Stuttgart, want dan kwam een paar dagen later een hele trein met platte spoorwagons in **Eutingen** (im Gau) aan, volgeladen met puin uit Stuttgart. Die wagons moesten wij dan lossen in een dalletje dat lag tussen een driehoek van spoorbanen welke volgestort moest worden met afval en puin.

Het spoorwegknooppunt ten oosten van Eutingen im Gau (Google Earth 2018)

Puinstorten in de driehoek tussen de sporen op een luchtfoto uit 1968 (Landesarchiv Baden Würtenberg)

Het was nog een behoorlijk groot dalletje, want er stonden nog tamelijk grote dennenbomen in, maar die werden als ze door het afval en het puin werden bereikt door de Duitsers omgehakt en weggevoerd. Nou, in dat dalletje lag al aardig wat puin, maar als ik dat gat zo bekeek, dan kon volgens mij half Stuttgart er nog wel in. Ik zei tegen een Duitser die daar werkte om het puin zo goed mogelijke te verdelen over de bodem van dat dalletje dat het gat maar gauw vol mocht komen, want ik vond het maar rot werk. Hij zei nog ja ook, de sufferd, hij snapte niet eens mijn bedoeling, maar ik liet het maar zo. Het was werkelijk een rot werk om die wagons met puin te lossen, want het was stoffig en je ging er uit zien als een landloper. Je had maar werk om je kleding weer schoon te krijgen van al de kalkstof, maar elke wagon die ik moest lossen die trachtte ik naar de bliksem te helpen en daar had ik een speciale manier voor. Ik maakte de aspotten open, deed er een handje puin in en plaste er dan in, waarna ik de pot weer dicht maakte. Ik moest wel erg uitkijken dat het niet gezien werd en ik liet het zelfs niet aan mijn eigen kameraden merken wat ik deed. Ik gebruikte puin in plaats van zand omdat dit niet zo gauw argwaan opwekte als ze de potten eens controleerden voordat de trein wegging, want de trein vervoerde puin dus allicht dat er eens wat in de aspotten kon komen. En de urine kon je ook niet meer zin, want die zat onder de olie. Als de trein vertrokken was, dan was na een paar kilometer rijden de door mij behandelde aspot roodgloeiend en het hele lagerstel vastgelopen. Roken dat het deed en zo'n wagon werd dan op het station afgekoppeld om gerepareerd te worden. En de Duitse spoorwerkers maar foeteren dat ze altijd die rotzooi in hun wagons moesten vervoeren.
Ja, ik heb aardig wat wagons voor mijn rekening genomen, maar alleen goederen- en vrachtwagons, geen passagierswagons. Dat was mij te link en wij moesten zelf ook met die wagons reizen. Ik deed altijd maar één lager van een stel wielen, want dan bleef het stel meedraaien tot één kant gloeiend heet was en naar de bliksem ging. Deed je alle twee de

lagers dan stond het zo stil en dan stopte de trein zonder dat er veel schade was aangericht. Dan werden de lagers schoongemaakt en dan nieuwe olie erin en kon hij weer verder rijden. Dat was mijn bedoeling niet, dus deed ik het maar op mijn manier en daar had ik een redelijk succes mee.

Op een keer was er weer een zwaar bombardement in de buurt van Stuttgart geweest en wij moesten er ook naar toe om de chaos te helpen opruimen en de spoorbanen te helpen herstellen. Wij stapten in de trein die ons naar het punt moest brengen en gingen via **Böblingen** en **Sindelfingen** naar **Leonberg** waar de zaak gebombardeerd was. Nou, toen wij daar aankwamen zagen wij dat de spoorbaan behoorlijk te grazen was genomen. Er werkten al een hop krijgsgevangenen en een heel stel Duitse spoorwegarbeiders en ook een hoop buitenlandse arbeiders, hoofdzakelijk Russen. Het was er een gekrioel van mensen. Het leek wel een uitverkoop. Maar 's avonds waren alle rails weer hersteld en alles wat kapot was dat werd gewoon langs de spoorbaan gegooid, want dat werd later wel weer opgehaald.
Dat herstellen van die spoorbanen ging anders razend snel in zijn werk. Volgens mij had het geen nut om een gewone spoorbaan te bombarderen, alleen wissels en kruispunten waren het bombarderen waard, maar gewone rails was zonde van de bommen die erop werden gesmeten. Wij waren met twintig man en wij hebben eens een stuk rails dat vernield was over een lengte van zestig meter in twee uur vernieuwd en dan kan ik nog zeggen dat wij heur niet de vlugste waren. Maar als het een wissel of een kruispunt was dan deed je daar een paar dagen over.
Het begon voor ons ook niet zo prettig te worden om langs de spoorbaan te lopen of erop te werken. Er kwamen hoe langer hoe meer jachtvliegtuigen en jachtbommenwerpers over vliegen en die beschoten en bombardeerden treinen en locomotieven. In de buurt van **Ehningen** was de rails ook weer eens een keer stuk gegooid en daar moesten wij toen ook naartoe om de zaak te helpen opruimen en te herstellen. Daar werkten en hadden hun Lager een stuk of twintig Russische krijgsgevangenen en volgens hun zeggen waren ze allemaal officier. Dat kon best, want de Duitsers maakten geen onderscheid tussen minderen en officieren bij de Russen, ze moesten allemaal werken. Er waren een paar Russen bij die spraken Frans, Duits en Engels en zo konden we stiekem wat met ze praten, want wij mochten niet openlijk met ze spreken van de Duitse bewakers. Die mensen hadden niets te roken meer en toen hebben wij ze wat te roken gegeven, want wij hadden toevallig ons veertiendaagse rantsoen van de Duitsers gekregen. Je kreeg eens in de veertien dagen zo'n vijfentwintig sigaretten en die moest je wel betalen, maar dat was niet zo erg want je kon toch niets met je geld doen of ergens anders aan kwijt. Je moest wel uitkijken met het geven van sigaretten aan Russen, want de Duitsers wilden dat absoluut niet hebben en ook elk contact trachtten ze te verhinderen. Maar we kwamen wel in contact met ze hoor en zonder dat de Duitsers daar erg in hadden. Toen de rails zowat klaar was werden de Russen weggehaald en maakten wij het werk verder af. Twee weken later moesten wij dat gedeelte van de rails weer bewerken en de dwarsliggers krampen omdat de rails weer wat was weggezakt. Daar hebben wij de hele dag werk aan gehad.
We waren er met een lorrie gekomen en met al ons gereedschap erop en dat is nogal wat, want dat zijn de kramphouwen, de *Gabels*, schoppen en dan nog de acht zware winden en de *Kätze* en dat hele geval moesten wij tegen een flauwe helling opduwen toen we naar het

werk gingen en dat was bijna de hele weg. Maar toen wij 's avonds terig gingen hebben wij de *Wachmann* en *Meister* Brückner gelijmd om ook op de lorrie te komen zitten en toen zijn we met een paar man gaan duwen totdat de lorrie snelheid had en toen reden we meteen flinke snelheid de flauwe helling van de spoorbaan af. Zo kwamen wij ook voorbij de plaats waar de Russische krijgsgevangenen werkten en wij zwaaiden naar hen. Er kwamen twee Russen een beetje dichter bij de rails staan en toen wij voorbij stoven met de lorrie gooiden ze ieder een handvol sigaretten op de lorrie en het leek wel of ze wisten dat wij geen sigaretten meer hadden. Het was wel geen super merk hoor, het waren Russische sigaretten, half tabak en half kokertje als mondstuk en de tabak was nogal pittig, maar daar gaven wij niet om want er was weer wat te roken.
Wij kwamen nu herhaaldelijk te werken tussen **Herrenberg** en **Böblingen** voor onderhoud en herstel van de spoorbaan. Nu woonde er tussen **Gartringen** en **Nufringen** een spoorwegbeambte in een huis dat langs de spoorbaan stond. Deze spoorwegman was de zogenaamde *"Streckenlaufer"* en die deed niets anders dan langs de rails lopen met een hamer en een sleutel en knalpatronen en hij controleerde het hem toegewezen baanvak op beschadigingen en op losgeraakte bouten en moeren. Die vent was in onze ogen een echte komediant, want als wij op de baan aan het werk waren en hij kwam er in de verte aan en zag ons, dan had hij altijd wat te kloppen of te sleutelen aan de rails. Maar dat was alleen om indruk op ons te maken en om te laten zien dat hij een verantwoordelijke functie bij de spoorwegen had. Wij lapten hem aan onze laats en wij bespotten hem openlijk waar iedereen bij was en dan hadden die andere Duitsers de grootste lol, want ik geloofde niet dat ze hem ook zo erg mochten. Maar die vent had een gloeiende hekel aan ons en dat kwam zo:
Wij waren eens aan het werk in de buurt van zijn huis toen hij op hoge poten naar ons toekwam en ons begon te beschuldigen dat wij konijnen bij hem hadden gestolen en dat was niet waar. Hoewel, als wij geweten hadden dat zijn konijnen ze bereikbaar waren geweest wij zeker een kansje hadden gewaagd om zo'n lekker boutje op de kop te tikken. Maar goed, wij hadden part nog deel aan het verdwijnen van zijn konijnen en de *Meister* en de *Wachmann* beaamden dit, maar die vent was niet te overtuigen, want wij werkten bij zijn huis en hij was konijnen kwijt. We zeiden tegen elkaar laat die vent basten met zijn konijnen en gingen weer aan het werk. Maar voortaan als we met de trein langs zijn huis reden dan hingen we met z'n allen uit de coupéramen en brulden om het hardst *"Hasen Klau"* en dan stormde hij naar buiten en stond dan met beide vuisten boven zijn hoofd te schudden. Het was een komisch gezicht en *Meister* Brückner had dan ook de grootste lol. *Meister* Brückner was een tijdelijke *Rottenführer*. Hij was kort en dik had een rond rood gezicht met rossig haar en een rossige hangsnor en hij had van ons de bijnaam gekregen van het "Zeehondje".
Wij werden weer een poosje met rust gelaten wat betreft het herstellen van gebombardeerde spoorbanen en gingen weer gewoon ons werk doen, het krampen en onderhouden van het stuk spoorbaan van **Herrenberg** tot **Bondorf**. Wij waren al in Bondorf bezig met het onderhoud van de rails, dus gingen wij daar 's ochtend met de trein naartoe. Wij waren bezig bij een viaduct en hier moest ik ook krampen in plaats van gabelen. Ik had wel eens gekrampt om het te leren, maar nu werd ik definitief kramper en was voor mij het gabelartiest zijn afgelopen. Ik vond het wel jammer, want je had meer tijd om met elkaar te praten dan als kramper, maar ja, ik had het niet voor het zeggen en dus stond ik met een kramphouweel in mijn handen. Ik had al gauw een kunstje geleerd om gemakkelijker te

krampen, maar dat moest wel stiekem gebeuren, want *Meister* Biehl of het Zeehondje waren spinnijdig als ze het merkten. Dat foefje ging zo: als het stuk spoorbaan wat opgekrampt moest worden, was uitgezet, dan werden onder de rails dommekrachten geplaatst (Winde in het Duits) en daaraan werd net zolang gedraaid tot de rails op de goede hoogte was. Dat werd beoordeeld door de *Meister* die met een waterpas (*Wasserwage*) en over drie kruizen stond te loeren die door ons werden vastgehouden op de rails en die halt riep als het genoeg was. Zo had elke ploeg krampers een dommekracht links en een dommekracht rechts van zich staan en met de dommekracht waar ik bij stond haalde ik da foefje uit en dart ging zo: Als de *Meister* had geroepen "*Gut, krampen!*" wat het sein was, dat wij konden beginnen met krampen, dan stak ik mijn voet achteruit en trok met mijn voet de zwengel van de Winde een paar tanden verder zodat de rails met dwarsligger ook hoger kwamen en zo kon ik als het was de sjotters onder de dwarsligger schuiven en behoefde ik niet zo hard te slaan om die stenen eronder te krijgen. Volgens mij ging dat prima, want ik stond aan de buitenkant van de dwarsligger en dan moest je altijd meer en harder slaan dan aan de binnenkant. Je stond met vier man op een dwarsligger en wel twee man binnen de rails en twee man aan de buitenkant van de rails. Het ging een hele tijd goed tot op een gegeven moment het Zeehondje tegen mij begon te foeteren dat ik van de Winde af moest blijven, want zoals hij de rails had uitgericht moest het ook blijven zei hij. En ik maar zeggen tegen hem dat ik niet met mijn handen aan die *Winde* was geweest en dat ik dat niet nodig had, want ik kon de rails zo wel opslaan. Daar had ik geen *Winde* voor nodig. Om hem dat te bewijzen sloeg ik de dwarsligger op, maar te hoog en er zat een hele heuvel in de rails, maar dat gebeurde wel eens meer en dan werd met een zware voorhamer op de dwarsligger gebeukt totdat hij op hoogte was. Nou, toen *Meister* Brückner op zijn knieën ging liggen en langs de rails keek stond hij op, stak zijn armen omhoog en riep: *"das ist viel zu viel, ablassen!"* en moest ik met die zware hamer op die dwarsligger gaan kleunen om hem weer naar beneden te krijgen. Veel zin had ik er niet in, maar ja, ik kon er niet onderuit en ik maar slaan en het Zeehondje maar langs de rails kijken of hij al zakte. Maar ik had die dwarsligger zo goed opgeslagen dat het ding geen millimeter zakte en dat geloofde het Zeehondje niet. Die dacht dat ik de zaak belazerde, want dat deed ik wel eens. Hij zei tegen mij: geef mij de hamer, dan maak ik het wel in orde, want jij kan er niets van. Dus nu stond de *Meister* te kleunen op die dwarsligger en ik zag hem hoe langer hoe roder en nijdiger worden en op het laatst stond hij met die zware hamer bij elke klap die hij op die dwarsligger gaf te springen als een kikker.
Het was een komisch gezicht, maar in mijn hart dacht ik, wat ben je begonnen.
Met dat al, de dwarsligger zakte niet en als er een trein over ging dan zag je de trein omhoog gaan bij die dwarsligger en nog zakte dat ding niet. Ik moest nu de Winde weer onder de rails bij die dwarsligger plaatsen, hem opdraaien, wat sjotters onder de dwarsligger weghalen en toen opnieuw de sjotters aankrampen en toen was het goed.
Ik heb er zelf ook veel werk aan gehad, maar *Meister* Brückner heeft nooit meer gezegd dat ik het niet nodig had om met de *Winde* te knoeien, dus kon ik er rustig mee doorgaan. Alleen keek ik beter uit dat het niet gezien werd. *Meister* Brückner stond steeds met zijn hoofd te schudden als hij naar mij keek. Hij kon het zeker nog steeds niet bevatten, maar dat vond ik minder erg. Bij het beëindigen van de werkzaamheden bergden wij ons gereedschap op in een grote kist die wij overal mee naar toe sleepten waar wij moesten werken. In die kist legde de *Meister* ook de grote waterpas welke diende om de rails te controleren en die waterpas

heb ik ook nog gauw onklaar gemaakt door met de punt van mijn houweel het glaasje stuk te slaan. Niemand die er erg in had. Nadat al het gereedschap was opgeborgen in de kist gingen wij weer naar het stationnetje van Bondorf om daar op de trein te wachten die nu elk ogenblik kon komen. Het was geen groot station en je stond er in de buitenlucht. Toen wij daar zo op de trein stonden te wachten leunde ik tegen stapel kistjes aan. Deze kistjes waren vrachtgoed wat ook met de trein mee moest. Ik stond achter in de rij en met de andere jongens voor mij kon ik mijn nieuwsgierigheid bevredigen door te onderzoek wat er in die kistjes zat. Ik heb heel voorzichtig een plankje van zo'n kistje weggebroken en kwam toen tot de ontdekking dat er in die kistjes kaas in zilverpapier verpakt zat en het waren langwerpige stukken van een kilo. Ik heb als de bliksem zo'n stuk kaas tussen mijn jekker gestoken en het kistje omgedraaid zodat het gat niet te zien was. Toen de trein aankwam en op het station stopte zijn we in een coupé gestapt en toen de trein vertrok was ik pas gerust. Maar toen bedacht ik wat ruikt het hier toch eigenaardig en toen kwam ik tot de ontdekking dat die lucht uit mijn jekker kwam. Het was de kaas, want het was een soort Limburgse kaas.
Ik was blij dat de reis naar Herrenberg niet zo lang duurde en wij er gauw waren, anders dan had de *Wachmann* die bij ons was het ook geroken en dan had ik misschien zuur geweest. Wij zijn ook verscheidene malen met goederentreinen vervoerd als er geen andere trein kwam, of als er geen plaats meer in de passagierstrein was. Dan moesten wij in de bagagewagon en daar had ik nooit geen bezwaar tegen want dan konden wij zien of er nog wat viel te organiseren.
Zo waren wij eens in de goederenwagon van een trein gezet, omdat wij niet bij de gewone passagiers mochten zitten. En wij direct aan het zoeken of er wat van onze gading was. En ja hoor, er stonden dozen met pakjes margarine en die konden wij best gebruiken. We begonnen ze al gelijk in onze zakken te stoppen zonder dat de *Wachmann* het zag. Daar moest je altijd op letten, want anders dan was de boot aan. Nu konden we altijd zeggen dat het niet waar was als ze ons van diefstal beschuldigden, want wij hadden een Wachmann bij ons die dan niets gezien had en zien deden ze nooit wat. Zo gauw wij in de trein zaten gingen die twee *Wachmannen* die wij bij ons hadden zitten slapen, dus was het voor hun eigen gezondheid ook veel beter om ook te zeggen dat wij niets hadden gestolen, als er eens iets van kwam. Maar als de Wachmannen niet gingen zitten slapen als er eens wat in een wagon te organiseren viel, dan werden ze wel door een paar van ons aan de praat gehouden tot de buit binnen was. Meestal was dat niet nodig want zodra ze zaten vielen ze in slaap. Veel slaap kregen die lui niet, ze moesten niet alleen met ons mee naar het werk en daar de hele dag bij ons blijven lopen, maar ze moesten 's nachts ook nog om de barak heen wachtlopen als wij in de barak waren. Dus als die lui even de kans kregen om te slapen dan deden ze dat en vooral in een rijdende trein. Daar konden wij toch niet uitspringen.
Zo waren wij weer eens een keer in een goederenwagon gestopt om naar Herrenberg terug te keren van ns werk toen ik in die wagon een zakje zag staan dat ik mooi onder mijn jekker kon stoppen. Ik had er eerst eens aan gevoeld om te weten wat het was wat er in zat en zo te voelen dacht ik dat het tarwe was. Dus ik dacht dat zakje is voor mij en stopte het onder mijn jekker. Toen wij in Herrenberg aankwamen stapten wij uit de goederenwagon en ik met het zakje onder mijn jekker. In de barak heb ik gauw gekeken wat of het was en toen zag ik dat het gerst was met al dat kaf met die stekels eraan. Maar enfin, ik dacht dat is toch ook eten. Maar ik kreeg die harde pellen er zo slecht af en dus heb ik maar een beetje van de spul

gewassen en gekookt. Nou, waar het naar smeekte weer ik niet meer, het was wel eetbaar maar ik moest behoorlijk kauwen op die pellen voordat ik het zaakje in kon slikken. Dat beetje was het enige dat ik het opgegeten want het was toch niet zo denderend. Als je iets opeet dan moet het je lichaam ook weer uit en dat heb ik geweten, want ik dacht dat ik een stekelvarken afging. Die pellen waren niet verteerd en die moesten natuurlijk ook weg, dus voor mij geen gerst met pellen meer. Een paar dagen later hoorde ik de ene spoorweg-arbeider tegen de ander zeggen dat ij met moeit een zakje gerst voor zijn kippen te pakken had gekregen en dat was in de trein spoorloos verdwenen. Hij snapte er niets van want hij had het zelf op de trein gezet. Maar ik snapte het wel want ik had voor kip gespeeld.
Toen de geallieerden begonnen met ook de wisselhuisjes aan te vallen werden bij die huisjes betonnen schuilkelders gemaakt waar net twee man in konden zitten en dan konden de wisselwachters daarin vluchten als er een aanval op hun huisje werd gedaan. Wij hebben ook geholpen om zulke schuilkelders te maken, maar dat is een fiasco geworden. Als zo'n wisselwachter zijn schuilkelder indook dan verzoop hij, want die dingen stonden vol water. Sommige waren meer van zand dan van cement gemaakt want wat wisten wij veel van beton maken en storten? Daarbij kwam dat het ons niet interesseerde wat of er met die vent gebeurde die dat ding moest gebruiken. Vlak bij Herrenberg moesten wij ook zo'n ding maken en daar hebben wij een hele fiets in weggewerkt als bewapening. *Meister* Biehl vertelde aan iedereen die langs kwam dat er een *"altes Fahrrad ein gemacht ware"* als versterking en wij maar lachen om die stommiteit want na een paar maanden ging je al vanzelf door het dak als die fiets weggerot was. Maar gelukkig voor de man die hem moest gebruiken stond dat ding ook al direct vol met water, zodat dit de zoveelste schuilkelder was die niet te gebruiken was en die toch een hoop geld en materiaal had gekost.
Wij hadden in een hele tijd al geen Rode Kruis pakketten ontvangen en wij hadden ons al afgevraagd hoe of dat toch kwam, want al werden er veel treinen beschoten en in de soep gegooid er reden nog genoeg treinen. Dat konden wij goed zien want onze barak stond langs de spoorbaan bij het station.
Zo waren wij op een keer vlak bij het station aan het werk toen wij opeens een heel stel hoge militairen zagen naderen. Wij met onze vertrouwensman Willem Maassen overlegd dat dit een mooie gelegenheid was om onze klacht over het niet ontvangen van onze Rode Kruis pakketten naar voren te brengen. Willem Maassen was er direct voor te vinden, hoewel er toch een risico aan verbonden was hoef of ze het op zouden vatten als een krijgsgevangene zo brutaal zou zijn om zonder voorkennis op een generaal af te stappen. Je liep altijd de kans dat je door de Duitsers gemolesteerd zou worden. Wij bleven zonder de aandacht te trekken rustig doorwerken zonder dat wij de aandacht trokken van de *Wachmannen* en de *Rottenführer*, want als die het geweten hadden wat wij van plan waren dan was er niets van terecht gekomen. Die hadden vast verboden dat de generaal aangesproken werd. Maar de groep hoge heren was nog te ver van ons af, dus moest het goede moment afgewacht worden. Ze kwamen toch onze kant op, het ging wel langzaam, maar dat vonden wij niet zo erg, als ze maar bleven naderen. Want als ze ergens anders naar toe gingen dan was onze kans verkeken en dat zou jammer zijn. Maar gelukkig kwamen ze naar ons toe en als if het zo wezen moest bleven ze vlak bij ons staan en gingen staan kijken en naar ons wijzen. Toen zag Willem Maassen zijn kans schoon. Hij stapte tussen de rails uit en liep recht op degene af met het meeste goud op zijn jasje en de dikste rode streep in zijn broek. Hij liep tot vlak bij die

hoge ome. Je kon nu goed zien dat het een generaal was. Eerst bracht jij correct de militaire groet en begon met de generaal te praten. Wat er besproken werd konden wij niet verstaan, maar ik zag de generaal knikken en ook wat vragen en / of antwoorden en toen bracht Willem Maassen weer de militaire groet, welke de generaal beantwoordde en maakte rechtsomkeert. Hij kwam weer naar ons toe en ging weer aan het werk. Wij moesten onze nieuwsgierigheid nog even bedwingen tot de middagpauze om hem te vragen hoe of het gesprek met de generaal afgelopen was. Onder al die bedrijven door hadden onze *Wachmannen* en *Meister* Biehl met grote ogen staan kijken, maar ze hebben niets gezegd of gedaan toen Willem Maassen op die generaal afstapte. Maar o wee als die generaal er geen genoegen mee had genomen dat er een krijgsgevangene op hem af was gestapt, dan was de duivel los geweest want zo waren de Duitsers. Toen he middagpauze was hoorden we van Maassen het korte verhaal en dat bestond hieruit, dat Maassen had gevraagd of hij de generaal even kon spreken en dat werd hem zonder aarzeling toegestaan door de generaal. Toen bracht hij onze klacht naar voren dat wij al in geen maanden onze *Liebesgaben* hadden ontvangen uit Stuttgart (want daar moesten onze pakketten vandaan komen, daar was ons hoofdlager). De generaal was heel vriendelijk zei Maassen en die zou zelf direct naar Stuttgart opbellen zei de generaal en dat heeft hij ook gedaan want ’s avonds om 9 uur stond er een grote vrachtwagen van de Wehrmacht voor ons Lager vol met Rode Kruis pakketten, zowel van het Nederlandse als van het Engelse en het Amerikaanse Rode Kruis. Jonge, wat waren wij opeens rijk en we konden gelijk al een Amerikaans pakket krijgen en dat namen wij dan ook. Alles werd eerst terdege door een *Wachmann* open gemaakt en nagezien en toen kon het feest beginnen, want zo’n pakket is een feest voor een krijgsgevangene. Eerst maakte ik een lekker bakje koffie van Nestlé-poederkoffie met melkpoeder en dat opgedronken met een lekker biscuitje en een lekkere Amerikaanse sigaret en toen waren wij de koning te rijk. Ik hoopte alleen maar dat onze pakketten weer niet in de soep gegooid zouden worden net zoals in Stuttgart. Maar enfin, als dat gebeurde dan kon ik er toch ook niets aan doen.
De andere ochtend gingen wij weer welgemoed aan het werk. Het leven was weer iets dragelijker geworden door die pakketten injectie, want wij hadden weer voor verscheidene weken wat lekkers te eten en et roken.
Wij hadden weer een ander werkobject gekregen en dat bestond hieruit, dat wij naar Eutingen moesten om te helpen om een zware locomotief weer in de rails te helpen zetten. Wij gingen me de trein naar **Eutingen** en aldaar aangekomen zijnde zagen wij vlak bij het station de locomotief al staan en wij er naar toe. Wat was er nu gebeurd met die locomotief? Die was ’s nachts door een verkeerd wissel gereden en was daardoor op een stuk spoorbaan terecht gekomen wat nog niet was doorgetrokken naar de hoofdlijn. Zodoende stond er op het eind van die lijn ook geen stootblok en toen is die locomotief met nog een behoorlijke snelheid van dat stuk rails afgereden en was nog zo’n tien meter ver door de sjotters en aarde geploegd. Nou, die locomotief stond tot aan zijn bumpers aan de voorzijde in de sjotters en in de grond en dat is nog behoorlijk diep hoor. Dat is toch een goede 1½ meter dat die in de grond zat. Wij begonnen alvast met het weggraven van de grond en de sjotters en dat was nog een heel karwei, want je kon niet behoorlijk scheppen met al die stenen.
In de loop van de ochtend kwam het zware materiaal van de Deutsche Reichsbahn om de locomotief weer in de rails te zetten. Het was een reusachtige kraan die moest de locomotief ophijsen. Maar eerst hadden wij, nadat wij de stenen en het zand weg hadden geschept aan

vier zijden hydraulische persen opgesteld en die drukten de locomotief eerst uit de grond en toen werd de tender afgekoppeld en door de kraan op de rails gezet. Dat ding woog ook nog 12 ton en toen dat gebeurd was werde er stroppen om de locomotief gelegd en kon het ophijsen van dat 90 ton zware ding begonnen. De gewichten van tender en locomotief wist ik want dat stond er op. Het was gauw gebeurd hoor met die zware kraan en de hydraulische vijzels. Alleen hebben wij later weer een hoop werk gehad met het weer op hoogte brengen van de rails waar de kraan op had gestaan, want dat was aardig ontzet. De klemmen van de kraan werden aan de rails bevestigd om het wegrijden en het omslaan te voorkomen en wij hebben een stuk van wel veertig meter helemaal opnieuw moeten opkrampen en uitrichten en dat kwam hoofdzakelijk door het ophijsen van die locomotief. Het ophijsen van de tender was maar een peulenschilletje want dat ding stond zo weer in de rails,. Maar toen de locomotief werd gepakt toen zag je de draden van de kraan zo strak als vioolsnaren staan en de rails waarop hij stond gingen ook omhoog en toen weren er onder de kraan ook een paar hydraulische vijzels gezet. En toen maar pompen en zag je de kraan met de locomotief omhoog gaan. Toen alles op de juiste hoogte was werd de locomotief door de kraan op de rails gezet en was het hele karwei in nog geen dag gebeurd. Gelukkig voor ons waren er die dag geen geallieerde jagers in de lucht, anders hadden de Duitsers het hele zwikje wel af kunnen schrijven, want alles had er dan onherroepelijk aangegaan. Dat heb ik verscheidene malen gezien en ik vond het wel jammer want het had de Duitsers weer een zware locomotief plus een zware hijskraan gekost als er jachtvliegtuigen waren geweest.
Het was nu april 1944 en het was zo ongeveer de verjaardag van Hitler want er hingen overal vlaggen en de luidsprekers in de straten hadden weer druk werk. Maar er waren nu ook steeds geallieerde vliegtuigen in de lucht, zowel ’s nachts als overdag en wij werken helemaal niet rustig hoor, want de spoorbanen bleken de aandacht van de geallieerde piloten te hebben. Steeds werden er locomotieven stukgeschoten en treinen gebombardeerd. Wij kwamen ogen tekort om uit te kijken, want al waren wij krijgsgevangenen wij werden ook beschoten door die jagers. Op een keer liepen wij op de rails tussen twee heuvels in, toen opeens een jachtvliegtuig door de bocht kwam op een hoogte van tien meter en recht op ons afvloog. Nou, wij schrokken ons beroerd en wij lieten ons gereedschap vallen en doken in de greppel naast de spoorbaan. Dit ging allemaal bliksemsnel, maar het had toch te laat geweest als het een geallieerde jager was geweest, want nu in dit geval was het een Duitse jager die laag over ons heen vloog en die was schijnbaar op de vlucht, want een honderd meter verder in het verlengde van de spoorbaan vlogen een stuk of twaalf geallieerde jagers. Of ze die Duitse jager nog te pakken hebben gekregen weet ik niet. Ik hoorde in de verte wel een hoop mitrailleurvuur. Ik weet wel dat er weer een paar locomotieven gesneuveld waren want die zagen wij de volgende ochtend voorbij slepen.
Een paar dagen later, wij waren in de barak en wij waren net klaar met het avondeten, was er een hoop geraas van vliegtuigen en het geknetter van mitrailleurs, het knallen van bommen en luchtalarm. Nou, wij doken als de bliksem de schuilkelder in want het was benauwd dichtbij al die herrie. Wat was er nu aan de hand? Wel er was nog geen tien minuten geleden, terwijl wij zaten te eten, een trein met verlofgangers onze barak gepasseerd en die hebben wij nog gezien want de soldaten die erin zaten hadden nog gezwaaid naar de mensen op het perron van het station Herrenberg. En nu hebben twee geallieerde jagers die trein toen hij

tussen de heuvels was tussen Herrenberg en Nufringen (daar gaat de spoorbaan met een bocht tussen twee heuvels door) te graven genomen.

De plek waar de trein werd beschoten (Google Earth 2019)

Ze schoten eerst de locomotief kapot en toen schakelden ze het luchtafweergeschut uit dat achter de trein hing. Vervolgens hebben ze de hele trein gemitrailleerd en er kleine bommen opgegooid. Toen gooiden ze er benzine op dat direct in brand vloog en het moet behoorlijk raak geweest zijn want er waren behoorlijk wat doden en gewonden. Van de trein was geen stuk meer heel, die hebben ze zo vlug mogelijk weggesleept, want wij hebben daarbij niet behoeven te helpen. De Duitsers hebben dat kwarweitje zelf opgeknapt.
Wij mochten dat zeker niet zien. Maar wij konden onze conclusies wel trekken toen wij voorbij die plek kwamen, want je zag overal kogelgaten in de rails zitten en bloed en stukken kleding, laarzen met gaten erin en nog meer van die stille getuigen. Alles in Herrenberg sprak schande over die aanval op die trein, maar wat wilden die mensen dan? Als hun eigen vliegers de kans kregen dan deden die hetzelfde en die hebben nog ergere dingen gedaan. Die hebben zelfs Belgische en Franse vluchtelingen gemitrailleerd en bommen op die arme bliksems gesmeten, terwijl die mensen op de vlucht waren om hun leven te redden.
En nu het een zuiver militair doel was, want een trein vol met militairen mag men toch wel een zuiver militair doel noemen, schreeuwen ze ach en wee en overal waar wij als krijgsgevangenen voorbij kwamen werden wij met giftige blikken bekeken en op straat hadden jonge gasten “dood aan de Hollanders” gekalkt. Alsof wij er wat aan konden doen dat ze een koekje van eigen deeg kregen!

Er kwamen nu dagelijks aanvallen op de spoorbaan en op de stations en wij moesten donders goed uitkijken. Het was voor ons ook geen lolletje om met de trein vervoerd te worden, want in de trein kon je alleen maar kijken, want horen kon je niets.
Op een keer, we kwamen net terug van ons werk, toen er een aanval van geallieerde jagers plaats had op het station van **Herrenberg**. Er stonden toevallig dicht bij onze barak twee grote locomotieven en die waren het doelwit van de jagers. Nou, toen het geratel begon stoven wij alle kanten uit. Een paar die het dichts in de buurt waren doken de schuilloopgraaf bij onze barak in en weer anderen doken achter een huis weg. Maar ik, die achteraan liep, had geen andere keus dan het sintelpad af te rennen naar een houtopslagplaats vlak bij de weg. Terwijl ik zo holde om mij achter het hout in veiligheid te brengen begonnen de mitrailleurs weer te ratelen en vlogen er een meter of twee van mij vandaag een hele rits stofwolkjes van de weg omhoog. Ik liet me als de bliksem op de weg vallen en ben toen op mijn buik naar een houten schuur gekropen. Ja, met dat al was die houtopslagplaats voor mij bijna de verkeerde weg geweest want zonder dat ik het wist liep ik in het verlengde van de schootsbaan van die vliegtuigen, die ze moesten vliegen om die locomotieven te kunnen raken. Maar ik was nu betrekkelijk veilig en ik bleef achter die schuur zitten tot alles weer veilig was. Toen alles veilig gegeven was kwamen wij van alle kanten weer tevoorschijn en konden wij zien wat de schade was. Nou, die locomotieven waren naar de bliksem. Aan alle kanten kwam de stoom en het water er uit. Het waren net zeven. Onze barak had ook een serie treffers gehad en wel precies op een hoeksteunbalk, zodat het geval een beetje scheef stond en het huis wat vlak bij onze barak stond had wat schoten in de muur en door het raam gekregen en de mevrouw die er woonde was zich een ongeluk geschrokken zei ze later tegen ons. Er waren geen doden of gewonden bij deze aanval en dat mocht wel een wonder heten, want het was een plotselinge aanval zonder dat er luchtalarm was gegeven.
Wij hebben een nieuwe *Lagerkommandant* gekregen en het leek zo op het eerste gezicht wel een aardige vent. Maar daar zijn wij gauw van terug gekomen. Die vent snuffelde alles na als wij aan het werk waren en hij haalde je hele kastje overhoop. Het dagboek van Marinier 1e klasse Jan Habets had hij al ingepikt en de aantekeningen die ik gemaakt had waren ook verdwenen. Die vent was onderofficier, maar het leek wel een tweede Hitler met ook zo'n rot snorretje onder zijn neus. Eén van ons zei eens tegen hem toen wij terug kwamen van het werk en hij aan de deur stond om ons na te voelen of hij soms ook nog in het broodtrommeltje wilde kijken, dat hij bij zich had om te zien of daar nog iets in zat wat verboden was en toen werd die vent zo woest dat hij hem het trommeltje uit de handen griste, het op de grond gooide en er met beide voeten op ging staan springen. Maar gelukkig stampte hij het trommeltje zo vast om een poot van hem dat hij het er met de grootste moeite af kon krijgen en toen stond het schuim hem op zijn bek. Net een dolle hond. Toen pakte hij zijn muts van zijn kop en smeet die naast het kapot getrapte trommeltje op de grond en stond toen wat te brabbelen en met zijn ogen te draaien. Ik vond het jammer dat dat kreng geen beroerte kreeg waar wij bij stonden. Dan had dat kapotte blikje toch nog wat opgeleverd.
Wij kregen een nieuwe *Wachmann* en wel ééntje die vloeiend Nederlands sprak en zijn naam is Ludwig Schmidt. Hij had in Rotterdam bij de firma Van Ommeren gewerkt vertelde hij zelf tegen ons en wel in plat Rotterdams. Wij deden net of wij het fijn vonden dat wij een *Wachmann* hadden die onze taal sprak, maar wij vertrouwden hem voor geen cent. Dat

wantrouwen bleek al direct gegrond te wijn, want wij hadden het er met elkaar eens over om een gat in de vloer van de barak te maken en wel onder de planken. Niet dat het ons menens was, want onder de planken vloer was het allemaal beton, dus kon je er niet doorheen en dat wisten wij. Het was alleen omdat Ludwig Schmidt om de barak heen de wacht liep. Maar wij vertelden het elkaar nogal realistisch hoe of wij het zouden doen en wel eerst een gat graven dat uitkwam op de greppel langs de spoorbaan en dan zouden wij in het donker massaal uitbreken. Nou prompt de andere dag toen wij op het werk waren, is de hele barak overhoop gehaald en tot zelfs onder vloer is er gekeken. Ik had een mooie schuifmaat in Stuttgart onder het puin gevonden en wat boeken die ik stiekem onder mijn jas het Lager in had gesmokkeld. Die waren ook weg. Die boeken waren wel in het Duits maar dat was niet zo erg, je kon ze begrijpen als je ze las en ik had die boeken nog wel uit een brandende wagon gehaald en bewaard. Maar ik was alles kwijt. Wij loeten wel goed bemerkten dat wij wel wisten dat de *Wachmann* die Nederlands sprak voor die controle verantwoordelijk was.
Het was zijn goed recht om als Duitser zijnde alles te melden wat *Das Reich* schade kon berokkenen. Maar dan had hij zich niet zo vriendschappelijk bij ons in moeten dringen nadat hij 25 jaar in Nederland had gewoond waar hij nogal prat op ging. Wij zeiden tegen elkaar, en wel zo dat *Wachmann* Schmidt het wel moest horen, dat als er wat belangrijks te zeggen viel het in het Engels of on het Maleis moest gebeuren, want de vijand luisterde mee en dat zal wel veel kwaad bloed bij die vent gezet hebben.
Op een keer werd er bij ons in de buurt en wel tussen **Bondorf** en **Ergenzingen** een stuk spoorlijn gebombardeerd en daar hebben wij 72 uur aan gewerkt zonder op te houden, want het moest klaar, het kostte wat het kost zeiden de Duitsers. Eten kregen wij wel en ook genoeg, want wij kregen de Duitse ramp rantsoenen van de *Reichsbahn* en dat was soep met grote stukken vlees erin en brood. Maar ik was zo stom om van een voederbiet te eten die ik van een stapel die langs de weg lag had meegenomen. Ik had een stuk van dat ding afgesneden, het stuk geschild en het opgegeten. Veel smaak zat er niet aan, hij was wel erg waterig maar na een paar uur werd ik zo beroerd dat ik niets meer kon doen. Mijn maag deed pijn en ik gaf allemaal schuim op als ik over wilde geven. En zweten dat ik deed, het was niet mooi meer. Ik wist niet wat ik mankeerde en ik weet het nu nog niet wat ik toen gehad heb, maar ik heb een paar uur op de sjotters gelegen met een paar jassen van de jongens over mij heen en toen ging het wel weer en ben ik weer aan het werk gegaan. Alleen heb ik behoorlijk diarree gehad. Voor mij geen voederbieten meer, want de overgang van mens naar koe is nog te groot.
Wij waren weer klaar met het repareren van dat stuk spoorbaan en gingen ’s avonds weer terug naar Herrenberg en hoopten maar dat wij een rustige nacht zouden hebben. Wij vielen om van de slaap na die 72 uur werken. Het was nu wel steeds raak met het bombarderen van de spoorbanen en de sirenes bleven maar gillen, zowel overdag als ’s nachts en al was het dan niet bij ons in de buurt, je moest toch altijd uit bed en gekleed klaar staan. Door al dat gedonder kwam je een hoop nachtrust tekort. Al die uren dat het luchtalarm was ging van je nachtrust af, want de Duitsers lieten je geen minuut langer liggen.
Zo gingen er weer een paar maanden voorbij waarin we dan weer gewoon ons werk deden en dan weer rails moesten herstellen die stuk gegooid waren door geallieerde jacht-bommenwerpers.

6 juni 1944
Toen we weer eens op het station van Herrenberg op de trein stonden te wachten die ons naar het werk in **Eutingen** moest brengen, kwam er net een trein binnen waarin een paar Hollanders zaten en die schreeuwden naar ons dat wij nu de langste tijd gevangen hadden gezeten, want de invasie was begonnen en wel vanochtend vroeg riepen ze er bij en op dat ogenblik was het 7 uur in de ochtend van de 6e juni 1944. Wij waren eerst nog wat verbluft over dat bericht, hoewel wij wel enig vermoeden hadden dat er iets bijzonders aan de hand was. Terwijl wij zo stonden te kijken kwamen er een heel stel Duitse vliegtuigen met veel geraas overvliegen en toen repen de Duitsers die op het station stonden en ook de *Rottenführer Meister* Brückner, dat ze die *Engländer* wel weer in zee zouden smijten en nog vlugger dan ze aan land waren gekomen. En steeds als er Duitse vliegtuigen overkwamen vliegen dan wreven zij zich in de hadden en riepen tegen elkaar dat die *Engländer* daar niet tegen bestand waren. Ze zouden nu eens wat anders zien, want ze waren mooi in de val gelopen en ze zouden nu vakkundig afgemaakt worden. Op die kans had de hele *Wehrmacht* gewacht. Ook *Meister* Brückner, onze *Rottenführer*, was die mening toegedaan en stond te glunderen als er weer Duitse vliegtuigen over kwamen vliegen. Onder commentaar onder de Duitsers was geen gebrek. Maar wij konden ook in onze handen wrijven want in de loop van de dag konden wij ook zien dat er iets gaande was. Er kwamen zwermen geallieerde vliegtuigen over vliegen en die lieten zo nu en dan wel eens wat vallen, ook op de spoorbaan. En dat ging nu zo dag en nacht door en wij als krijgsgevangenen moesten donders goed uitkijken voor onze eigen geallieerden, want ze waren zo beneden en dan met al hun mitrailleurs open.
Er was weer eens een grote luchtaanval op **Stuttgart** geweest en wij moesten er met de trein naartoe om de schade aan de spoorbaan te helpen herstellen. Nou, dat was heus geen lolletje om nu in een trein te zitten en wij keken dan ook terdege uit naar jachtvliegtuigen van de geallieerden. Een trein was onherroepelijk de sigaar als hij opgemerkt werd door geallieerde jachtvliegtuigen en de inzittenden kwamen er meestal ook niet zo best af als een jager al mitraillerend over een trein vloog. Maar wij kwamen gelukkig zonder ongelukken in Stuttgart-West aan. Het was daar een behoorlijke puinhoop en het leek wel alsof de hele stad in brand stond. Een gescheld en geweeklaag van de bevolking. Ze vonden het verschrikkelijk dat er zo gebombardeerd was. Maar ja, ze hadden zelf altijd geroepen *"Krieg ist Krieg!"* als het andere landen betrof. Maar nu kregen ze een koekje van hun eigen deeg, wat ze helemaal niet lekker vonden. Maar ik had niets geen medelijden met ze, want uiteindelijk is het toch de schuld van het Duitse volk geweest dat ze zo'n gek als Adolf Hitler de kans hebben gegeven om de wereld weer in zo'n rot oorlog te storten, met alle ellende die zoiets met zich meebrengt. Met dat al zaten wij ook weer lekker in de rotzooi.
Wij moesten met honderden andere gevangenen en Duitse spoorwegarbeiders een spoordijk herstellen, want die was over een lengte van twintig meter weggeblazen. Het gat was zeker wel tien meter diep. Ik vermoed dat de vliegers een spoorbrug hebben willen bombarderen, want die was dertig meter van dat gat vandaan en als ze die geraakt hadden dan was er veel meer werk geweest om die te herstellen. Die spoorbrug ging over een kloof van wel dertig meter diep en zo'n veertig meter breed en onder in die kloof liep een straatweg, zodat die dan ook verspert was geweest als ze die brug hadden geraakt.

Maar nu was dat stuk dijk vernield en de rails stonden als kurkentrekkers omhoog. Het was donders zwaar werken want eerst moesten we met z'n allen dat gat dicht maken met puin en allerlei rommel die we maar te pakken konden krijgen, tot zelfs boomtakken werden er in dat gat gesmeten met plaggen die wij van het goede stuk van de dijk afstaken, want dat gat moest zo snel mogelijk dicht. Het kostte wat het kostte en dan zo vlug mogelijk de rails gelegd want er stond een trien te wachten die er zo snel mogelijk overheen moest als de rails klaar was. Ik vermoedde dat het een trein met munitie voor het front in Frankrijk was en die konden wij een paar honderd meter verderop zien staan. Die trein was zwaar bewaakt.
Nou, tegen de avond was het gat dicht en de rails gelegd en toen kwam de trein aangereden. De trein is er overheen gekomen maar je moet niet vragen hoe. We dachten allemaal dat de locomotief om zou duvelen want toen die boven het dichtgemaakte gat kwam zakte hij zo'n dertig centimeter weg. Maar hij bleef kalm doorrijden en er gebeurde niets. De hele trein ging er jammer genoeg overheen. Dat wegzakken kwam natuurlijk door al die takken en plaggen die in het gat gegooid waren en dat is later veranderd, maar niet door ons.
Toen wij daar aan het werk waren moesten wij ook water hebben om te drinken, want het was er smoorheet. Maar nergens in de buurt was een waterleiding te bekennen, totdat er tegen ons gezegd werd dat er beneden bij de straatweg die in de kloof was, water te krijgen was. Ze waren daar een schuilkelder aan het maken en daar kon je water halen. Nou, ik zou wel water gaan halen en ben ik met een stel kruiken naar beneden geklommen, na toestemming van de schildwacht en de *Rottenführer Meister* Brückner. Beneden op de straatweg aangekomen zijnde moest ik toch nog even zoeken naar dat gat in de rotswand want het was een zogenaamde "Stollen", die ze aan het maken waren. Maar ik heb dat gat toch nog vlug gevonden en ik stapte er naar binnen. Toen ik in dat gat stond was het er aarde donker en ging ik voorzichtig verder er in totdat ik een gat zag dat naar beneden ging en waar een ladder in stond. Ik keek naar beneden en zag in de diepte een lichtje branden en klom ik de ladder af en dat was zeker zo'n vijftien meter en toen ik beneden aankwam zag ik rechts in de hoek bij de ladder een oud mannetje zitten. Aan hem vroeg ik waar of ik water kon krijgen. Hij wees op een handpomp die tegen de wand gemonteerd was en zei dat ik zelf maar moest pompen. Het was nat en koud daar beneden, vergeleken met de warmte boven, maar toen ik de kruiken allemaal vol had toen zweette ik als een otter. Met al mijn pompen kwam er maar een belabberd klein beetje water uit die rot pomp. Maar het water was helder en ijskoud en het smaakte goed. Alleen moest ik dat hele eind nu weer naar boven klimmen, op die steile ladder met al die kruiken bij me en dat viel om de bliksem niet mee. Daarom vraag ik mij nu nog af hoe of dat oude mannetje beneden is gekomen en hoe moest hij weer naar boven als het mij als jonge kerel al zo'n moeite kostte met dat steile kreng van een ladder. 's Avonds zijn we weer met de trein naar Herrenberg gegaan en we kwamen doodmoe in onze barak aan na een dag van hard werken en met net niet genoeg te eten voor dat zware werk.
Op een zondag kregen wij bezoek uit Stuttgart van een legerpredikant[14)] en een legeraalmoezenier.[15)] Het waren aardige mannen en er werd een kerkdienstje gehouden voor

14 Dit betreft Majoor Veldprediker Ulbe Elgersman kgf 271176, die zich vrijwillig als geestelijke had gemeld en die op 24 mei 1944 naar Ludwigsburg was gekomen.
15 Dit betreft Majoor Aalmoezenier F.P.M. van de Vliet kgf 98710, die zich vrijwillig als geestelijke had gemeld en die op 11 januari 1944 naar Ludwigsburg was gekomen.

Katholieken en Protestanten. De Katholieken en de Protestanten woonden gezamenlijk dezelfde diensten bij want wij vonden het niet nodig om te wisselen voor elkaar en bleven zowel naar de dominee als naar de aalmoezenier luisteren. Dat was nog gezellig ook, want na de diensten werden er vragen gesteld over de toestand en hoe of het in Stuttgart met de jongens ging en hoe of het met de oorlog stond. En die antwoorden waren voor ons erg bevredigend. Met de aalmoezenier en de dominee was ook de plaatsvervangend vertrouwensman[16)] uit Stuttgart meegekomen en daar hebben wij ook nog mee gepraat en die vertelde ons dat wij onze pakketten nu wel regelmatig zouden blijven ontvangen.
Hij vroeg ook of wij nog wat te wensen hadden en ik had inderdaad nog wat te wensen en wel een tondeuse met een kappersschaar en kam. Als ons haar geknipt moest worden dan gingen wij naar een pakker in de stad en dat was een duivenliefhebber. Als je over *"Tauben"* begon dan raakte hij niet uitgepraat. Mar goed, we gingen dan vergezeld van een Wachmann met vier of vijf man naar die kapper. Maar nu was het al dikwijls gebeurd dat wij laat van het werk kwamen en dan was die kapper al gesloten en dan duurde het soms maanden eerdat wij weer eens naar de kapper konden. Daarom wilde ik die kappersattributen hebben, want dan kon ik de jongens zelf knippen als wij niet naar de kapper konden. Nou, de vertrouwensman uit Stuttgart beloofde mij dat hij naar die spullen uit zou kijken en als hij die op de kop had getikt dan zou hij ze me zo gauw mogelijk toesturen. En ja hoor, binnen twee weken had ik het spul. Het was wel niet nieuw, maar het voldeed goed (en ik heb die schaar en tondeuse nu in 1966 nog in mijn bezit). Het moment kwam al gauw dat ik mijn kapperstalenten tentoon kon stellen en het eerste slachtoffer was Dick Verzijl. Maar al zeg ik het zelf, ik bracht het er redelijk goed vanaf en Dick zelf was er erg tevreden mee. Ik kreeg als beloning van hem een paar sigaretten en daar was ik best tevreden mee, hoewel ik niets voor het knippen behoefde te hebben. Maar Dick kon die paar sigaretteen best missen want hij rookte toch niet.
Op een keer, het was op een zaterdagmiddag, hebben we de barak een goede beurt gegeven en zijn we aan het schrobben en soppen gegaan, want wij hadden Duitse kultuurdiertjes of wel wandluizen in onze barak ontdekt. Wij hadden het sterke vermoeden dat die *Lagerkommandant* die altijd zo'n spektakel maakte en die overgeplaatst werd, daar schuldig aan is geweest, want we hadden nooit wandluizen gehad en die vent was pas een paar dagen weg toen we ze ontdekten, of beter gezegd, ik ontdekte ze en dat kwam zo: ik hing altijd mijn muts over een noodlantaarn die aan een paal in onze barak hing als ik in de barak was. Die paal steunde het dak van de barak. Nu had ik die zaterdagochtend mijn muts van die lantaarn genomen en hem opgezet, maar op een gegeven moment begin mijn voorhoofd te jeuken dus nam ik mijn muts af en veegde over mijn voorhoofd en toen voelde ik allemaal bulten. Ik wist niet wat dat was en ik dacht wat zou ik nu hebben, dus ik mijn voorhoofd afgeveegd en mijn muts weer opgezet en toen begon dat gedonder van die jeuk weer. Ik nam mijn muts weer af om te kijken wat er toch met die muts was, maar ik zag niets. Toen heb ik ten einde raad de zweetband maar losgetrokken, want ik dacht dat die schuldig was aan de jeuk die ik had. Toen ik de zweetband naar buiten trok om hem af te scheuren, wist ik niet wat ik zag. Er zaten verscheidene echtparen wandluizen met hun nakomelingen onder de zweetband van mijn muts. Ik riep de andere jongens en liet het hun zien en toen bleek het dat er verscheidenen waren die ook al last van bulten hadden, maar niet wisten hoe ze daar

16 Mogelijk is dat korporaal Leonardus Marie (Leo) van Hoof kgf 104374 geweest.

aan kwamen. Maar dat was nu opgelost. We besloten eenparig dat wij de barak grondig schoon moesten maken om te trachten om die krengen kwijt te raken, hoewel ik daar een zwaar hoofd in had, want als je dat tuig eenmaal had, dan raakte je ze niet meer kwijt en vooral niet uit een houten barak met al zijn hoekjes en gaatjes. Maar we zijn aan het schoonmaken gegaan en hebben heel wat wandluizen om het leven gebracht. Ze zaten zelfs in de punten van onze matrassen en kussens. Wij schudden en klopten alles uit wat los zat en wij boenden en sopten onze kasten en ledikanten. Bij het boenen van mijn kast kreeg ik toch een knots van een splinter in mijn pink dat was niet mooi meer. Die had geloof ik aan alle kanten weerhaken, want ik kon hem er met geen mogelijkheid uitkrijgen. Dus ik er mee naar de *Lagerkommandant* en die zei dat ik er mee naar de dokter moest om die splinter eruit te laten halen. Zo ging ik met een *Wachmann* naar Dr. Stirner die in Herrenberg aangewezen was om de krijgsgevangenen te behandelen. Dr. Stirner probeerde ook met een tangetje die splinter uit mijn pink te trekken, maar het lukte hem ook niet. Toen pakte hij een spuitje, vulde het met een vloeistof, prikte in mijn pink, wachtte even en sneed toen mijn pink open en peuterde dat stuk hout eruit. Hierna deed hij een paarse tampon in de snede, een verband erom en zei tegen mij dat ik over drie dagen terug moest komen en dat ik niet mocht werken. Ik vroeg de dokter of hij dat ook aan de *Wachmann* wilde zeggen die in de wachtkamer op mij zat te wachten en dat deed de dokter. Hij vertelde de *Wachmann* wat hij tegen mij had gezegd en deze sprong in de houding en riep *"Jawohl; Herr Dokter!"*
Ik heb in het geheel veertien dagen met die pink gelopen en het leek wel een vakantie. Toen kon ik weer aan het werk gaan. Maar eerst kreeg ik nog een beetje licht werk en dat bestond hieruit, dat ik met *Meister* Biehl mee mocht om te grazen. Grazen was gras tussen de rails weghalen en dat beviel mij best. Ik had het best al die tijd van mijn gevangenschap willen doen, maar ik moest al gauw weer aan mijn gewone werk. Maar ik heb nog steeds dat litteken op mijn pink van die snede die Dr. Stirner heeft gemaakt om dat stuk hout eruit te halen.
Er is weer eens een aanval op een spoorbaan geweest en wel bij **Nufringen.** Er was nogal wat schade aan de rails en ook het stationnetje was getroffen. De bewoners daarvan waren naar elders vertrokken, ik geloofde dat ze naar het dorp waren gebracht. Wij begonnen met het repareren van de rails en dat verliep weer aardig vlot, want dat werk is niet zo moeilijk omdat de rails zo is gedemonteerd en de nieuwe al klaar liggen om weer gemonteerd te worden. Met de middagpauze gingen wij in de enige nog heel gebleven kamer van het stationnetje zitten om te eten en te rusten. Tegen de avond waren wij zover klaar dat de rails weer berijdbaar was en hadden wij de andere dag nog nodig om alleen de rommel op te ruimen. Er was een *Wachmann* bij ons die wist dat ik de jongens hun haar knipte en die vroeg mij of ik hem de andere dag wilde knippen. Ik zei ja tegen hem, maar dan in de middagpauze in het stationnetje van **Nufringen** en dat vond hij goed. Dus ik de andere ochtend mijn kapper-spulletjes meegenomen. Voordat ik zou beginnen met knippen van de *Wachmann* had ik met mijn kameraden afgesproken dat terwijl ik met hem bezig was, een paar van de jongens op zoek zouden gaan naar wat eetbaars in de kelder van het stationnetje. Het was wel gevaarlijk om zoiets te doen, want overal waar een huis door bommen was getroffen werden door de Duitsers borden met een waarschuwing erop neergezet. Maar goed, wij waagden het erop, dus toen het middagpauze was sleepte ik een kist naar de verste hoek die van de kamerdeur af was en zei tegen de *Wachmann* dat hij kon gaan zitten om door mij geknipt te worden.

Hij wilde eerst weten waarom hij zo ver in de hoek moest gaan zitten, hij kon toch best midden in de kamer zitten vond hij. Maar dat moest ik nu juist niet hebben, anders kon hij zien dat de jongens naar de kelderdeur gingen en dat was niet de bedoeling. Dus ik hem wijsgemaakt dat ik beter kon zien als hij die hoek zat vanwege de lichtinval, want zei ik tegen hem, je wilt toch geen trapjes in je haar hebben omdat ik je hoofd niet goed kan bekijken. En zo heb ik hem ertoe kunnen brengen om in die hoek te gaan zitten en dat deed hij dan ook. Maar nu ging hij met dat lange geweest tussen zijn knieën zitten en daar had ik met het knippen last van, dus pakte ik dat geweest en zette het voor hem in de hoek. De *Wachmann* protesteerde wel tegen mijn handelswijze maar ik vroeg hem of hij bij zijn kapper ook met een geweer tussen zijn knieën op de stoel ging zitten en ik zei ook tegen hem dat wij toch niet weg konden lopen want de andere *Wachmann* liep toch buiten om de zaak te bewaken en om te waarschuwen als er iets bijzonders was. Nou, na al die poespas met die vent kon ik hem eindelijk gaan knippen en ik had allang gezien dat ik zo klaar kon zijn met hem, want veel haar had hij niet. Het was heel kort, net een borstel, maar alleen aan zijn achterhoofd vlak bij zijn nek had hij een diepe gleuf zitten en ik deed net alsof ik daar nogal veel moeite mee had. Met al dat was de middagpauze haast om en ik had die twee jongens nog niet uit de kelder zien komen. Ik vond het nu toch zo langzamerhand tijd dat ze eens boven water kwamen want ik moest die *Wachmann* maar aan de praat en in het hoekje houden. Hij had al een paar maal gevraagd of ik nog niet klaar was en dan zei ik, nog even, want ik heb nogal moeite met die kneep op je achterhoofd en dat smoesje heb ik driemaal moeten herhalen. Hij mopperde wel dat het zolang geduurd had, maar toen ik hem vroeg of het dan niet goed geknipt was, toen bekeek hij zich in een spiegeltje en zei dat het prima gedaan was.
Ik zei tegen hem wat wil je dan nog meer? Ik ben geen kapper van beroep en ik had veel moeite met je achterhoofd om dat netjes te knippen. Toen had hij er vrede mee en kreeg ik een paar sigaretten van hem voor het knippen. Maar ondertussen hadden de jongens, terwijl ik de *Wachmann* stond te knippen, een paar flessen wijn en een zootje aardappelen uit die kelder gehaald en die hebben we 's avonds in de barak lekker opgemaakt.
Voor de zoveelste keer is Stuttgart weer gebombardeerd en het is nu begin augustus 1944. Wij moeten er weer naar toe om te helpen de rails bij het station **Stuttgart-West** te herstellen, dus wij weer op de trein gezet naar Stuttgart. Vlak bij Stuttgart gekomen zijnde zagen wij al sporen van brand en verwoestingen, maar voordat wij Stuttgart zelf konden zien moesten wij met de trein eerst nog door een lange tunnel en toen we daar doorheen waren, toen konden wij pas goed zien dat het weer behoorlijk raak was geweest.
Wij stapten uit op het station West en liepen in de richting van de tunnel. Vlak voor de tunnel waren de rails stuk gegooid en die moesten wij herstellen. Het was wel gek, want er kon niet zoveel worden stuk gegooid of de Duitsers hadden er genoeg materiaal voor om de zaak weer te herstellen. Er kwamen altijd wagons vol met rails en dwarsliggers en ik snapte niet waarom de geallieerde piloten deze treinen niet plat gooiden. Ik heb maar eenmaal gezien dat er geen materiaal was, maar daarover later.
Wij zijn dus begonnen met het herstellen van de rails voor de tunnel en dat schoot aardig op. Alleen was het nu om de haverklap luchtalarm en dan doken wij maar de tunnel in, want dat was een goede schuilkelder. Je had tenminste een berg boven je van zo'n 120 meter hoogte. Maar het ergste was nog de hitte. Het was al zo warm door de zon en daar kwam de hitte en de rook van de brandende stad nog bij, zodat je verrekte van de dorst en je tong kleefde aan

je verhemelte vast. Ik ging vragen of ik wat water mocht gaan halen op het station en daar kreeg ik van de *Wachmann* en van de *Meister* toestemming voor. Ik had een emmer op de kop getikt en daarmee stevende ik op het station af om hem aan een waterkraan die op het station was, vol te krijgen. Op het station aangekomen zijnde zag ik al direct dat het vrijwel hopeloos was om vlug water te krijgen, want voor de enige waterkraan die het station rijk was stond een heel regiment burgers met pannetjes en emmers te wachten om water te tappen en toen ik zo naar dat straaltje water keek dat uit die kraan kwam, toen schatte ik dat het al avond zou zijn voordat ik water kon nemen en dat was wel een beetje te lang voor ons. Ik dacht zo bij mezelf, de brutalen hebben de halve wereld. Ik deed net alsof ik nergens vanaf wist en stapte met mijn emmer op de kraan af en wachtte totdat degene die niet aan het rappen was zijn emmer vol had en toen schoof ik mijn emmer onder die kraan. Nou mensen, er ging een gebrul op uit die troep wachtende Duitser van heb ik jou daar. Het leek wel een troep wilde dieren, het was niet mooi meer en ze scholden mij voor alles uit en ik moest mij achter de rij aansluiten anders zou ik eens wat anders meemaken werd mij door hun verteld, want ik was maar een krijgsgevangene dat moest ik niet vergeten werd mij door hun verteld. Ik kneep hem wel een beetje voor al die woedende mensen dus begon ik mij strategisch terug te trekken, maar war ik niet wist en gezien had was dat de assistent van de *Baurath* op het geschreeuw van die mensen was afgekomen en toen hij mij daar zo met mijn emmer tegenover die woedende menigte zag staan kwam hij naar mij toe en vroeg mij wat of er gaan de was. Ik vertelde hem de situatie en toen werd die vent zo kwaad op zijn landgenoten dat hij een hele redevoering tegen ze ging houden met een scheldkanonnade erbij. Hij vertelde ze dat ze geen bliksem op het station te maken hadden en dat het een goedheid van de spoorwegen was dat ze op het station water mochten komen halen en als er mensen van de spoorwegen kwamen om water te halen en daar waren de krijgsgevangenen ook onder begrepen dan hadden die voorrang. Want zei hij, die mensen zorgden er voor dat de treinen bleven rijden om jullie vreten in de stad te krijgen. En als ze weer moeilijkheden maakten dan zou hij het station laten ontruimen en dan moesten ze maar zien dat ze ergens anders water kregen. En tegen mij zei hij dat ik water kon nemen en zij die eerst zo hard tegen mij hadden staan schreeuwen gingen nu gedwee opzij en kon ik een emmer water tappen zonder dat mij iets in de weg werd gelegd. Ik ben die dag nog twee keer water wezen halen en er werd al plaats voor mij gemaakt als ik aankwam, dus was dat gesprek dat de assistent van de Baurath 's ochtend met de mensen bij de kraan had gehad steeds doorgegeven. Alleen werd ik niet erg vriendelijk aangekeken als ik kwam, maar dat vond ik minder erg want ik liep ook niet over van liefde voor de Duitsers. De hoofdzaak was dat wij water hadden om te drinken. Wij hebben zowat een twee volle dagen aan de rails in Stuttgart-West gewerkt en toen was de ergste schade hersteld. Dat bracht mee dat wij weer ons eigen werk gingen doen bij Herrenberg. De vrouwen die voor ons kookten wijn er niet meer en er wordt nu gekookt door één van ons en wel door schrijversmaat (Van der) Klein en dat ging best. Er was ook nog een gerucht dat er eerst sprake van was om het mij te laten doen, omdat ik bottelier was, maar ik voelde daar niet veel voor. Ik ging liever met de jongens mee, anders dan zat je altijd in de barak en een enkele keer kon je er met de *Wachmann* op uit om levensmiddelen te halen en dat was dan ook alles.
De nieuwe L*agerkommandant* die wij in plaats van dat kreng van een onderofficier (die ons de wandluizen had bezorgd) gekregen hebben is een Oberfeldwebel. Hij was een nog jonge

man maar hij had door een verwonding aan het front opgelopen, een stijf been gehouden en de Oberfeldwebel heette Jäger. Wij hebben hem tot het einde van onze gevangenschap als *Lagerkommandant* gehouden. Het is vannacht weer behoorlijk raak geweest met bombarderen. Overal in de omtrek en ook Stuttgart heeft weer een beurt gehad. Wij hebben weer een paar uur in de schuilkelder gezeten, maar dit was nu een tamelijk goede schuilkelder, want deze zat onder de spoordijk die op die plek 15 meter hoog was. Op de plek waar de schuilkelder was liep een beekje onder de spoordijk door en daar hebben ze een vlonder over gemaakt en aan het begin en einde stenen muurtjes met een sleuf als doorgang gemetseld. Deze schuilkelder was oorspronkelijk voor een fabriek bedoeld die vlakbij was, maar toen die fabriek verplaatst werd hebben wij gevraagd om daar voortaan in te mogen schuilen bij luchtalarm, want de schuilloopgraaf van ons was waardeloos bij een bominslag. Wij aten nog tamelijk gevaarlijk ook, zo valk bij het station en zowaar, het werd toegestaan en ik denk wel dat de *Oberfeldwebel* Jäger daarin de hand heeft gehad.
E kwamen ook een paar burgers in de schuilkelder met luchtalarm, maar dat was niet zo erg, als de *Stabs-Feldwebel* dat maar niet te horen kreeg, want dan wisten wij van te voren dat het met onze schuilkelder afgelopen was. Die vent was een echte ploert.
Die burgers waren soms loslippig genoeg en dan hoorden wij eens weer wat en zo konden wij met de rest wat wij hoorden zelf een conclusie trekken over de oorlog en hoe die verliep. Dat begon er voor ons hoe langer hoe rooskleuriger uit te zien.

13 september 1944
Het luchtalarm dat vannacht gegeven werd was voor een aanval door zware bommenwerpers op de fabrieken van Daimler-Benz in **Sindelfingen** en wij konden dat heel goed zien. Eerst zag je een hoop gekleurde fakkels in de lucht. Net een kerstboom, en dan kwamen even later de bommenwerpers en die lieten hun last vallen boven het gemarkeerde gedeelte. Dan stond je te schudden van de inslagen en wij zaten toch zeker een 235 km van Sindelfingen af.

De andere ochtend hoorden wij het al, wij moesten naar **Sindelfingen** om de rails te herstellen die vlak langs de fabriek liep. Er waren niet veel treffers op de fabriek terecht gekomen, het grootste gedeelde van de bommen was op de spoorbaan terecht gevallen en had deze over een grote lengte vernield. Wij konden weer beginnen met de rotzooi op te ruimen. Er waren weer honderden anderen bij het werk ingeschakeld en wel hoofdzakelijk Russische burgers en zover ik kon zien waren wij de enige krijgsgevangenen die bij dit werk waren ingeschakeld. Die Russen hadden een rot leven. Ze werden geslagen met stukken hout en geschopt en getrapt en met blote hand in het gezicht geslagen. De broer van onze *Meister* Biehl, ook een *Rottenführer* bij de *Reichsbahn* die gestationeerd was in Böblingen, gaf een Rus een klap met een steel van een houweel op het hoofd, zodat die man in elkaar zakte en bleef liggen. Later hoorden ik van een Rus dat die man dood was. In de loop van de ochtend kregen wij een beurt maar nu van onze Nederlands sprekende *Wachmann*, die vond dat zij niet hard genoeg werkten. Wij zeiden tegen hem dat wij heus wel wisten hoe of wij moesten werken en zolang wij geen aanmerkingen van de *Meister* kregen ging het heus wel goed. Die vent werd bij dit antwoord spinnijdig en schreeuwde dat wij moesten doen wat hij zei, anders dan was dat muiterij en zou hij ons *"auf die Strecke herabschiessen"*. Hij sprak nu opeens Duits tegen ons, zeker om zijn landgenoten te laten horen dat hij een flinke vent was en ook nog wat deed om Duitsland te laten winnen. Wij zeiden wijselijk maar niets en gingen gewoon door met ons werk. Alleen vond ik het slap van *Meister* Brückner dat die niet ingreep want die had tegen de *Wachmann* kunnen zeggen dat hij zich nergens mee had te bemoeien daar hij het toezicht op de werkzaamheden had en de *Wachmann* alleen met de bewaking was belast. Maar nee hoor, die stond maar te kijken en zei niets.

Terwijl wij daar aan het werk waren kwam er opeens weer luchtalarm en hoorden wij in de verte het luchtafweergeschut knallen. Wij als de bliksem weg van de rails maar ook uit de buurt van de fabriek, want je kon nooit weten wat of het doel van de bommenwerpers was. Dus wij aan het hollen naar de zogenaamde "Stollen" die ze bezig waren uit te graven in de berg op zo'n 300 meter afstand van ons. En ja hoor, wij mochten er in, alleen moesten wij in de afdeling voor *"Ausländer"*. Wij waren nog maar net goed en wel binnen toen het feest al begon. Ik had nog nooit in zo'n diepe schuilkelder gezeten, want wij zaten zowat 50 meter onder de grond, bijna pikdonker op een paar heel kleine lampjes na, waarbij je nog niet eens het gezicht van je buurman kon zien. Het was daar beneden wel angstig want je zat te schudden en je hoorde het dreunen van de inslagen en daarna het ontploffen van de bommen. Het duurde ruim een uur dat wij in die schuilplaats zaten en dat was geen prettig uurtje. Ik denk dat het hoofdzakelijk kwam door gebrek aan verlichting. En dan waren er nog een paar vrouwen, die vond ik wel erg paniekerig want bij elke dreun die er kwam begonnen ze te gillen en ze klemden zich aan iedereen vast die in hun buurt was. Je was zelf al niet erg gerust en dan kwam er dat nog bij. Ik was blij dat het alarm afgelopen was en we weer naar het daglicht konden gaan. Ik was blij toen ik weer in de frisse lucht stond. Nee, ik had het niet er p schuilkelders begrepen, want je kon niets zien en zat maar te wachten op de dingen die komen zouden en dat is niets prettig. Toen we boven kwamen zagen wij dat die fabriek nu toch goed te grazen was genomen. Er was tenminste een hele hoop puin. En de rails die wij aan het maken waren was nog heel, dus hadden ze nu beter gemikt dan vannacht.
De andere dag moesten wij weer terug naar Sindelfingen om verder te werken aan de spoorlijn die nog lang niet klaar was. Ik kan wel weggen dat wij er helemaal niet met een gerust hart naartoe gingen, want wij wisten dat wij in het doelgebied van de geallieerde bommenwerpers zaten en dus was het nu steeds uitkijken geblazen voor ons. En ja hoor, wij waren nog geen uur aan het werk of er was al luchtalarm. Wij weer hollen naar de schuilkelders in de berg, de zogenaamde Stollen, waar wij de vorige dag ok in gezeten hadden. Maar niks hoor, we mochten er niet meer in. Waarom wij er niet meer in mochten dat werd ons niet verteld. Wij nu dus hollen naar het open veld daar waren in de afgelopen nacht al een paar flinke bomkraters gemaakt en wij doken in die gaten om de aanval af te wachten. En ja hoor, daar kwamen ze, twaalf vliegende forten en ze vlogen op een hoogte van ongeveer 2000 meter over ons heen en lieten hun eitjes los. Je weet niet wat je ziet als zo'n vliegend fort al zijn bommen laat vallen. Er komen hele risten bommen uit de bomluiken vallen. Het leek wel of er geen einde aan kwam. De eerste ontplofte al op de grond als de laatste nog uit het vliegtuig viel. Het was een hels spektakel en je lag te schudden en te trillen van e luchtdruk en van angst, want het werpen van bommen ging helemaal niet zo precies als dat er verteld werd. Dat heb ik met eigen ogen gezien. Nu ook weer, er kwam geen bom op de fabriek terecht die het doelwit van de bommenwerpers was. Wel een goede honderd meter ervoor en wel precies op een paar schuilloopgraven waarin Russische meisjes zaten die in die fabriek werkten. Ik dacht toen ik zag dat die bommen daar insloegen dat er niemand levend uit die schilloopgraven zou komen. Maar toen het bombardement achter de rug was en het signaal alles veilig klonk, toen bleek het dat de meisjes alleen erg geschrokken waren en een beetje suf van de ontploffingen den luchtdruk, maar voor de rest mankeerden ze niets. Nou, wij waren blij daarom en je kon je het niet voorstellen dat die meisjes er zo goed afgekomen waren als je al die gaten in de bodem zag. Maar er was geen bom in de loopgraaf

zelf gevallen. Wel er achter en er voor. Wij telden zo op het eerste gezicht meer dan zestig nieuwe gaten bij die schuilloopgraven. Er was mij nog iets opgevallen toen ik zo in die bomtrechter die luchtaanval zat af te wachten en wel een steeds blijvend gedreun. Ik vermoedde dat het van het front afkomstig was, want dat kwam steeds dichterbij werd ons door in Duitsland tewerkgestelde Hollanders toegefluisterd als wij die onderweg ontmoetten. Nou, het kon mij niet te dicht bij komen, hoe eerder hoe liever.
Er was die dag in augustus 1944 steeds luchtalarm en wij zijn in die maand al wat op en neer gereisd om beschadigde rails te herstellen. Hoeveel maal dat weer ik niet meer. Ik ben de tel kwijt geraakt. En dan dat weghollen als er luchtalarm kwam. Niemand bleef op de rails ook de Duitsers niet, want dat waren heus niet zulke helden als dat ze werden afgeschilderd op aanplakbiljetten.
Op een nacht, het is nu bijna eind augustus 1944, was het weer luchtalarm en wij weer ons bed uit. We stonden buiten de barak te wachten om eventueel naar de schuilkelder te hollen. Wij hoorden vliegtuigen overvliegen en ze zaten erg hoog. Dat kon je aan het gedreun van de mottoren horen en ook aan de zware Flak, want als de vliegtuigen laag vlogen dan werd er met alles, ook lichte wapens op geschoten. Maar als ze hoog zaten dan was het Flak en zware Flak wat op ze schoot. Wij zagen ook dat er een vliegtuig werd getroffen. Wij zagen het heel hoog in de lucht uit elkaar spatten in een flits van vuur en toen niets meer. Later hoorden wij dat er overal in het rond brokstukken waren neergekomen. De andere vliegtuigen vervolgden gewoon hun weg en namen Stuttgart weer te grazen en zover als wij het konden zien was het er weer een behoorlijk stuk vuurwerk. Wij zeiden al tegen elkaar "dat wordt morgen weer Stuttgart" en ja hoor, de andere ochtend stapten wij weer op de trein naar Stuttgart. Maar nu gingen wij door naar Stuttgart-Noord. Daar stonden de rails als kurkentrekkers omhoog.
We begonnen weer met eerst de gaten dicht te gooien, de kapotte rails te demonteren en nieuwe rails en dwarsliggers van de platte wagons die er al stonden af te laden en sjouwden wij ze naar de plaatsen waar ze gemonteerd moesten worden. Dat was een zwaar karwei.
Bij een huis, een goede dertig meter van een viaduct af zat een grote blindganger in de grond en daar waren gevangenen in gestreepte pakjes aan het graven om dat ding eruit te halen en te demonteren. Ze waren met zes man en er waas ook een Hollander bij. Zijn naam ken ik niet. Ik heb af en toe stiekem een paar woorden met hem gewisseld en mijn andere collega's ook en zo kwamen wij stukje bij beetje aan de weet dat hij gestraft was voor zwarte handel en omgang met Duitse vrouwen en hij had daarvoor zes jaar gekregen. Dat hij nu blindgangers aan het uitgraven was dat deed hij vrijwillig, want als hij er honderd had uitgegraven dan werd he zijn straf kwijtgescholden en was hij weer vrij. Hij vertelde ook dat de bom waar ze nu mee bezig waren zijn laatste was, want dan had hij er honderd uitgegraven. Maar hij zei ook dat de *Feuerwerker*, dat was een Duitse onderofficier die de bommen onschadelijk maakte, had gezegd dat dit niet zo'n mooie bom was. Hij was erg *schlimm* want hij zat schuin in de grond en de kop was beschadigd. Het was een bom van 500 kilogram. De Hollander vroeg ons ook of wij wat te roken en te eten voor hem hadden. Wij hadden zelf niet veel maar wij deden hutje bij mutje en hadden toen een paar sneden brood met een paar sigaretten voor hem en di legden wij op zijn verzoek op een plekje onder het viaduct en wij maakten hem met gebaren duidelijk dat het er lag, want wij moesten donders goed oppassen dat de Duitsers je niet snapten, want je mocht absoluut niet met

zo'n gevangen spreken, laat staan hem wat geven. En zo had die jongen weer wat te eten en te roken voor die dag.
De andere ochtend kwamen wij weer terug op dezelfde plaats en legden alvast wat brood en een paar sigaretten op hetzelfde plaatsje van de vorige dag en maakten hem met gebaren duidelijk dat er weer wat voor hem lag. Hij gaf ons een teken dat hij het begrepen had en wij gingen weer door met ons werk. Ik ging eens kijken in het gat wat ze gegraven hadden om die bom te bereiken en dat was al behoorlijk diep. Ik schatte de diepte op zo'n meter of acht en het achtereinde van de bom zag je al schuin uit de grond steken en dat stuk was al zo'n halve meter vrij. Ik vond het maar griezelig om dat rotding daar zo in de grond te zien staan, nog actief en wel, zolang hij niet onschadelijk gemaakt was.
De andere ochtend toen wij weer bij het gat kwamen was daar een grote ravage. Het gat was nog groter en het huis lag half in puin. Wij hoorden van de Duitsers die daar werkten dat de blindganger tijdens het demonteren was ontploft, waarbij de Duitse Feuerwerker en de zes gevangenen waren omgekomen. Wel triest voor die gevangenen om bij de laatste bom je hachje erbij in te schieten. Maar ze wisten dat het levensgevaarlijk werk was wat ze deden, dus kan men zich wel inden ken wat voor een rot leven die mensen in de gevangenis hadden om te trachten op zo'n manier hun vrijheid weer terig te krijgen.
Wij kwamen die dag klaar met de rails en bleven de andere dag in Herrenberg en deden weer ons gewone werk dat bestond uit het opkrampen van een stuk spoorlijn bi Bondorf in de buurt. Ik heb daar onder dat stuk spoorlijn heel wat goede bouten en moeren geslagen die waren in een tonnetje langs de rails gezet en dienden voor vernieuwing van doorgeroeste en gebroken bouten en ze waren zeker niet bestemd om onder de dwarsliggers geslagen te worden. Het ging anders vrij gemakkelijk want als ik langs dat tonnetje met bouten kwam dan stak ik er een paar in mijn zak en als ik dan stond te krampen dan liet ik een bout vallen en sloeg hem gelijk onder de dwarsligger en niemand die dat zag. Ik vond het veel beter zo, want die bouten die in de rails zaten vond ik nog goed genoeg. Als ze door zouden roesten dan was dat nog niet zo erg, want wij maakten de rails wel weer en het Duitse Rijk was weer zoveel materiaal en arbeidsuren kwijt van zij oorlogsinspanning en dat was voor mij de hoofdzaak.
Er zijn weer een stel rails vernield en nu in de buurt van **Böblingen**. Dus wij daar weer naartoe met de trein. Maar veel hebben wij daar niet gedaan, want wij kwamen om 8 uur in Böblingen aan en gingen vanuit het station te voet langs de rails naar het gedeelte wat gehavend was en dat gedeelte was vlak bij een dennenbos. Toen wij zouden beginnen met het demonsteren van de kapotte rails, klonk er in de verte luchtalarm dat snel overal in het rond werd overgenomen. Wij de lucht afzoeken naar vliegtuigen om te kijken of het voor ons nog kwaad kon als wij op de rails bleven staan. En wat wij toen in de verte aan zagen komen was genoeg om ons het gereedschap neer te doen gooien en het bos in te hollen, want het zag aan de horizon zwart van de vliegtuigen en overal in de omtrek werden er bommen gesmeten. Met kleine tussenpozen hebben wij bijna de gehele dag in dat bos gezeten, maar erg veilig was het daar ook niet want naast het bos was een akker en die lag vol met blindgangers, geen grote, maar allemaal brand- en splinterbommetjes die zijn zowat 30 cm lang en wegen een kilo of 3.

Globaal de bedoelde plek bij Böblingen (Google Earth 2018)

Het was al tegen 5 uur 's avonds toen de aanvallen minder werden en de vliegtuigen verdwenen. Wij slaakten een zucht van verlichting want al waren het onze bondgenoten, het is helemaal geen prettig gezicht en gehoor al dat gevlieg en dat gedreun van ontploffende bommen zo vlak in je buurt.
Van werken kwam niets meer en wij gingen weer met de trein terug naar Herrenberg naar ons Lager. Maar de trein had een hoop vertraging gehad want die had ook ergens in een bos gestaan tijdens het overvliegen en bombarderen door die vliegtuigen. De andere dag gingen wij weer terug naar Böblingen en hebben wij het karwei afgemaakt waar wij de vorige da voor gekomen waren.

Er was bericht uit het hoofdlager in Stuttgart gekomen dat er een vertegenwoordiger van het Internationale Rode Kruis uit Genève bij ons in Herrenberg op bezoek zou komen. Wij dachten, ha dat wordt een vrije dag voor ons. Maar niks hoor, alleen onze vertrouwensman korporaal machinist Willem Maassen mocht in de barak blijven en behoefde niet aan het werk te gaan met ons. 's Avonds toen wij terug kwamen van het werk werd hij natuurlijk bestormd met vragen door ons en toen hoorden wij van hem dat degene die geweest was een zekere Dr. Ruckli van het Comité International de La Groix-Rouge te Genève was.
Willem Maassen heeft met Dr. Ruckli over allerlei dingen gesproken die voor ons van belang waren zoals dat de pakketten zo slecht doorkwamen en ook voer kleding en schoenen en daarbij heeft hij het geval uit Sindelfingen met die *Wachmann* Ludwig Schmidt die dreigede ons op de rails dood te schieten ook gemeld. Dr. Ruckli verzekerde Willem Maassen dat het

zo'n vaart niet zou lopen want wij stonden nog altijd onder bescherming van het Internationale Rode Kruis. Wij vonden dat niet zo'n grote geruststelling wat Dr. Ruckli vertelde want dat wisten wij allang. Maar wij konden niet meer doen dan een klacht indienen en dan verder maar afwachten. En ik vermoed dat als onze klacht toen serieus was behandeld er waarschijnlijk niet dat was gebeurd waar wij bang voor waren toen wij onze klacht indienden. Niet lang na het vertrek van Dr. Ruckli, ik denk zo'n dag of veertien, kwamen er wat kleding en schoenen. Ik heb toen ook een paar schoenen en een broek gekregen, want onze vertrouwensman en ook de jongens vonden dat ik daar het eerste voor in aanmerking kwam. Ik liep nog steeds te strompelen op versleten *Holzschuhe* en met een broek waar mijn knieën door staken. Nou, ik was zo gelukkig als een kind met die spullen en het was een genot om weer eens echte schoenen aan te hebben. Alleen waren mijn voeten al grondig verpest door die rotte *Holzschuhe*, want ik had onder mijn voeten verscheidene eeltknobbels door die gingen gekregen en die waren erg pijnlijk. Maar enfin, ik kon nu tenminste weer gemakkelijker lopen op die Amerikaanse schoenen, beter dan op die andere krengen en dat was een genot, want het lopen op de dwarsliggers ging nu ook veel beter en gemakkelijker. Wij hebben van een dame die vlak naast onze barak woonde een luidspreker en een snoer te leen gekregen, zodat wij 's avonds ook wat muziek in de barak zouden hebben als zij de luidspreker op haar radiotoestel aansloot. Alleen de nieuwsberichten mochten wij niet beluisteren van de *Stabs-Feldwebel* en toen die dame per ongeluk de nieuwsberichten aan had laten staan toen was het uit met het genoegen, want toen moest de luidspreker direct weg van *Stabs-Feldwebel* Seiler. Deze *Stabs-Feldwebel* was een hond van een vent en dan beledig ik er nog de slechtste hond mee die op vier poten rond loopt als ik hem met die kerel vergelijk. En die vent zei altijd dat hij de schroeven zou aandraaien en dan weer dat hij ze zou lossen en dat wilde zeggen dat hij ons streng en dan weer minder streng zou behandelen en laten behandelen. Die vent was de kwade genius voor ons en er zullen wel veel grote schoften in Duitsland hebben rondgelopen, maar ik weet zeker dat deze, die het bij ons door het zeggen had, tot die grote schoften behoorde.
Op een keer kwam hij bij ons de barak binnen en zei hij tegen de Lagerkommandant dat de schroeven nu iets losser gedraaid konden worden en dat hij met ons een wandeling kon gaan maken. Dat was op een zondagmorgen. Nou, wij vonden het wel leuk om nu ook eens de omtrek van Herrenberg te bekijken en daar gingen wij dan maar met twee zwaar bewapende *Wachmannen* en de *Lagerkommandant* met zijn pistool. En toen was er geen aardigheid meer aan want wij moesten als schapen bij elkaar blijven en dit was de eerste maal en ook de laatste maal dat wij gewandeld hebben. Toen moesten de schroeven weer vast aangedraaid volgens de *Stabs-Feldwebel* en dat kwam doordat er drie van ons een poging tot ontvluchten hadden gedaan op het station van **Eutingen**. Dat zat zo:
Op het station van Eutingen zagen wij toen wij daar met de trein uit Herrenberg aankwamen, een goederentrein staan met een paar platte wagons waarop onder zeildoek een paar Messerschmidts stonden. Nu kwam bij drie man van ons het idee op, om met deze wagons een vluchtpoging te wagen door onder het zeildoek in die vliegtuigen te gaan zitten en dat deden ze dan ook. Maar als iets gedoemd was om te mislukken dan was het deze poging wel, want als je maar met tweeëntwintig man bent en er verdwijnen er drie van, dan moet dat in de gaten lopen. En ja hoor, het leek wel of die Duitsers het roken, want ze liepen maar argwanend rond te kijken. Wij liepen nog wel zoveel mogelijk door elkaar om ze het tellen te

bemoeilijken, maar wij waren met z'n alle veel te bekend bij het spoorwegpersoneel waar wij altijd mee moesten werken en daarbij kwam ook nog dat de locomotief die voor die trein stond werd losgekoppeld om een paar andere wagons op te halen, dus bleef die goederentrein ook veel te lang staan. En zo liep het spaak toen de Wachmannen bemerkten dat er een paar van ons mankeerden. En het eerste wat ze deden, was onder het zeildoek van die wagons kijken en toen had je de poppen aan het dansen toen ze een krijgsgevangene in een vliegtuig zagen zitten. Ze begonnen te schreeuwen *"Heraus! sonnst werden Sie erschossen!"* en daar kwamen ze met hun handen omhoog uit de vliegtuigen van de verschillende wagons. Nou, dat was later in de barak een feest met die verrekte Stabs-Feldwebel, het leek wel of alleen de Duitsers die krijgsgevangen waren gemaakt door de geallieerden het alleenrecht hadden om te vluchten en dat de gevangenen van de Duitsers daar het recht niet toe hadden, want de *Stabs-Feldwebel* hield een gloeiende toespraak en die kwam hier op neer, dat wij toch geen kans hadden om te vluchten, maar dat wij wel een grote kans liepen om doodgeschoten te worden en hij zou de schroeven weer flink aandraaien zei hij, want wij waren het niet waard om wat vrijer behandeld te worden. En daar konden wij het mee doen. En de jongens die getracht hadden om te vluchten, die kregen celstraf onder het gemeentehuis van Herrenberg en als ik het mij nog goed herinner dan waren die drie man Rog, Foppen en Verzijl.
Wij konden goed merken dat de *Wachmannen* instructies van de *Stabs-Feldwebel* hadden gekregen want die kerels werden stom vervelend in hun doen en laten ten opzichte van ons. Ze gingen overal op letten en die Nederlands sprekende Wachmann was wel de ergste van allemaal. Die bemoeide zich overal mee en ook met dingen waar hij niets mee te maken had. Die wilde zeker een wit voetje bij de Stabs-Feldwebel halen en wat mij betrof mocht hij twee witte voetjes halen, maar dan aan het oostfront waar ze zo bang voor waren. Een Wachmann die ook rot vervelend tegen ons was en ons steeds maar dwars zat hebben wij behoorlijk tegen de lamp laten lopen en wel zo:
Op zekere dag zaten wij in de personeelswachtkamer op het station van Herrenberg op de trein te wachten die ons naar ons werk moest vervoeren dat in Eutingen was en nu ging er altijd een *Wachmann* op post voor de deur staan zolang wij binnen zaten. Nu had de *Wachmann* die voor de deur op post moest staan een stoel genomen en was voor de deur bij ons binnen gaan zitten. Op een gegeven moment zagen wij dat hij in slaap was gevallen en heerlijk zat te snurken. Als die vent nooit oervervelend tegen ons was geweest en ons ene beetje menselijk had behandeld en niet alles wat wij deden aan de *Stabs-Feldwebel* meldde, dan hadden wij hem misschien nog de hand boven het hoofd gehouden. Mara wij waren hem liever kwijt dan rijk want bij een Wachmann die ook wat van ons door de vingers zag waarschuwden wij altijd als er controle kwam van de Hauptmann of van de Stabs-Feldwebel, want die zagen wij altijd veel vlugger dan zij. En wij gaven dat aan elkaar door en zo werd de *Wachmann* dan gewaarschuwd. Maar een *Wachmann* die het ons moeilijk maakte, die kon naar de bliksem lopen en zo ook die vervelende snoeshaan die zo heerlijk bij de deur zat te snurken op een stoel terwijl hij moest staan. Wij zagen door het raam de *Stabs-Feldwebel* het perron op komen en gaven elkaar een seintje om niets te zegen. En ja hoor, de *Stabs-Feldwebel* kwam de richting van het wachtlokaal uit en wij dachten dat kan mooi worden voor die Wachmann als hij de deur open maakt. En ja hoor, de Stabs-Feldwebel maakt de deur open en staat pal voor die snurkende *Wachmann*. Nou, je had het gezicht van die Stabs-

Feldwebel eens moeten zien. Die kop van die vent werd helemaal vuurrood en zwol helemaal op en toen gaf hij een harde schreeuw tegen die slapende *Wachmann* van wat heb ik jou daar. Die vent viel haast van zijn stoel en toen hij zag dat het de *Stabs-Feldwebel* was toen maakt hij nog een luchtsprong van schrik ook en werd spierwit en stond te trillen op zijn benen. Zover als wij het konden horen wat de *Stabs-Feldwebel* tegen hem zei, zag het er niet zo mooi voor hem uit. Hij zou zo spoedig mogelijk op transport gezet worden naar het hoofdkwartier van de compagnie werd hem gezegd. Nou, die Wachmann stond te janken als een klein kind en wij dachten, nog even dan ligt hij op zijn knieën voor hem. Maar de Stabs-Feldwebel trok zich nergens wat van aan en bleef maar schelden tegen die Wachmann en zei dat hij zijn Maul moest houden en zijn dienst goed moest doen de rest van de dag anders zou hij het nog slimmer krijgen. Toen de *Stabs-Feldwebel* weg was begon die vent tegen ons te jammeren waarom wij hem niet gewaarschuwd hadden dat de *Stabs-Feldwebel* er aan kwam, want hij was toch altijd goed voor ons geweest zei hij. En wij zeiden tegen hem dat wij nu precies zo goed voor hem geweest waren als hij voor ons en daar kon hij het mee doen. Drie dagen later was hij bij ons weg en zou hij wel naar het oostfront gestuurd worden, want dat was meestal de straf die ze kregen en daar waren ze als de dood voor.
Wij moesten weer eens in **Eutingen** werken en wel achter de locomotievenloods, daar moest de rails opgehoogd en gekrampt worden. Het was zo tegen een uur of tien 's ochtend dat ik vliegtuigen in de verte hoorde. Ja, ik stond altijd uit te kijken en te luisteren naar vliegtuigen, want je kon niet te voorzichtig wezen met die dingen. Ik keer in de lucht maar ik zag niets en toch hoorde ik vliegtuigen, dus keek ik in de richting van het militaire vliegveld dat vlakbij was om te zien of daar soms vliegtuigen stonden met draaiende motor, maar die stonden stil en de motoren draaiden niet. Plotseling weren er vanaf het vliegveld drie groene lichtkogels afgeschoten. Wij hadden dat al meer gezien en wisten dat dit het teken was voor Duitse vliegtuigen dat ze konden landen. Maar ik zag die vliegtuigen nog steeds niet en ik dacht, waar zitten die Duitsers nu, want ik dacht ook na het zien van die groene lichtkogels dat het Duitsers waren. Ik keek weer eens in het rond en opeens zag ik een stuk of zes vliegtuigen vanuit het zuiden heel laag aan komen vliegen recht op het vliegveld af en ik zag direct dat het geen Duitse vliegtuigen waren. Ik schreeuwde tegen de jongens hollen en wegwezen dat zijn de onzen. Ja roepen ook de Duitse spoorwegwerkers dat zijn de onze, want die dachten dat als wij zeiden dat zijn de onze dat wij hun vliegtuigen bedoelden, maar ze werden al gauw uit de droom geholpen en wel door die vliegtuigen zelf. Nou, het was een opbracht van een aanval zoals ze daar op dat vliegveld neerdoken. Maar wij smeerden hem en de Duitsers holden met ons mee naar een hoge heuvel met bosjes erop en daar hadden wij een prachtige dekking en een goed uitzicht op het vliegveld en zo konden wij precies zien wat er allemaal gebeurde op dat veld en dat was heel wat. De zes Amerikaanse jagers hielden er behoorlijk his. Alle vliegtuigen die op het veld waren stonden in brand en ook een paar olie- en / of benzinetanks stonden lekker te branden. De Amerikanen waren nog steeds het vliegveld aan het beschieten en vlogen af en aan en ook langs onze heuvel en toen kon ik de piloot in zijn cockpit zien zitten met een verbeten gezicht en hij zat helemaal voorover gebogen vooruit te kijken naar het vliegveld. En wij hielden onze koppen weg in de bosjes want als ze je zagen dan had je ook kans op een vuurstoot. Nou, die Duitsers van het vliegveld hebben het geweten dat ze groene lichtkogels hebben afgeschoten, want het heeft

ze een heel stel vliegtuigen en een paar benzine- of olietanks gekost en een hoop mensen, want nadat alles veilig was bleven de Rode Kruis wagens maar af en aan rijden.
De hele aanval speelde zich in nog geen half uur af en toen was het vliegveld al een grote puinhoop. Luchtalarm, was er nog niet eens gegeven en ik vermoed wel dat er het een of andere hoofd voor heeft moeten vallen, want de Duitsers waren woest. Dat konden wij merken aan het spoorwegpersoneel dat bij ons werkte. Die vroegen zich ook af hoe zoiets mogelijk was en stonden er de hele dag over te kletsen. En wij maar luisteren. Ze waren compleet in verwarring en wij vonden dat het zo moest gaan wilde het goed gaan voor ons.

Eutingen, het spoorwegemplacement en het vliegveld (Google Earth 2019)

Deze aanvallen die de geallieerden met jachtvliegtuigen deden waren levensgevaarlijk ook voor ons, maar wij hebben nog steeds weg kunnen komen al was het soms net op het nippertje. Ja, wij op de spoorbaan konden goed merken dat er een invasie aan de gang was. Niet alleen door het treinverkeer, dat ging dag en nacht door, maar ook door de vele aanvallen die er op de spoorlijnen gedaan werden. Zo rustig als wij het vroeger voor de invasie hadden, zo onrustig hadden wij het nu, maar wij vonden dat niet erg, als dat gehele perfide Duitsland maar opgeruimd werd zodat wij weer gauw vrij waren.
Na het beëindigen van onze werkzaamheden in **Eutingen** gingen wij me de trein weer terug naar Herrenberg en wij waren net in de barak toen er luchtalarm gegeven werd.
Wij waren nog aangekleed dus konden wij gelijk weer naar buiten om de schuilkelder in te duiken en wij waren net in de schuilkelder onder de spoorbaan toen het gedonder begon. Vlak bij ons, op ongeveer honderd meter van onze schuilkelder, werd een munitietrein door Amerikaanse jachtbommenwerpers aangevallen en die trein was nog geen vijf minuten geleden langs onze barak gestoomd, zodat wij boffer waren dat ze hem buiten het station te grazen namen, zodat wij tijd genoeg hadden om in onze schuilplaats onder de spoorbaan te

verdwijnen om daar de dingen af te wachten die komen zouden. Nou, het was buiten een hels spektakel, Het was een gedreun en geknetter dat horen en zien je verging. Maar wij zaten tamelijk veilig onder die vijftien meter hoge spoorbaan. Toen het einde van het luchtalarm kwam bleven wij toch nog zitten want er was nog steeds een geknetter en een geknal. Maar toen kwamen de Duitsers met veel geschreeuw en gecommandeer dat wij uit de schuilkelder moesten en ons gereedschap moesten halen, want wij moesten de baan weer vrij maken. Nou, wij ons gereedschap gehaald en langs de spoorbaan gelopen naar de plaats waar de trein moest staan en ja hoor, toen wij uit de bocht kwamen die tussen een paar heuvels lag, zagen wij de trein staan en wat voor een trein. Het was een puinhoop. De locomotief was aan flarden geschoten en haast alle wagons dat waren er een stuk of dertig die stonden lekker te branden en daar kwamen die dreunen en knallen vandaag. Het was allemaal ontploffende munitie wat in die wagons was opgeslagen. Er was schijnbaar allerlei soorten munitie in die wagons want je zag en hoorde lichte en zware knallen en dan zag je weer mortiergranaten die op eigen gelegenheid op stap gingen en verder in het land ontploften. *Panzerfausten* namen ook aan het feest deel, die zorgden ervoor dat de zaak goed bleef branden en het was maar levensgevaarlijk bij de springende en knallende troep in de buurt te komen. Maar wij moesten die rotzooi opruimen want de spoorbaan moest vrij, dus namen wij eerst de wagons die al uitgebrand waren en niet meer gevaarlijk waren door springende munitie. Nou, dat opruimen ging vlug genoeg want de vernielde wagons werden gewoon naast de rails gegooid en de rails was maar licht beschadigd door mitrailleurkogels en konden altijd nog later vernieuwd worden als er niet zoveel haast was bij het repareren. Als de treinen maar konden rijden was het parool. Wij hadden nog een boffer ook, want er was een wagon bij waar rookwaren in vervoerde werden, er waren onder andere sigaartjes en kauwtabak. Het grootste gedeelte was wel verbrand en door de ontploffingen in het rond geslingerd, maar wij hadden allemaal toch nog wat. Ikzelf had een hele hoop rolletjes kauwtabak gevonden en daar heb ik een hele tijd mee gedaan, het waren er ongeveer 36.
Ik had nog nooit gepruimd, maar nu met mijn rijkdom aan pruimtabak vond ik het toch tijd worden dat ik het ging leren, want ik vond het zonde om die pruimtabak weg te gooien. En zo ben ik aan het pruimen gegaan. In het begin vond ik het een verschrikkelijke smaak en liep ik te kokhalzen, maar na een paar dagen ging het al beter en heb ik toch in de loop van de volgende weken alle 36 rolletjes opgepruimd. Alleen toen ik er eenmaal goed aan gewend was, toen was de pruimtabak op.
Het is nu september 1944 en wij moeten weer naar Eutingen alwaar een wissel in de prak is gegooid, vlak bij een huisje van een spoorwegarbeider. Het huisje had niet veel schade, alleen waren de dakpannen aan één kant verdwenen en zat het vol met grote zwarte roetvlokken van de ontplofte bom. Voor de ramen waren luiken zodat de ruiten nog heel waren. Dat wissel was ook vlak bij een grote pomp waaruit de locomotieven water haalden en deze was op een paar kleine gaatjes na ook vrijwel onbeschadigd. Maar het wissel was wel goed geraakt en zat aardig in de kreukels en was niet meer te gebruiken. Wij hebben eerst alle bouten en moeren losgemaakt en de kapotte stukken weggesleept. Het gat wat er was hebben we opgevuld met zand en daar weer sjotters op. Die werden aangevoerd op een platte wagon die tot vlak bij het gat gereden was. Toen wij daar mee klaar waren kwam de wagon met het nieuwe wissel en nu was het gauw gebeurd, want voor het avond was lag het wissel erin en moest het enkel goed opgekrampt worden. Dat zouden wij de andere dag

doen, want de treinen konden weer over het wissel rijden, doch heel langzaam en dat werd aangegeven door een stel borden die aan het begin en het einde van het wissel geplaatst werden. De andere ochtend gingen wij weer vanuit Herrenberg met de trein naar Eutingen om daar het werk aan het wissel af te maken.
In **Eutingen** aangekomen zijnde, gingen wij eerst in het station helpen, want daar was het ook nog een ravage vanwege de gebroken ruiten en kalk dat van de muren was gevallen. Ik was er direct bij om in de stationsrestauratie te gaan helpen. Ik heb de zaal aangeveegd, de stoelen recht en op gun plaats gezet en toen heb ik het buffet en er achter ook schoongemaakt. Het kasregister lag op de grond en het geld lag overal verspreid. Dat heb ik ook maar gelijk met de glasscherven in de vuilnisbak gedeponeerd. Ik had dat geld wel in mijn zak kunnen steken, maar als ik gefouilleerd zou worden en ze vonden dat geld bij mij dan zou het er niet zo mooi voor mij uitzien, dus vond ik de vuilnisbak de beste oplossing. Het enige wat ik bij mij had toen ik achter dat buffet vandaan kwam waren twee broden en een zak met suiker die ik onder mijn jekker had gestopt. De suiker zat wel vol met kalk, maar dat vond ik niet zo erg, want de suiker loste op in mijn drinken en de kalk niet.
Wij gingen, nadat alles opgeruimd was, naar een rails bij een viaduct, die moest eerst vernieuwd worden, want er zaten gaten van mitrailleurkogels in het loopvlak van de rails. Wij hoorden dat er toch nog een paar doden waren gevallen onder de passagiers die tijdens de aanval op een trein stonden te wachten en het waren geen burgers, doch soldaten de op de trein stonden te wachten. Nou, wij waren aan het werk aan die rails, er lagen nog twee dode paarden ook langs de rails, die waren door mitrailleurkogels in de rug getroffen. Ik kon de gaten zien. Ze waren uit een wagon gegooid waarin ze vervoerd werden toen ze nog levend waren en die beschoten was door die jagers. Toen wij zo aan het werk waren werd er plotseling weer luchtalarm gegeven en wij hoorden vliegtuigen hoewel er nog niets te zien was. Maar wij holden alvast maar weg van de spoorbaan. Ik spurtte naar een keldertje dat onder een stelwerk was, zo'n vijftig meter van het viaduct vandaan en ik zat er goed en wel in toen ik een daverende klap hoorde. Alles stond te schudden, het was net of ik een voorgevoel had, want ik dacht, joh, je moet hier niet blijven zitten. We wezen! Dus ik het keldertje weer uit en toen zag ik op een goede vijftig meter afstand een grote bomkrater in de grond. Ik keek even of er geen gevaar dreigde voor mij en toen ben ik gaan hollen dwars over de spoorbaan naar een hoop struiken en greppels die ik daar zag en ik was net tussen de stuiken toen ik een hoop gegier achter mij hoorde. Ik liet mij vallen waar ik was en dat was tussen een stel kastjes die daar stonden tussen de struiken. Maar ik moest weer gauw maken dat ik daar wegkwam want die kastjes waren bijenkorven en die beesten hadden de pest in dat ik tegen hun hokken gelopen was. Ze waren helemaal niet op mijn bezoek gesteld en ik liep een paar flinke bulten op door die krengen. Toen ik hijgend op een plaats kwam waar ik geen last van de bijen had zag ik het verloop van de aanval van die ene jachtbommenwerper. Na die ene bom die hij had afgeworpen en die in dat veld terecht was gekomen, achter het stelwerk, was hij weer aan zijn draai bezig voor de volgende aanval en toen zag ik dat zijn doel het stelwerk was waar ik eerst in had gezeten. Hij raakte het ook met de bom die hij losliet. Met een ontzettende dreun en een hoop rook en stof zakte het als een kaartenhuis in elkaar en ik kon mij alleen maar gelukwensen dat ik naar die inwendige stem had geluisterd om uit dat stelwerk te verdwijnen.

Nu stond er vlak bij die brug over de spoorbaan en dus ook vlakbij dat stelwerk een stuk afweergeschut en dat was bemand door een stel jongens van de *Hitler Jugend*, een stelletje behoorlijke praatjesmakers, maar bang waren ze niet. Ze waren behoorlijk aan het schieten op die jachtbommenwerper, maar ze hadden er beter aan gedaan om net als ik, ook aan hun knieën te trekken en weg moeten wezen, want nu klom die jachtbommenwerper omhoog, gooide zich om en kwam met een steile duik naar beneden en liet een bom los, waarna hij weer optrok en steil omhoog klom. Dat ging allemaal razend snel. Ik zag die bom tussen het afweergeschut verdwijnen en toen zag ik een lichtflits, een dreun en een hoop zwarte rook en het was gebeurd met het stuk afweergeschut en de bemanning ervan. Ik heb geen levende meer gezien en ik ben er ook niet naartoe gegaan om te kijken want dat was veel te gevaarlijk met al die vliegtuigen in de lucht om mijn hachje te wagen voor een stel van de *Hitler Jugend*. Zoals ze zelf altijd riepen *"Krieg ist Krieg"*.
Toen de aanval van die ene jachtbommenwerper in mijn buurt afgelopen was verdween hij even later in zuidwestelijke richting en zag ik de andere vliegtuigen ook die kant op gaan. Even later was het einde van het luchtalarm en al die tijd was er geen Duits vliegtuig te zien geweest, wat ook een teken aan de wand was voor Duitsland. De schade was niet uitermate groot, een stelwerk in puin en een stuk luchtafweergeschut naar de bliksem, maar ik geloof dat ze de brug ook hadden willen bombarderen want dan waren alle sporen verspert geweest. Maar jammer genoeg hebben ze die brug niet geraakt.
De andere dag gingen wij weer met de trein naar **Eutingen** om aan het wissel te werken wat wij de vorige dag vernieuwd hadden. Bij het wissel aangekomen gingen wij krampen om de zaak goed vast te leggen en wij waren al een heel eind opgeschoten met het werk toen het middagpauze was en die was voor ons van 12 tot half één en in die tijd konden wij ons karig stukje brood opeten, als wij dat hadden, want meestal hadden wij geen brood omdat wij dat 's avonds na het avondeten al opaten omdat het niet zoveel was wat wij aan avondeten kregen. Maar nu had ik wel brood want ik had het brood wat ik in de stationsrestauratie had georganiseerd. Na de middagpauze gingen wij weer aan het werk aan het wissel en het was nu haast klaar toen wij opeens in de verte weer luchtalarm hoorde geven. Even later gaf Eutingen ook luchtalarm en wij maar in de lucht kijken want voordat je het wist zat er een stel vliegtuigen op je nek en dat was nu ook het geval want wij zagen opeens heel hoog in de lucht een stel kleine stipjes die achter elkaar vlogen en onze kant op kwamen. Ik riep "jongens weg wezen, dat zijn duikbommenwerpers van de Amerikanen", want die vlogen altijd als een stelletje ganzen achter elkaar als ze ergens een aanval gingen doen. Dat had ik al een paar maal gezien, dus wij aan het hollen, hoewel de Duitsers die bij ons werkten en ook de *Wachmannen* hiertegen protesteerden en maar riepen er gebeurt niets, die vliegen over. Maar wij riepen terug dat ze ons nog veel meer konden vertellen. Ze duiken dadelijk met de zon mee en dan is het te laat. Dus bleven we lopen en kwamen zo ook maar mee. Wij moesten nog een eind lopen om van de spoorbaan af te komen en dan moesten wij nog tegen een steile dijk op om op de weg te komen, waarlangs putten waren gegraven waar je in kon schuilen. Deze putten waren ook door onze jongens gegraven en wel onder protest, want het waren feitelijk putten voor mitrailleurschutters en dat was militair werk dat wij volgens de Conventie van Genève niet mochten verrichten en waar de Duitsers zich niets van aantrokken. De putten waren er dus gekomen. Die putten waren 1½ meter diep, 1 meter lang en 60 cm breed en daar sprongen onze jongens in om dekking te zoeken. Nu was ik

altijd de laatste als het op hardlopen aankwam en zo nu ook. Hardlopen kon ik niet dus waren de andere jongens al op de weg toen ik nog tegen die hoge dijk op moest klauteren. Toen ik nog tegen die dijk aan het klauteren was zag ik dat de eerste duikbommenwerper zich al omgooide en steil naar beneden kwam. Nou mensen, het leek wel of ik vleugels kreeg zo snel (in mijn eigen ogen dan) legde ik het laatste stuk af dat mij nog van een putje scheidde. Ik zag die bom onder die duikbommenwerper vandaan komen en naar beneden zeilen, maar waar hij teerecht is gekomen dat weer ik niet. Ik hoorde wel de dreun en ik kneep hem behoorlijk want er waren nu veel te veel vliegtuigen naar mijn zin. Ik liep nog steeds op de weg, op weg naar het dichtst bij zijnde putje en dat was op de kruising van de weg, daar waren er twee. Bij die kruising aangekomen zijnde, sprong ik als de bliksem in een put die in een bocht van de weg was, want er kwam al weer een duikbommenwerper naar beneden gieren. Maar ik kwam niet verder dan mijn heupen in dat gat want eer zaten al vier van onze jongens in en die had ik niet gezien, want ik moest ook die vliegtuigen in de gaten houden. Daar zat ik nu voor de helft uit dat gat. Ik moest wel blijven zitten want er was weer een duikbommenwerper bezig met een aanval en deze gooide zich ook op zijn zij en kwam steil naar beneden en het was net alsof hij recht op mij afkwam. Terwijl die bommenwerper aan het duiken was liet hij een bom los en of het zo wezen moest, precies op het wissel dat wij net gemaakt hadden, maar nu stond ook die waterpomp scheef. Ik kon alles precies volgen doordat ik zo'n eind boven de rand van dat gat uitkwam, anders dan had ik het heus niet zo goed kunnen zien, want dan had ik ook zo diep mogelijk in dat gat gezeten. Maar nu moest ik wel kijken, of ik wilde of niet. Na de ontploffing van die bom op dat wissel was ik alleen nog vang voor al die rotzooi die naar beneden kwam zetten zoals stukken rails en dwarsliggers, stenen en dakpannen van dat huis dat vlak bij dat wissel stond. Gelukkig kreeg ik niets op mijn kop, op wat zand na, hoewel het overal om mij heen van die rommel regende.
Maar enfin, die aanval was ook alweer achter de rug en ik dacht dat het nu wel afgelopen zou zijn, toen ik opeens weer een hoop gegier hoorde. Ik keek omhoog en ja hoor, er kwam nog een duikbommenwerper naar beneden jagen. Ik had hem niet eens gezoen want al mijn aandacht was op de vorige gevestigd geweest, die dat wissel in puin gooide. Maar nu zag ik deze in zijn duik twee bommen loslaten. Een grote kwam onder zijn romp vandaag en een kleinere van onder zijn vleugels. Ik volgde die grote bom met mijn ogen en zag hem in het linker gedeelte van het stationsgebouw slaan. Dat stationsgebouw was drie verdiepingen hoog en er waren ook woningen van spoorwegmensen in gevestigd. Eén van die mensen kende ik die daar woonde, dat was ook een *Meister* en daar had ik dikwijls genoeg mee staan praten. Die man heette Schneiderhahn en precies op dat gedeelte waar die man woonde kwam die bom terecht. Nou mensen, die ene helft van dat stationsgebouw zag ik als een kaartenhuis in elkaar storten in een grote stofwolk en met een ontzettende dreun.[17)] Wat ik hier allemaal vertel dat gebeurde in fracties van seconden, want tegelijk dat die ene helft van dat stationsgebouw in elkaar stuikte hoorde ik vlakbij mij een klap en zag ik dat die kleine bom aan de andere kant van de weg en vlak achter een ander schuttersputje in de grond geslagen was.

17 Volgens Scharzwälder Bote 24-6-2014 vond deze aanval op het station plaats op 21 maart 1945. Hierbij werden het westelijke deel tussen 10 en 15%, het midden deel tussen 50 en 60% en het oostelijke deel tot 50% verwoest.

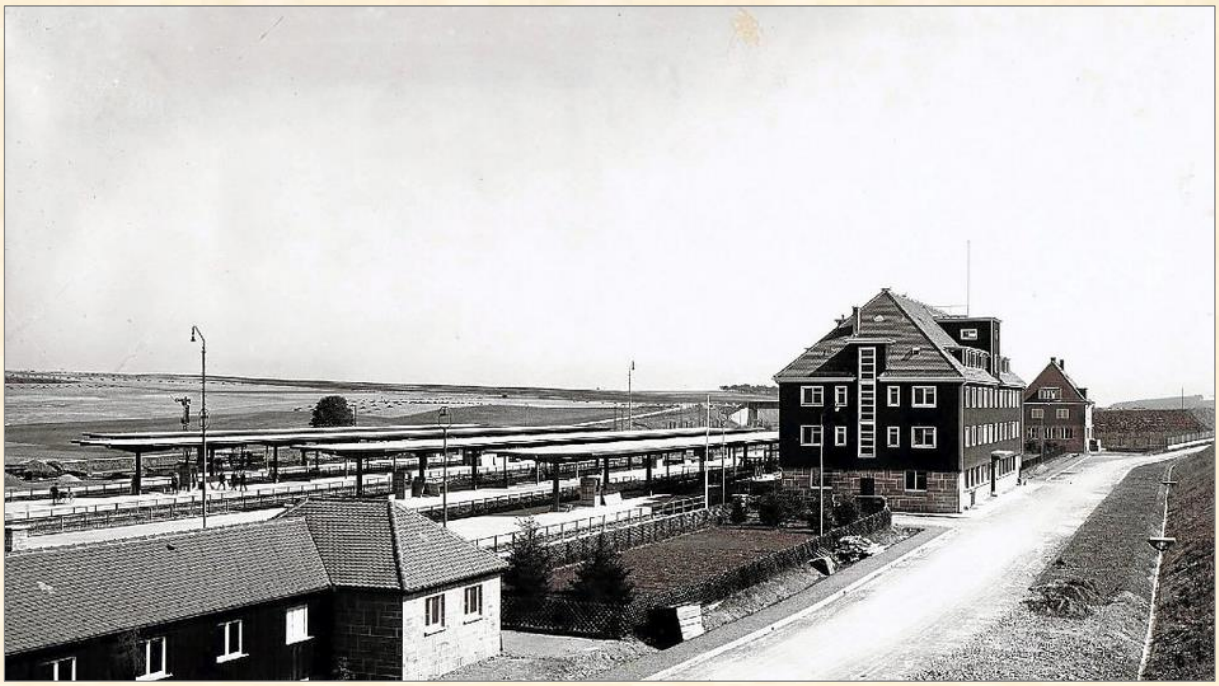
Het station van Eutingen rond 1934 met in de achtergrond het viaduct (foto Schwarzwälder-Bote)

Nou ik schrok me beroerd en ik zat als versteend in dat gat, naar die staart van die bom te kijken die boven de grond uitstak. Maar dat was maar even want toen zag ik die jongens die om dat schuttersputje zaten er als konijnen uit vliegen en aan de haal gaan. Maar ik vloog ook uit dat putje waar ik inzat en niet door mijn eigen kracht maar door die jongens die onder mij zaten. Ik werd gewoon uit die put gegooid en toen zijn wij maar aan het hollen gegaan om ze ver mogelijk van die spoorbaan af te komen. En we zijn zover gelopen de weg naar **Yach** op dat we een goede kilometer van de baan afzaten en daar zijn wij een poosje rond blijven scharrelen tot alles veilig was en toen zijn wij weer terug naar het station van Eutingen gegaan om weer bij ons ploegje terug te komen, want wij waren alle kanten uitgestoven bij de inslag van die bom achter dat schuttersputje. Gelukkig was die niet ontploft anders hadden er zeker een stel doden onder ons gevallen. Maar nu hadden wij geluk gehad en dat zeiden de Duitsers ook toen ze die bom bij dat schuttersputje in de grond zagen staan. Toen wij bij het station van Eutingen aankwamen zagen wij pas goed de ravage die de zeven duikbommenwerpers aan hadden gericht. Het station lag voor de helft in puin. Het door ons pas herstelde wissel was een schroothoop met die pomp erbij. Dan waren er nog twee locomotieven die doorzeeft waren met kogels en dan nog een hoop rails die vol met kogelgaten zaten. Die duikbommenwerpers schoten gelijk met hun boordwapens als ze naar beneden doken en daar waren wij altijd zo bang voor, want die rotdingen vlogen alle kanten op als ze ergens op af ketsten. En ze maakten behoorlijk gaten, hoor. Ze vlogen dwars door stalen balken en rails heen, want in die kogel zat nog een kogel en die was van hard staal. Zodra de kogel iets hard raakte dan barstte de buitenste kogel open en vloog die hard stalen eruit en die ging dan verder, gesmeerd en wel door vet wat ook in die kogel zat.
Wij wilden gelijk gaan helpen bij het station, maar dat mochten wij niet, want werd er gezegd jullie jatten teveel. De vorige keer toen jullie geholpen hebben is er ook zoveel verdwenen en dat werd ons verteld door onze *Wachmannen* en het spoorwegpersoneel. Wij waren heftig

verontwaardigd en noemden die aantijgingen een leugen. Maar niks hoor, wij moesten de baan op. Er viel niets te organiseren voor ons in dat in puin gegooide stationsgebouw. Ik moet wel zeggen dat die Duitsers wel gelijk hadden want er was wel veel verdwenen toen wij de vorige keer geholpen hadden met het opruimen van de rommel bij een vorige aanval op het station. Tot zelfs uit de keuken die helemaal niet beschadigd was, bleek een groot stuk vlees uit de braadpan verdwenen. Ik weet niet wie of dat geflikt had, maar ik weet wel dat onze hele barak door de *Sicherheitsdienst* helemaal doorzocht is naar dat stuk vlees. Gelukkig was het niet in de barak, zodat ze bot vingen.
Wij moesten weer aan dat wissel beginnen. Alles losmaken, gaten opvullen en een nieuw wissel monteren. Maar nu waas er nog maar één reserve wissel bij ons in Herrenberg, dus als duit wissel weer in puin werd gegooid dan konden wij het nog maar eenmaal herstellen en dan was het afgelopen, want er was geen kijk op dat er nog reservewissels kwamen. Dat hoorde ik de *Meister* zeggen tegen de Duitse spoorwegwerkers die ook bij ons waren.
Nu hoopte ik maar dat het gauw in puin gesmeten werd, dan kregen ze nog meer ongemak met hun oorlogsvoering.
Nadat we weer klaar waren met het wissel in **Eutingen** bleven wij de volgende dag in Herrenberg, want wij moesten daar werkzaamheden aan de rails verrichten en wel vlak bij het stationsgebouw van Herrenberg. Er stonden veel goederenwagons op het emplacement te wachten om doorgestuurd te worden, want de spoorwegen functioneerden nu niet zo vlot meer als in het verleden en je kon aan alles merken dat de geallieerden het op de spoorwegen voorzien hadden. Dat werd hoe langer hoe erger. Overal zag je goederentreinen staan wachten.
Eerst hadden wij hier in Herrenberg zo af en toe een aanval op een trein of op een spoorbaan, maar nu konden wij zeggen dat het elke dag feest was. Wij hadden soms wel dagwerk om stukgeschoten goederenwagons uit de rails en naast de spoorbaan te zetten, want ze werden nu niet meer weggesleept om gerepareerd te worden. Daar had men geen tijd en geen materiaal meer voor. Ze werden nu gewoon naast de baan gezet en daar was de sok mee af en was er weer zoveel laadruimte minder voor hun *Krieg*.
Wij waren nu ook weer net bezig met het naast de rails zetten van een stukgeschoten goederenwagon toevallig een Nederlandse, toen er luchtalarm werd gegeven en wij in de verte al vliegtuigen hoorden. Ze gaven de laatste tijd maar laat luchtalarm en dat kwam zeker ook omdat hun productie stagneerde door het vele luchtalarm wat er elke dag was.
Wij moesten als het luchtalarm was in een schuilkelder onder het stationsgebouw van Herrenberg dekking zoeken, dus holden wij daarheen, behalve ikzelf. Ik holde wel mee maar in plaats dat ik het gebouw in holde, liep ik er langs want ik vond dit een veel te mooie gelegenheid om sigarettenpeukjes voor het station te zoeken. Ik had al aardig wat peukjes in mijn zak zitten toen ik een hoop gescheld en geschreeuw hoorde vanuit het stationsgebouw. En ja hoor, het was voor mij bestemd. *Meister* Biehl stond tegen mij te schreeuwen en te schelden dat ik tijdens luchtalarm in de schuilkelder moest, want ik mocht niet op straat wezen tijdens luchtalarm, welke uitleg doorspekt werd met minder mooie Duitse woorden aan mijn adres, waar ik mij toch niets van aan trok. Ik slenterde op mijn gemak naar het stationsgebouw om naar de schuilkelder te gaan want er was nog niets gaande in de lucht boven onze omgeving, hoewel wij overal in het rond vliegtuigen hoorden. Maar dat duurde niet lang meer, want opeens kwam er een hele serie jagers langs de spoorbaan aangevlogen

met ratelende mitrailleurs en knallende bommen. Ze schoten een wagon met hooi in brand en op het reserve wissel dat op het emplacement lag vielen een paar splinterbommen, zodat dit radicaal naar de haaien was en er geen reserve wissel meer voorradig was. Die wagon met hooi die in brand stond werd door enige van onze jongens met personeel van de spoorwegen geblust en daarbij kreeg marinier 3e klasse (Abraham) Kruis het te kwaad met zijn ademhaling, want die wagon rookte als de hel. Die man stikte zowat en moest gesteund door een paar jongens van ons uit de buurt van die rokende en brandende wagon gebracht worden. Nou, voor mijn part verbrandde alles en ik heb geen vinger uitgestoken om te helpen blussen, want ik had het ook te druk om te kijken of ik niets kon organiseren.
Ik ben in een kapotgeschoten wagon gekropen en ontdekte daar een paar grote blikken bussen met een soort voedingspoeder voor baby's. Nou, dacht ik, als het goed voor baby's was, dan konden wij het zeer zeker eten, dus hebben wij zo'n blik georganiseerd en onder elkaar verdeeld. Alleen wisten wij niet hoe het gebruikt moest worden en hebben wij het maar gesmolten op de kachel en toen kregen wij een soort stroop waar bovenop een koek van schuim kwam te drijven. Dat hele spul smaakte donders lekker en het stilde de honger. Maar ik weer niet meer hoe of dat poeder heette.
De volgende dag moesten wij weer in de buurt van die wagon werken en had ik met Marinier 3e klasse Blokzijl afgesproken dat als het weer luchtalarm zou zijn, ik die wagon in zou duiken en hij weer een blik babyvoeding aan zou pakken, die ik aan zou geven uit die wagon. Dus toen het luchtalarm was holde ik in plaats van naar de schuilkelder naar die wagon met dat lekkere spul. Ik kroop in die wagon en begon naar die blikken toe te werken, want die dingen waren niet eens makkelijk te bereiken door een hoop andere vracht die ervoor stond. Maar uiteindelijk had ik een groot blik vrijgemaakt en sleepte ik dat naar de deur van de wagon en toen maar kijken waar of Blokzijl was. Maar die was in geen velden of wegen te bekennen. Wel een hoop vliegtuigen in de lucht, zodat ik het nu alleen moest doen. En dat lukte mij heel goed, want alleen een voltreffer en de Duitsers konden mij van dat blik afhouden en geen van tweeën gebeurde, want de vliegtuigen gooiden geen bommen en de Duitsers zaten in de schuilkelder. Zodoende kon ik het blik verstoppen tot wij weer naar de barak terug moesten.
Wij zijn vandaag weer eens in **Eutingen** om een paar wagons met kolen te lossen op een kolenstortplaats. Zeker voor de locomotieven die daar altijd kolen komen laden en ook wel voor de winter die in aantocht is, want het is nu oktober 1944.
Het weer is nog wel prachtig en droog en de zon is nog behoorlijk warm, want meestal is het hier om deze tijd al kol en regent het veel. Wij hebben die wagons met kolen gelost en waren toen behoorlijk zwart geworden door het kolenstof. Wij hadden wel zoveel mogelijk onze kleding uitgelaten toen wij met lossen begonnen, want wij hadden geen andere bovenkleding dan wat wij aan hadden. Dus hebben wij niet veel schoon te ,aken gehad dan ons lichaam. Wij vroegen aan de *Meister* en d*e Wachmannen* of wij ons onder de pomp, die water voor de locomotieven bevatte, mochten wassen. Nou, dat werd goed gevonden, dus wij ons helemaal ontkleed en daar stonden wij poedelnaakt bij die grote pomp met een pijp van zeker een 30 cm doorsnede te wachten om er onder te gaan staan. Ik ging het eerste onder die pomp staan en riep tegen een andere krijgsgevangene die bij het grote handwiel van de afsluiter stond "geef maar water". Had ik geweten wat mij boven het hoofd hing toen ik dat riep, dan had ik die woorden zeker ingeslikt en niet onder dat gat van die pijp gaan

staan, want degene die bij dat handwiel van de afsluiter stond draaide dat rotding ineens open en toen kreeg ik opeens een slok water op mij duvel van heb ik jou daar. Ik zakte door die klap gewoon door mijn knieën en hapte naar adem, want het water was nog ijskoud ook. Ik liet mij onder die straal wegrollen want die bleef mij maar naar beneden drukken en toen ik onder die straal vandaan was kon ik weer een beetje gewoon ademhalen en kon ik beginnen te griepen tegen diegene die bij die afsluiter stond met een lachende smoel.
Wij hebben toen de afsluiter voor meer dan de helft dichtgedraaid en toen kwam er een redelijke straal water uit, waaronder wij ons behoorlijk konden wassen. Wij hadden nogal veel bekijks ook vanuit voorbij rijdende passagierstreinen. Het was dan ook een komisch gezicht, een stel krijgsgevangenen spiernaakt onder zo'n dikke straal water heen en weer te zien springen, maar wij waren tenminste schoon toen wij in de barak terugkeerden.

12 december 1944
Er is bericht gekomen dat de korporaals die bij ons zijn, overgeplaatst worden naar Ludwigsburg, omdat ze nu ook de status van onderofficier hebben gekregen.
En onderofficieren behoeven niet te werken, of het moet op een basis van vrijwilligheid zijn. Maar dat wilden deze korporaals niet, dus gaan ze weg. Hierdoor raakten wij ook onze vertrouwensman Willem Maassen kwijt en wij vonden het allemaal jammer dat wij die drie man krijt raakten want wij konden goed met elkaar opschieten en hadden al veel ellende met elkaar meegemaakt. Die drie mannen waren Willem Maassen, (Frans) van der Ree en (Theo) Willems.
Nu moesten wij een nieuwe vertrouwensman kiezen en eenparig besloten wij om marinier H.J. Habets te kiezen. Wij brachten onze wensen in dat opzicht naar voren, maar de *Hauptmann* en de *Stabs-Feldwebel* vonden onze keus niet goed en gaven de order dat wij een andere vertrouwensman dan Habets moesten kiezen, daar ze Habets niet als vertrouwensman wilden erkennen. Maar wij bleven met z'n allen op ons stuk staan en eisten dat wij van ons recht om zelf een vertrouwensman te mogen kiezen, onverkort gebruik mochten maken. En zo kregen wij toch Habets als vertrouwensman.
Dat wij op ons recht bleven staan om zelf een vertrouwensman te kiezen was bij de *Hauptmann* en de *Stabs-Feldwebel* niet in goede aarde gevallen en dat maakten ze ons wel goed duidelijk, want ze vertelden ons dat zou er maar iets gebeuren, dat hun niet welgevallig was, dan werd Habets door hun van zijn functie ontheven en zouden ze zelf een vertrouwensman aanstellen.

29 december 1944
Dit alles speelde zich 's avonds in de barak af, maar de andere morgen, bij het aantreden om naar ons werk te gaan kwam de *Stabs-Feldwebel* ons uitgeleide doen met een toespraak die hierop neerkwam dat als wij niet hard genoeg werkten, en wij niet stipt de orders van de *Wachmannen* opvolgden en wij veel tegenspraak hadden (en dat hadden wij nogal eens, want ik ga mijn eigen maar na. Ik was altijd in de contramine met de Duitsers over alles en nog wat) dan *"werden Sie ohne Proces abgeschossen"*. Dit was het zoveelste dreigement dat we naar ons hoofd gegooid kregen en wij voelden ons niets op ons gemak want als de *Hauptmann* of de *Stabs-Feldwebel* iets zeiden, dan kon je er donder op zeggen dat de een of andere fanatieke *Wachmann* die orders prompt uitvoerde. Zo'n vent hadden wij net bij ons

en wel de Nederlands sprekende *Wachmann Gefreiter* Ludwig Schmidt. Na de toespraak van de *Stabs-Feldwebel* Seiler vertrokken wij naar ons werkobject dat zowat een 1500 meter van onze barak aflag. Dus gingen wij lopen langs de rails. Er was daar een bom op de rails gevallen en wij waren bezig met de herstelwerkzaamheden die al aardig opschoten, want de rails was al hersteld en wij waren nu bezig met het krampen. Wij waren al een paar uur bezig met deze werkzaamheden toen opeens *Meister* Brückner tegen ons uit begon te varen dat wij te langzaam werkten en dat het vlugger moest gaan. Nou, wij wisten niet hoe of wij het hadden. Wij werkten in hetzelfde tempo als wij altijd werken. Dat voel je zo aan, want in een ander tempo krampen kon je niet, waar werd je doodmoe van en dat bracht onze nieuwe vertrouwensman de marinier H.J. Habets naar voren en dat zei hij op een redelijke manier tegen *Meister* Brückner. Hij zei tegen de *Meister* dat die toch wel wist dat wij altijd zo werkten en altijd zo gewerkt hadden, want de Duitse spoorwegwerkers hadden het ons zelf zo geleerd. Alle ploegen konden niet tegelijk gaan staan krampen want dan stond tijdens de rustpauzes alles stil zei Habets tegen *Meister* Brückner en die stond daarop wat te mompelen en wat schichtig rond te kijken met z'n dikke rode kop, toen opeens die Nederlands sprekende *Wachmann Gefreiter* Ludwig Schmidt tegen ons begon te schreeuwen: "krampen godverdomme, krampen!" Habets keerde ich nu naar hem toe en sprak hem in het Nederlands aan en zei dat de *Wachmann* toch ook wel wist hoe of wij werkten en als wij allemaal tegelijk stonden te krampen dan hielende we dat geen paar uur vol en wij stonden niet te lang stil, want zodra de ene ploeg klaar was met krampen dan begon de andere ploeg en als die klaar was dan schoven we dat hele stuk op en begon de ploeg die het eerste gerust had weer met krampen en zo gingen we maar door tot de gehele rails klaar was.
De *Wachmann Gefreiter* Ludwig Schmidt van de 422 Kompagnie *Landesschützen,* rukte het geweer van zijn schouder en loste vanaf zijn heup een schot op onze vertrouwensman marinier J.H. Habets. Deze zag ik neervallen. De *Wachmann* zwaaide zijn geweer een halve slag om en loste op dezelfde manier weer een schot. Ik zag de torpedomakersmaat Dick Verzijl wankelen. Hij probeerde zich om te keren en toen zakte hij in elkaar met zijn gezicht op de sjotters. Ikzelf liet mij tussen de rails vallen want die vent bleef maar schieten. Nu op de jongens die wegliepen. Het waren in totaal zeven schoten die afgevuurd werden, waarvan twee met noodlottig gevolg. De *Gefreiter* Ludwig Schmidt heeft drie keer zijn geweer geladen. Het was een Frans geweer waarin houders met drie patronen gingen. Hij richtte zijn geweer weer op ons en schreeuwde "krampen!" Wij pakten ons gereedschap weer op om onder de dreiging van het geweer en het bevel werk of ik schiet weer aan het werk te gaan. Wij wisten feitelijk niet wat of er precies gebeurd was. Ik had Habets en Verzijl wel zien vallen, maar ik had mijzelf ook laten vallen. Ik vermoedde wel dat ze gewond waren maar ik wist niet of het ernstig was. Na die schietpartij stonden we weer op en toen ik zo om mij heen keek zag ik Habets en Verzijl nog lagen waar ze gevallen waren en dat één van onze jongens verdwenen was. Dick Verzijl die zowat een meter of drie van mij af lag, kreunde en trachtte zich op te richten, doch hij viel weer met zijn gezicht op de stenen. Habets lag achter mij op zijn rus tussen de rails met zijn handen om zijn rechter dijbeen geklemd. Wij vroegen of er gauw een dokter gehaald kon worden door die mensen, doch de *Gefreiter* Ludwig Schmidt schreeuwde weer tegen ons "krampen!" en richtte zijn geweer weer op ons. Ik zag dat Dick Verzijl zich weer trachtte op te richten doch weer met zijn gezicht op de stenen viel. Ik kon het niet langer aanzien, gooide mijn kramphouweel neer, zei tegen de *Gefreiter* Schmidt ":

schiet en weest vervloekt!" en liep naar Dick Verzijl toe om hem goed te leggen en om te kijken waar of hij geraakt was. *Gefreiter* Schmidt heeft niet op mij geschoten en heeft ook niets tegen mij gezegd en liet toe dat ik Dick Verzijl onderzocht, waarbij ik als leek constateerde dat het schot in de rug door de rechter nier moet zijn gegaan, schuin door het lichaam en door de linker buikwand uit het lichaam is gekomen daarbij een stuk van de dunne darm mee naar buiten nemende. Ik constateerde ook een ernstig inwendige bloeding, doordat de pupillen van de ogen zich samen begonnen te trekken als kleine puntjes, de huid geelachtig bleek en de lippen en het tandvlees wit werden. Ik zei tegen de *Gefreiter* Schmidt dat er direct een dokter moest komen, doch hij luisterde niet naar mij. Hij keek niets eens om naar de mensen die hij neer had geschoten. Ik bleef bij Dick geknield zitten en bleef tegen hem praten. In het begin gaf hij mij nog antwoord hij zei dat hij zo'n pijn in zijn rug en buik had en ik trachtte hem te troosten met hem te vertellen dat er voor een dokter gezorgd werd. Doch dat was niet waar want na twintig minuten kwam onze *Lagerkommandant* de *Ober-Feldwebel* Jäger vlug aangelopen. Die was gewaarschuwd door een spoorwegbeambte en die zei tegen *Gefreiter* Ludwig Schmidt *"Schmidt, Schmidt, was hast du jetzt gemacht."*
De *Gefreiter* Ludwig Schmidt maakte melding dat wij gemuit hadden en dat hij twee man had neergeschoten. De *Oberfeldwebel* luisterde hoofdschuddend naar hem, maar in die tussentijd had hij een paar man weggestuurd voor brancards en een platte spoorwegwagon om de gewonden te vervoeren. Ik heb toen geholpen om Dick Verzijl naar het station te vervoeren met nog drie man, terwijl vier anderen voor Habets zorgende. De dokter was al op het station aanwezig en die begon direct met Dick Verzijl te onderzoeken geassisteerd door zijn vrouw die was ook meegekomen met hem. En terwijl dokter Stirner[18)] Verzijl onderzocht vroeg hij aan mij wat of er gebeurd was. Ik verteld hem dat een *Wachmann* op ons geschoten had en twee van onze kameraden had geraakt. De dokter zei hierop *"Der Kerl ist verrückt"*. Voor Dick Verzijl kon hij niets meer doen. Die stierf onder zijn handen. Habets bleef op het station liggen om te wachten op de trein naar Stuttgart, want hij moest naar het krijgsgevangenen hospitaal in Ludwigsburg. Wij waren allemaal diep onder de indruk van dit drama dat zich voor onze ogen had afgespeeld en nog wel door een Duitser die er zich op beroemde dat hij zowat 25 jaar in Nederland had gewoond, vloeiend Nederlands sprak met een Rotterdams accent. Als ik er na al die tijd nog aan denk, dan word ik nog witheet. Ik heb die vent toen neer willen slaan met mijn kramphouweel, toen hij op die jongen die wegliepen stond te schieten. Ik had mijn houweel al opgeraapt toen er één achter mij riep "niet doen joh, daar wordt het alleen maar erger door!" Wie dat geweest is weer ik niet meer, maar hij had gelijk, want er was nog een *Wachmann* die had zich afzijdig gehouden en distantieerde zich van die schietpartij., maar als ik die *Wachmann* op zijn kop had geslagen met mijn houweel, dan had hij zeker ingegrepen.
Het was in dit tijd tien minuten over half 12 geworden en moesten wij weer aan het werk tot 12 uur. Toen wij om 12 uur van het werk kwamen om de middagpauze in onze barak te houden, stond de *Stabs-Feldwebel* Seiler ons op te wachten. *Gefreiter* Ludwig Schmidt ging direct naar hem toe en meldde hem dat hij wegens muiterij twee man had neergeschoten, waarvan er één dood was. De *Stabs-Feldwebel* Seiler klopte de Gefreiter Ludwig Schmidt op de schouder er zei "*Schade das der ander auch nicht verreckt ist*". Toen nam hij het geweest

18 Dit was Dr. Med. E. Stirner Bahnhofstrasse 3 in Herrenberg (bron overlijdensakte in Nationaal Archief, collectie 2.19.255.01 Oorlogsgravenstichting)

van *Gefreiter* Schmidt over en zei tegen hem: voortaan loop je zo met je geweer en hij nam het geweer onder zijn arm met de vinger aan de trekker en de loop op ons gericht.
Ik geloof nog altijd dat die schietpartij met voorbedachten rade op touw is gezet en dat Habets en Verzijl daar het slachtoffer van moesten worden. Ten eerste, Habets was tegen de zin van de *Hauptmann* Schwaab en de *Stabs-Feldwebel* Seiler vertrouwensman geworden. Ten tweede. Verzijl had een vluchtpoging gedaan en iets gezegd tegen de *Stabs-Feldwebel* wat deze niet zinde. Die heeft Dick Verzijl toen achter een stootblok geroepen met zijn revolver in zijn hand. Vijf minuten later kwam Dick er spierwit weer achter vandaan met de *Stabs-Feldwebel* achter hem aan. Wat er achter dat stootblok is besproken heeft Dick nooit aan ons verteld, maar aangenaam is dat niet geweest, dat kon je wel aan Dick merken. Daarom beschouw ik die schietpartij nu nog als een laffe moord.
Na de middagpauze gingen wij weer door met het krampen van de rails en op de manier zoals wij het altijd hebben gedaan. Nu werd er niets gezegd, noch door de *Wachman*n *Gefreiter* Ludwig Schmidt, noch door *Meister* Brückner.

De dag van de begrafenis van Dick Verzijl mochten we afscheid van hem nemen en dat kwam hoofdzakelijk door onze *Lagerkommandant Oberfeldwebel* Jäger. Dick Verzijl lag in de kist zoals hij gewerkt had, met zijn uniform aan. De kist was iets te klein, zodat de knieën opgetrokken waren. Maar overigens lag hij er vredig bij. Het leek wel of er een kleine glimlach op zijn mond lag. Het is nu al ruim twintig jaar geleden, maar dat vergeet ik nooit meer. Ik zie alles nog haarscherp voor mij. Toen Dick begraven werd kregen wij op echte Moffen manier de *Gefreiter* Ludwig Schmidt mee om toezicht te houden en natuurlijk om te luisteren wat wij, of de legerpredikant[19)] die uit Stuttgart over was gekomen om de uitvaartdienst van Dick te houden, zouden zeggen. Dick is p een mooi plekje op het kerkhof van Herrenberg begraven.[20)] Het graf was gemaakt onder de takken van een loofboom en het was er stil en mooi. De legerpredikant hield een rede en had het over een noodlottig ongeluk die het jonge leven van Dick Verzijl had gekost en keek daarbij naar *Gefreiter* Ludwig Schmidt die deze jongen vermoord had. Maar die vent stond er onbewogen bij te kijken. Ik verwachtte ook niets anders van zo'n ploert. Na de begrafenis van Dick Verzijl gingen we weer aan het werk. Wij moesten het object waar wij aan bezig waren afmaken. Dat heeft nog wel een paar dagen geduurd voordat het klaar was. Nu wij onze vertrouwensman marinier Habets kwijt waren moesten wij een andere kiezen en wij stemden voor monteur R(udolf) Meijer. Deze werd direct zonder commentaar door de Duitsers aanvaard, zodat deze netelige zaak ook weer achter de rug was. Ongeveer twee weken na de schietpartij werd *Gefreiter* Ludwig Schmidt overgeplaatst. Wij hoorden dat hij *Lagerkommandant* over een werkkamp van Italiaanse krijgsgevangenen was geworden. Dat was zeker zijn beloning voor het neerschieten van twee onschuldige mensen, doch wij gevoelden ons veel geruster dat die *Wachmann* weg was en alles ging veel soepeler dan voorheen. De Lagerkommandant Oberfeldwebel Jäger was de kwaadste niet, hoewel hij aan mij een gloeiende hekel had en dat kwam zo: ik had eens bij het demonteren van een rails in de buurt van **Ergenzingen** per

---

19 Dit was Majoor Veldprediker Ulbe Elgersma kgf 271176 (zie tevens Nationaal Archief, collectie 2.19.255.01 Oorlogsgravenstichting).
20 Hij werd begraven op het Schloss Friedhof Herrenberg, rij 5, graf 2. Het graf is in 1951 overgebracht naar het Ereveld van de begraafplaats, graf C 168 in Loenen.

ongeluk met een grote sleutel op mijn voet geslagen bij het losslaan van een moer. Het was mijn linker voet. Ik kreeg daar een dikke voet van, zodat ik haast niet in mijn schoen kon. Dus ik naar de Oberfeldwebel en liet het hem zien. Deze zei tegen mij dat ik niet mee behoefde naar het werk. Ik moest er eerst mee naar het ziekenhuis om er een foto van te laten maken. Dus ik 's ochtends om 9 uur onder geleide van een *Wachmann* naar het ziekenhuis en werd er een foto van mijn linker voet gemaakt en kon ik weer weggaan, nadat de dokter van het ziekenhuis mijn voet betast had. 's Middags kwam er bericht uit het ziekenhuis dat mijn voet geen afwijking vertoonde. De Oberfeldwebel kwam mij dat zelf zeggen en ik was blij toe, want ik vond het helemaal geen lolletje om met een gebroken voet rond te kopen. Net wilde de Oberfeldwebel weer weggaan toen de *Stabs-Feldwebel* binnen stapte en die vroeg aan de Oberfeldwebel waarom ik niet aan het werk was. De Oberfeldwebel vertelde aan de Stans-Feldwebel wat er gaan de was met mijn voet. Ik moest mijn voet aan de *Stabs-Feldwebel* laten zien en die begon tegen mij uit te varen dat ik de zaak beduvelde, want die dikte kwam door het klam zitten van mijn schoen. Ik zei Ja, nadat ik die klap op mijn voet had gegeven was mijn schoen zeker klem gaan zitten. Nee, zei de Stabs-Feldwebel, dat komt door het klam zitten van je schoen en nergens anders door. Er zat een grote dikke blauwe bult op mijn wreef de dokter in het ziekenhuis heeft die bult nog voorzichtig betast, doch heeft niets tegen mij gezegd. Maar de *Stabs-Feldwebel* maakte nu even uit dat die bult er was gekomen door een knellende schoen, terwijl ik die schoenen al weken lang aan had en wel zonder pijn. Ik kreeg de opdracht van de *Stabs-Feldwebel* dat ik de volgende ochtend weer mee moest naar het werk en de andere ochtend stond er prompt een Wachmann voor mijn bed met zijn geweer op mij gericht en riep tegen mij "Raus!" dus ik het bed uit en mij aangekleed. Toen ik de *Lagerkommandant* de *Oberfeldwebel* Jäger vertelde dat ik mij over deze behandeling zou beklagen bij de commandant over alle krijgsgevangenen te Ludwigsburg, toen begon hij tegen mij te schreeuwen, dat hij toch alles voor mij had gedaan. Hij had zelfs een foto van mijn voet laten maken om te kijken of er niets gebroken was, maar dat ik de zaak beduveld had en hij zou mij wel krijgen, want als Duitsland de oorlog verloor dan zou hij mij persoonlijk doodschieten. Nu wist ik meteen wie hier achter stond, dat was weer die *Stabs-Feldwebel* Seiler en ik voelde dat ik nu op mijn tellen moest passen, anders zag het er niet zo best voor mij uit. Die Seiler was en bleef maar een vies ventje. Wij waren eens 's avonds in de barak, het was een uur of 8, toen er een bank met een klap omviel doordat er één van ons plotseling opstond tijdens een luidruchtig discussie. Er was tamelijk wat herrie plus die klap van die houten bank op de vlier en daar werd opeens de deur van het verblijf open gesmeten en stormde de *Stabs-Feldwebel* Seiler naar binnen, onderwijl zijn revolvertas open makende. Nou, wij wisten niet hoe wij het hadden en dachten het ergste. Maar Seiler die ons zo zag staan en zitten snauwde tegen ons wat of er gaand was met al die herrie. Wij zeiden dat er niets aan de hand was, alleen dat er een bank omgevallen was en dat wij druk met elkaar hadden zitten praten. Wij hadden het over de invasie gehad en dat volgend jaar er voor ons beter uit zou zien, maar dat behoefde wij de *Stabs-Feldwebel* niet aan zijn neus te hangen., want als hij wist dat wij aan berichten kwamen dan liet hij ons nog strenger bewaken en mochten wij helemaal niet meer met iemand praten. Seiler gaf ons het bevel dat wij geen herrie meer moesten maken, anders zou hij andere maatregelen nemen en die waren dan niet zo prettig voor ons. Nadat hij dat gezegd had stak hij zijn revolver weer in de tas en ging weg. Wij slaakten een zucht van verlichting, want het leek wel of je je leven geen ogenblik

meer zeker was nadat de invasie zo goed gelukt was. Daar hadden de Duitsers pijn aan nadat ze eerst zo'n grote mond hadden gehad dat ze de geallieerden weer de zee in zouden drijven. De andere ochtend waren we weer op de rails aan het werk bij Ergenzingen, toen eer een trein met tanks en soldaten van de Waffen SS tussen **Ergenzingen** en **Bondorf** werd aangevallen. De geallieerde jachtbommenwerpers schoten de locomotief in pui en deponeerden een stel bommen voor en achter de trein op de rails zodat de trein vast stond. Wij moesten er met de meeste spoed naar toe om de rails te gaan herstellen en dat was geen pretje voor ons want steeds was het luchtalarm. Wij waren er van overtuigd dat er zware bommenwerpers zouden komen om de trein met tanks te vernietigen, want dat was volgens onze bescheiden mening de bedoeling van het stuk gooien van de rails voor en achter de trein. Maar om een onverklaarbare reden werd die trein niet aangevallen en er waren toch genoeg vliegtuigen in de lucht en ik snap er nu nog niets van, waarom dat niet gebeurd is. Het was toch een pracht aanvalsobject, nota bene een trein vol met SS-ers en tanks en nog wel de beruchte Tiger-tanks. Wij waren er boffer door dat die trein niet aangevallen werd, anders dan hadden wij ook weer een hoop ellende gehad, maar ik had dat er wel voor over gehad als ze die trein in puin hadden gegooid. Nu hadden we de schade gauw hersteld. Maar die trein bleef nog maar staan. Die moest zeker wachten op orders. Wij gingen verder met het repareren van de andere rails naast de trein en daar werkten we ook aan tot het helemaal donker was en je niets meer kon zien. Het moest al wel heel erg wezen wilden ze je met licht laten werken en verder was het anders streng verbonden om licht of vuur te maken als het donker was. Toen ik zo stond te werken bij een goederenwagon van die trein, zag ik dat het een fouragewagon was. Ik kon dat zien aan allemaal broden die opgestapeld stonden langs de wand van de wagon. Nou, dat was niet iets voor mij. Ik had altijd honger en zo'n groot Duits brood kon ik best gebruiken. Maar hoer er aan te komen, want er liep een Waffen SS-er met een pistoolmitrailleur steeds langs de trein heen en weer. Ik heb die wachtlopende SS-er een poosje in de gaten gehouden en zag dat hij steeds op hetzelfde punt zich omdraaide en dan terug begon te lopen. Het begon al aardig donker te worden toen ik mijn kans schoon zag. De SS-er was bijna aan het punt gekomen waar hij zou omdraaien toen ik met een paar sprongen de wagon in dook en mij achter de deur verschool en mij doodstil hield, want die SS-er moest nu elk ogenblik voorbij komen op zijn terugweg. En ja hoor, daar hoorde ik hem en toen zag ik hem voorbij lopen. Ik wachtte tot hij de wagon gepasseerd was, stak toen drie grote broden tussen mijn jekker en dat was een hele opgaaf om ze er tussen te krijgen. Maar ik kreeg het voor elkaar want ik moest mijn handen vrij hebben om uit die wagon te klommen. Met die broden tussen mijn jekker bleef ik staan wachten tot die SS-er weer voorbij kwam op zijn heenweg. En ja hoor, even later liep hij weer voorbij. Ik heb even gewacht tot ik dacht dat hij ver genoeg weg was. Ik keek voorzichtig uit de wagon, waar of hij ongeveer was en toen ik zag dat ik het nu wel kon wagen, klom ik voorzichtig en zo stil mogelijk uit de wagon en stapte vlug naar de jongens met de drie kostbare broden tussen mijn jekker. De jongens vroegen direct wat ik had uitgespookt en toen vertelde ik het ze en gaf ze twee broden om onder elkaar te verdelen. Zelf hield ik een brood voor mijzelf. En toen gebeurde er iets wat mij pijnlijk trof en wat ik niet van mijn kameraden had verwacht. Ze zeiden dat het geen werk van mij was om zelf een brood te houden. Ik moest dat ook verdelen. Als we nu om hadden gekomen van de honger, dan had ik ze gelijk gegeven, maar we hadden het redelijk en dat brood was alleen een welkome aanvulling van ons rantsoen.

Ik kan je wel vertellen dat ik spinnijdig werd. Ik wees op de wagon en zei tegen ze dat daar genoeg brood in lag en dat als ieder één brood ging halen wij voor een hele week brood hadden. Maar geen een die de moed had om die wagon in te duiken. Niet dat ik zelf zo'n held was, maar ik heb het toch maar gedaan met alle eventuele risico's die daaraan waren verbonden, want wat zou er gebeurd zijn als die SS-er mij die wagon in had zien duiken of als hij mij met een stel broden uit die wagon had zien komen. Zou hij gezegd hebben, stoute man, je mag ons broodje niet stelen, of zou hij zijn pistoolmitrailleur op mij leeggeschoten hebben? Je mag raden wat die SS-er gedaan zou hebben als hij mij gezien had. Ondanks alle reclames hield ik zelf een brood. Ik vond dat ik daar recht op had, alleen al voor het gevaar wat ik daar gelopen had en daar liet ik het bij. Maar toch gaf het mij een rare smaak in mijn mond als je kameraden zich van een kant laten zien die je niet van ze had verwacht.
Na een week waren we klaar met het werk, maar in die week hadden we haast nog een ongeluk. Dat wil zeggen, ik en nog drie van mijn medegevangenen. Dat kwam zo:
Het was al donker geworden, maar we waren nog aan het werk om allerlei materiaal klaar te leggen voor de volgende ochtend. Terwijl ik met de drie andere jongens een houten dwarsligger op onze schouders vervoerde en hierbij liepen we op de dwarsliggers van de rails, werd er opeens naar ons geschreeuwd *"achtung!"* Tegelijk hoorden wij gesis en gedreun. Wij gooiden die dwarsligger neer en namen een noodsprong van de rails af en net op tijd, want op hetzelfde moment raasde er een enkele locomotief met grote snelheid voorbij. Deze locomotief had geen lichtje op en gaf ook geen signalen en het was ook niet bekend bij de *Meister* dat hij zou komen, want die wist altijd wanneer er treinen moesten komen, maar die had hij ook niet verwacht. *Meister* Biehl stond behoorlijk te schelden, misschien niet omdat wij haast de sigaar waren, maar alleen omdat het hem niet bekend was dat die locomotief zou komen. Zo'n lieverdje was die *Meister* Biehl niet voor ons. Maar wij waren al lang blij dat er niets gebeurd was, want wij hadden net zo goed onder die locomotief terecht kunnen komen als die spoorwegwerker Josef niet gewaarschuwd had.
En die zag de locomotief ook nog maar op het laatste nippertje. Van die week heeft die trein met Tiger tanks er nog drie dagen op die plaats gestaan, maar opeens was hij weg met al zijn SS-ers en zijn tanks en zonder dat hij verder nog was aangevallen door de geallieerde vliegtuigen en dat heb ik nooit kunnen begrijpen hoe of dat mogelijk is geweest. Eerst wordt die trein tot stilstand gebracht en dan laten de geallieerden toe dat alles weer hersteld wordt en dan laten ze hem verder ongemoeid vertrekken, terwijl het toch zo'n pracht van een doelwit was toen die trein daar zo open en bloot op de rails stond, want nergens was er dekking voor die trein, geen bos en geen gleuf tussen heuvels. Maar ja, er gebeurden wel meer dingen die je verbaasden, zowel van Duitse als van geallieerde zijde. Het begon weer aardig koud te worden en wij verwachtten weer sneeuw en dan was het weer een hoop ellende voor ons met het baggeren in die sneeuw en het schoonmaken van die rot wissels.
Het werd nu hoe langer hoe erger wat de stagnatie van de treinenloop betreft. Er stonden hier in Herrenberg vlak bij onze barak hele rijen goederenwagons te wachten om vervoerd te worden en wij konden het ook merken, want wij kregen geen pakketten meer en heel weinig post. Maar ja, het was voor de goede zaak, dus ondergingen wij het maar gelaten. Maar onze levensmiddelen rantsoenen kwamen ook in gevaar. Maar toen liet onze Lagerkommandant zich van zijn heel goede zijde kennen. Hij zei tegen ons als we geen levensmiddelen toegestuurd krijgen dan gaan we ze zelf halen. En zo gebeurde het dat de Lagerkommandant

de Oberfeldwebel Jäger op een avond de wacht van een Wachmann overnam en de Wachmannen naar bed stuurde, wat die maar al te graag deden, want veel slaap kregen die lui niet. Tegen een uur of 10 kwam hij bij ons op de kamer en zei vier man kunnen levensmiddelen gaan organiseren en zo gebeurde het dat we met vier man door de Oberfeldwebel uit het hek gelaten werden en wij in de wagons die in de buurt van onze barak stonden gingen kijken of er iets van onze gading in was. En ja hoor, uit een wagon haalden we een zak met meel en uit een andere een grote kist. In het donker konden we niet zien wat het voor een kist was, maar er konden wel conserven in zitten dus wij terug aan het zeulen met zak en kist en er was nog wat, maar wat dat was weet ik niet meer.
De Oberfeldwebel liet ons weer binnen maar we moesten heel stil zijn zei hij, dus wij heel stil de barak in. In de kamer gekomen bekeken wij onze buit en toen zagen wij dat de kist een mooie eiken kist was. Nou, wij keken wel even op onze neus want dat was toch heen kist waar conserven in verpakt werden. Maar enfin, hij was er nu eenmaal dus braken wij het slot open en toen kregen wij de schrik van ins leven, bij wijze van spreken, want het eerste wat wij zagen toen wij de list openden was het uitgaansuniform van een generaal. Dat zagen wij direct aan het jasje met dikke gevlochten epauletten en het eikenloof op de kraag en de rijbroek met dubbele rode biezen op de naad. Wij zaten even omhoog want als de Oberfeldwebel dit wist dan zou hij dit vast niet goed vinden. Maar wij moesten van die rommel af voordat hij het aan de weet kwam. Wij wisten maar één goede oplossing voor dit geval en dat was de kachel die bij ons in de kamer stond te branden en die brandde lekker. Maar hij zou nog lekkerder gaan branden, want dat generaalsuniform verspreidde ook een lekkere warmte. We stopten eerst de pet in de kachel en toen scheurden we het jasje in stukken en dat ging de pet achterna en toen de broek, die was ook zo verdwenen. Het was zeker van houtvezel gemaakt en toen zagen we nog een koppel met een ponjaard eraan. Het was een mooi ding met hakenkruis en al erop, maar die verdween ook in de kachel. Alleen het stuk verbrand staal hebben wij de andere ochtend meegenomen naar ons werk en hebben het daar stiekem begraven, want er mocht niets overblijven van dat spul, dat was veel te gevaarlijk als ze weer eens onze barak overhoop zouden halen, zoals al eens meer gebeurd was. Bij het verder uitpakken van de kist kwamen we nog een hoop dingen tegen waaraan je goed kon zien dat die kist van een generaal was, want er zat fijn ondergoed in, mooie pyjama's en een paar lederen sloffen. Dat ging ook allemaal de kachel in. Er waren er wel een paar die het zonde vonden om dat spul te verbanden, maar wij lieten er geen twijfel over bestaan dat het voor onze veiligheid veel beter was dat het in de kachel verdween.
Verder zat in die kist nog een grote hoeveelheid rijst, peulvruchten, flessen wijn en sigaren en sigaretten en dat was natuurlijk voor ons. Maar de rest, kist incluis verdween in de kachel en dat heeft nog een paar uur geduurd eer dat alles goed verbrand was. We moesten het nog met beleid verbranden ook, want als we de zaak te hard opstookten dan zouden de vonken uit de schoorsteen vliegen en dan kwam er een telefoontje van het station, met alle gevolgen van dien. Dus hebben we het kalm aan gedaan met dat verbranden. We hebben terwijl de Oberfeldwebel nog om de barak heenliep, een fles wijn en een handje sigaren en sigaretten in zijn kamer op tafel gelegd. Nou, hij was daar best tevreden mee. Hij vroeg wel hoe en waar wij dat spul georganiseerd hadden maar daar moest hij maar naar raden zeiden wij, want wat niet weet wat niet deert. Wij vroegen of het soms niet goed was wat wij hadden gegeven. Ja prima zei hij en vroeg niet verder. Maar hij had eens moeten weten. Het was al behoorlijk

koud, maar sneeuwen deed het nog niet. Het was helder vriesweer, dus ook mooi vliegweer. En ja hoor, wij waren net aan het werk op de spoorbaan vlak bij onze barak toen het gedonderd alweer begon met luchtalarm. Nu had ik op het spoorwegemplacement een wagon vol met aardappelen zien staan en ik dacht, als we tegen vijf uur weer luchtalarm krijgen dan moet ik op die wagon zien te komen om te trachten wat van die aardappelen in te pikken. Tegen een uur of vier was het weer luchtalarm. Het was trouwens bijna elk uur luchtalarm en holde alles weg naar de schuilkelder. Je kon de vliegtuigen al horen en het waren natuurlijk weer jachtvliegtuigen. Nou, ik ging ook aan het hollen, maar niet naar de schuilkelder. Mijn doel was die wagon met aardappelen en die stond zo'n goede vijftig meter van mij vandaag en tussen andere wagons in. Maar ik was er nogal gauw bij, klom vlug naar boven en liet mij tussen de aardappelen vallen en bleef even liggen om op adem te komen want het was nog een hele spurt geweest en dan nog in zo'n hoge wagon klimmen viel ook niet mee. Toen ik wat op adem was gekomen keek ik voorzichtig over de rand van de wagon om te kijken of alles veilig was en toen vond ik dat die jachtvliegtuigen anders maar griezelig dichtbij vlogen. Maar ik zat nu eenmaal in die wagon met aardappelen, dus trok ik mijn jekker uit stopte eerst zoveel mogelijk aardappelen in de zakken, knoopte hem toen dicht en knoopte de mouwen aan elkaar en stopte hem toen vol met aardappelen. Nu moest ik de onder- en bovenkant nog dicht maken en dat deed ik door met mijn broekriem de hele zaak bij elkaar te trekken zodat ik een mooi pakket kreeg. Dit was allemaal goed gegaan, maar nu moest ik weer uit die wagon zien te komen met die vracht aardappelen, zonder dat ik gezien werd. Dus bleef ik eerst goed uitkijken. Nou, er was geen kop te zien, alleen waren en teveel geallieerde jagers in de lucht en ik hoopte maar dat ze geen aanval op de goederenwagons zouden doen die hier op het emplacement stonden, want dan zat ik niet zo erg best in die wagon met aardappelen. Zo'n grote held was ik nu ook weer niet, want ik was af en toe behoorlijk bang als die vliegtuigen om me heen zo tekeer gingen. Maar gelukkig hadden ze een ander object onder handen, want ik zag ze wel duiken en hoorde schieten en de knallen van ontploffende splinterbommen nog geen kilometer van mij vandaan en voor mij mochten ze daar nog een poosje bezig blijven, dan kon ik in de tussentijd uit die wagon klimmen en maken dat ik wegkwam met mijn aardappelen in mijn jekker geknoopt. Toen ik zag dat alles voor mij veilig was om uit die wagon te komen, klom ik uit die wagon. Daarbij liet ik de jekker met aardappelen op mijn armen rusten bij het klimmen naar beneden en dat ging prima. Toen ik weer op de rails stond ben ik vlug naar de kant van de spoorlijn gelopen en ben daar in een greppel gaan liggen want ik kon niet met die vracht aardappelen in die schuilkelder gaan zitten. Daar zat namelijk ook het spoorwegpersoneel met de Meister en dan was ik mijn aardappelen kwijt geweest want die lui konden gewoon niet hebben dat je eerlijk iets uit de wagons van de spoorwegen stal. Dus bleef ik in die greppel liggen tot het einde van het luchtalarm en dat kwam om over vijven. De jongens met het spoorwegpersoneel kwamen uit de schuilkelder en ik stapte met mijn vracht aardappelen tussen de jongen in en toen gingen we naar onze barak want van werken kwam niets meer. Bij het naar binnen gaan door het hek stond de Oberfeldwebel Jäger ons op te wachten om de deur van de barak voor ons open te maken en die zag mij met dat pak wat ik van mijn jekker had gemaakt. Hij zei tegen mij *"Hast du wieder etwas organisiert?"* en ik zei *"Jawohl; Herr Obergeldwebel, Kartoffeln!"* en ik verdween gauw de barak in met mijn buit. In de barak gekomen zijnde maakte ik mijn jekker los en ik had nog aardig wat aardappelen. Ik deed er een paar in een wasblik om ze te koken

voor mijzelf en de rest zou ik aan de keuken geven om bij het gezamenlijke eten te doen. Maar ik ging eerst die paar aardappelen die ik apart gehouden had koken op het fornuis in het waslokaal. Ik waste eerst de aardappels en deed ze in een pannetje en maakte de kachel aan en na een half uurtje waren de aardappelen gekookt. Ik goot het water af en begon er een te pellen want je maakte altijd *Pellkartoffeln* van aardappelen, dat was voordeliger. En toen kreeg ik een grote teleurstelling want ik kon haast door die aardappel heen kijken zo glazig was die. Ik heb al die gekookte aardappelen nagezien maar ze waren allemaal het zelfde. Het waren zeker poot- of fabrieksaardappelen geweest die in die wagon lagen. Maar met dat al had ik alle moeite voor niets gedaan. Maar enfin, ik kon die aardappelen wel weggooien want ze waren niet te eten, dat had ik wel geprobeerd.
Het was nu al erg koud zo'n 23 graden onder nul. Er was weer een bom op de spoorlijn gegooid door een Mosquito bommenwerper. Wij konden dat goed horen want wij zaten net onder de plaats waar de bom viel, want onze schuilkelder was onder de spoordijk en die spoordijk was zo'n 15 meter hoog dus veel gevaar liepen wij niet als het geen zware bommen waren die op onze schuilplaats geworpen werden. Het was wel gevaarlijk als de bommen naast de spoordijk zouden vallen want daar was de ingang van de schuilkelder. Die was gemaakt in de doorgang voor een beekje onder de spoordijk door, Nu was zo'n vijftig meter van de plaats waar die bom gevallen was, een huisje vlak bij de spoorlijn en daarvan waren alle ruiten stuk. De dakpannen waren ook verdwenen en het wasgoed wat er op de lijn hing lag verscheurd her en der verspreid. Zo ook een grijze deken die op de lijn had gehangen. Die was ook stuk, maar die stukken heb ik gauw ingepikt en daar heb ik een vest van gemaakt om onder mijn jekker te dragen nu het winter werd en dat is best gegaan. Ik heb geen kou op mijn lichaam gehad. Wel bevroren mijn oren, die zaten vol korsten en mijn tenen waren ook niet zo best, die waren spierwit en had ik geen gevoel meer in. Daar begon ik pas weer gevoel in te krijgen toen ik al lang weer in Holland was. Maar enfin, wij hadden weer wat te repareren door die bom. Wij moesten eerst weer het gat dichtmaken en nieuwe rails met dwarsliggers leggen. Met het monteren van die rails heb ik een lelijke val gemaakt. Bij het vastdraaien van de bouten die de rails op de dwarsliggers vasthouden, welk werk ik samen met de matroos Van Dijk deed, schoot opeens, terwijl wij stevig stonden te trekken om die bout vast te zetten, de grote pijpsleutel van die bout af en viel ik achterover met mijn stuit op de rails met Van Dijk boven op mij. Een verlammen de pijn ging door mijn onderlichaam en kon ik eerst niet opstaan. Toen de pijn zakte ben ik opgestaan en met wrijven ging het beter, maar ik bleef een pijnlijk gevoel houden. Toen ik vroeg of ik de andere dag naar de dokter mocht werd mij dat namens de *Stabsfeldwebel* geweigerd en moest ik aan het werk. En zo ben ik aan het werk gegaan zonder dat een dokter geconstateerd had of k door die val inwendig letsel had opgelopen en dat was wel het geval, want in Nederland terug gekomen zijnde heb ik mij, nadat ik weer pijnen kreeg op de plaats waar ik gevallen was, mij ziek gemeld en na veel fouten en vergissingen van medische zijde ben ik geopereerd en wegen ongeschiktheid uit de militaire dienst ontslagen. Na deze kleine afwijking van mijn verhaal vat ik het nu weer op waar ik gebleven was en wel bij het herstellen van de rails.
Ik kan wel vertellen dat wij veel kou hebben geleden, want er stond hier een gure wind en dan steeds op die open baan. Als je je gezicht in de wind draaide dan liepen de tranen over je gezicht van de felle kou. En toen kwam de sneeuw. Nou, die viel zeker een meter hoog en wij konden weer wissels schoon gaan maken, dus weer vroeg je bed uit. Dat wil zeggen dat je

nu haast helemaal geen slaap meer kreeg, want met luchtalarm moest je ook je bed uit en aangekleed gaan staan wachten of je de schuilkelder in moest. Gelukkig behoefden we nu onze schoenen en broeken niet meer in te leveren als we gingen slapen, dat had deze *Lagerkommandant Oberfeldwebel* Jäger vlug afgeschaft want die verordening had de vorige *Lagerkommandant* ingesteld toen er door die paar jongens een vluchtpoging was gedaan. Het was deze nacht weer behoorlijk raak. Overal hoorde je vliegtuigen vliegen en bommen ontploffen in de verte. Bij ons in de buurt niet, wel kreeg Stuttgart weer een beurt. Die stad stond nu vast op de lijst van de geallieerde vliegers, maar voor dat luchtalarm moesten wij ook ons bed uit en dat luchtalarm duurde meestal een paar uur. Dan zaten wij maar te wachten in de barak die enkel verlicht was door een klein blauw lampje. Als je dan hoorde dat de ijzeren staaf voor de deur werd weggehaald en de deur ging dan open, dan ging je met z'n allen vlug naar de schuilkelder, want dan wist je dat de vliegtuigen een koers volgeden die over het gebied kwam waar wij waren. Hoorde je niets aan de deur dat wist je dat de vliegtuigen langs het gebied gingen waar wij waren, maar toch was je nooit gerust, want in de barak kon je niets zien doordat er luiken voor de ramen waren. Maar horen kon je alles en dat was wel angstig omdat de barak vlak bij een station stond en je nooit wist wat of die vlieger voor doelen uitzochten. Docht dit luchtalarm ging weer over zonder dat we de barak uit behoefden. Maar het was wel weer vroeg dag voor ons want we moesten weer vroeg weg om de wissels weer sneeuwvrij te maken voor de eerste treinen. Het gebeurde ook vaan genoeg dat wij er 's nachts uit moesten als er een extra trein langs moest komen.
's Nachts als het dan stil was in de lucht en het had opgehouden met sneeuwen, dan kon je in de verte een aanhoudend gerommel en gedonder horen en wij vermoedden dat daar het front was. Wij konden ook de troepenverplaatsingen van de Duitsers horen, want zien kon je niets. De winter begon nu zo langzamerhand op zijn einde te geraken, maar wij kregen toch nog wat te herstellen bij het stadje **Böblingen** en daar gingen wij met de trein naar toe.
Het was geen bominslag. De rails was er verzakt en die moesten wij weer op hoogte brengen. De werkploeg die in Böblingen hoorde was in Stuttgart aan het herstellen, zodoende waren wij uitgeleend om dit karweitje op te knappen. Nou, in een dag tijd hadden wij het klaar, zodat wij op tijd met de trein naar Herrenberg terug konden. Wij waren met de trein al dicht in de buurt van Herrenberg toen de trein vaart minderde en toen plotseling stopte. Wij het raampje open gemaakt om te kijken wat of er gaande was en toen wagen wij een heel stel geallieerde jachtvliegtuigen vliegen en hoorden wij mitrailleurvuur. Wij als de bliksem de wagon uitgesprongen en weg van de trein. Maar als je weet dat er een sneeuwlaag van zowat een meter lag, dan kan je wel nagaan dat wij niet erg vlug vooruit kwamen. En toen zag ik iets komisch en ik moest lachen of ik wilde of niet. Ik zat toch ook in mijn rats zo dicht bij die trein, maar ik moest zo lachen om marinier Foppen. Die stond als een konijn in de sneeuw te graven met zijn achterwerk omhoog en met zijn hoofd in het gat in de sneeuw wat hij gegraven had en waar hij nog mee bezig was, want er vlogen hele wolken sneeuw achter hem omhoog. Hij groef vlug hoor, hij was vlugger onder de sneeuw verdwenen dan ik van de spoorbaan af was. Ik kwam haast niet vooruit in die sneeuw. Maar gelukkig voor ons was er geen aanval op deze trein. Ik vermoedde dat die jagers de weg onder vuur namen die een paar honderd meter van de spoorbaan af was en waar waarschijnlijk een militair konvooi reed. Later hebben we toch echt nog gelachten om Foppen. Die jongen was echt bang voor vliegtuigen, die raakte gewoon over zijn toeren heen als er een aanval kwam want al waren

wij krijgsgevangenen, de geallieerde vliegers schoten geen kogeltje minder als wij in de buurt waren. Wij moesten ook hollen en ons dekken om veilig te zijn voor de bommen en kogels van onze geallieerde vliegers.
De winter is weer voorbij gegaan. Kerstmis is rustig verstreken en er was geen vliegtuig in de lucht. Nieuwjaar begon ook rustig, zeker de stilte die de stort vooraf gaat. Wij hebben in die dagen gelukkig geen extra werk gehad. Maar nu die dagen om zijn begonnen de luchtaanvallen weer los te komen.
Ik ben ziek geworden en kon niet aan het werk. Ik had 40 graden koorts. De dokter is bij mij geweest. Het was de plaatsvervanger van dokter Stirner, onze eigen dokter en die zei dat ik met een paar dagen weer beter was, want ik had kou gevat (hoe bestaat het!). Hij schreef mij een mosterdpleister voor. Dat ding werd even voor geweekt en toen op mijn borst geplakt. Nou, dat ding werd behoorlijk heet en hij scheen nog te helpen ook, want 's avonds was de koorts al een heel stuk gezakt. Met luchtalarm bleef ik in bed liggen want ik had geen fut om er uit te komen. Maar de andere ochtend toen moest ik wel naar de schuilkelder, want ze waren vlakbij aan het donderjagen. Ik heb een deken om mij heen geslagen en ben in de schilkelder gaat zitten tot het weer veilig was. Maar het viel niet mee en ik zat te rillen als een juffershondje, maar enfin, daar zijn we ook weer goed doorheen gekomen. Een paar dagen later toen de dokter weer kwam, kon ik weer aan het werk zei hij. Ik heb nog wat met de dokter zitten praten, want ik had een foto van mijn vrouw en twee kinderen bij mijn bed aan mijn kastje geprikt met punaises en toen vroeg hij mij wie of dat waren. Ik vertelde hem dat het mijn vrouw en kinderen waren en dat ik blij zou zijn als ik weer bij ze terug zou zijn.
De dokter zei toen dat het misschien eerder zou zijn dan ik dacht en hij wenste mij het beste toe en ging weg. Ik heb die dokter nooit meer gezien en zijn naam wist ik ook niet.
Het is nu elke dag feest in de lucht en je begint gewoon gewend te raken aan de vliegtuigen. Allemaal zware bommenwerpers met een escorte van jagers erbij. Er worden er toch nog teveel naar beneden geschoten naar mijn zin. Niet dat wij dat persoonlijk gezien hebben, maar er komen bij ons treinen voorbij waarop de wrakstukken vervoerd worden en dat zijn er dan behoorlijk veel als je dat zo ziet. We hebben wel een vliegend fort zien vliegen met zijn rechter vleugeltip bij de buitenste motor er af. Dat toestel vloog helemaal scheef en was behoorlijk laag. Doch hij kwam vooruit en er waren twee geallieerde jagers bij hem. Die vlogen steeds om hem heen. Wij hoopten allemaal dat hij behouden in Frankrijk zou landen, want het is een prestatie om een vliegtuig dat zo gehavend is nog goed op zijn bases terug te brengen.
De dagen verstrijken nu vlug want de winter is achter de rug en het wordt nu al langer dag. Wij brengen onze tijd voor met werken, hollen en wegduiken. Een goede sport om lenig te blijven. De Duitsers raken hoe langer hoe meer in de disorder. Wij hebben zelfs kinderen meegenomen naar de schuilkelder die huilend op straat liepen omdat de Duitsers zelf teveel haast hadden om in de schuilkelder te komen. En na wat er verteld werd in Herrenberg, werden wij door de burgemeester van Herrenberg als voorbeeld gesteld omdat wij zo kalm bleven en kinderen hielpen. Het tunneltje onder de spoornaam door liep en dat wij altijd gebruikten als wij van het station naar onze barak gingen, is in de soep gegooid met een bom. Nu moeten wij over de spoorbaan naar onze barak lopen. Ik ben blij toe dat wij er moet om waren want wij hebben het ook wel eens gebruikt als het luchtalarm was. En waren wij in de buurt dan bleven wij daar staan wachten totdat alles weer veilig was.

We hebben de sneeuw nu ook achter de rug en we zijn blij toe. Je kreeg haast geen slaap en je was elke dag verstijfd van de kou, want na het wissels poetsen moest je ook nog zoveel mogelijk ander werk doen. Maar dat was alleen als het opgehouden had met sneeuwen want anders dan bleef je gewoon doorgaan met poetsen. Het bleef steeds rommelen in de lucht en je kon goed merken dat de Duitsers werden teruggedreven door de geallieerde strijdmacht. De geallieerde luchtmacht had praktisch gesproken vrij spel hier in de lucht. Je kon de geallieerde duikbommenwerpers in de verte van grote hoogte naar beneden zien duiken en dan hoorde je even later de bommen ontploffen die ze af hadden geworpen.
Januari en februari 1945 zij nu voorbij en we staan aan het begon van maart. Die afgelopen maanden hebben wij niet veel meegemaakt. Alleen hoorden we de Duitsers fluisteren dat ze een geheim wapen hadden en dat de geallieerden en in het bijzonder *"die Engländer"* daar geen antwoord op zouden hebben. Nou, wij wisten niet wat voor een geheim wapen dat zou zijn, maar pas veel later hoorden wij dat het de V-1 was. Een vliegende bom. Maar ook, dat ze er met ééntje bezig waren die nog veel erger was en dat was de V-2.

3 maart 1945
Het is nu 3 maart 1945 's middags om half zes. Wij waren net met de trein uit Eutingen gekomen en zouden naar de barak gaan, toen een paar Hollanders die in een trein zaten die uit Stuttgart kwam, naar ons riepen dat Den Haag zo zwaar was gebombardeerd door de geallieerde luchtmacht en wel in het bijzonder het Bezuidenhout-kwartier. Dat lag voor een groot deel in puin en stond in brand. Er waren veel slachtoffers. Dat had de Duitse radio bekend gemaakt zeiden ze. Ik schrok me een ongeluk want ik woonde in het Bezuidenhout-kwartier en ik was doodsbang dat er wat met mijn gezin gebeurd zou zijn. Nee, ik voelde me niets gerust en ik heb een hele tijd in angst gezeten, want de post was ook gestagneerd door de vele bombardementen op de spoorlijnen. Het was bijna eind maart at ik pas bericht van mijn vrouw kreeg. Ze schreef mij dat alles met haar en de kinderen goed was en dat ze nu tijdelijk op een ander adres was. Nou, het was een pak van mijn hart en ik was dolblij dat mijn gezin niets was overkomen en het alleen bij een hoop materiële schade was gebleven.
Het was nu steeds raak, in de lucht zowel als op de grond. Er werd gemitrailleerd en gebombardeerd. Er liep zo goed als geen trein meer overdag. Er kwamen grote groepen Duitse soldaten voorbij die waarschijnlijk andere stellingen moesten betrekken. Er kwamen tijdens een luchtalarm ook een stel van die terugtrekkende soldaten bij ons in de schuilkelder schuilen en dat heeft een zo'n soldaat het leen gekost. Want in plaats dat die soldaat in de schuilkelder kwam ging hij voor de schuilkelder in het zonnetje liggen. De zon was al lekker nu in het begin van april, maar voor hem niet, want een geallieerde jager liet een klein splinterbommetje vallen en toen was het afgelopen voor hem. Een splinter van die bom trof hem in zijn achterwerk en kwam er bij zijn schouder weer uit. Hij was nog niet dood, maar dat duurde niet lang want nog tijdens het transport werd hij tot zijn voorvaderen verzameld.

8 april 1945
Het is nu 8 april 1945, 's avonds 11 uur dat wij plotseling ons bed uit moesten en op het station aan moeten treden want er is een haast karwei aan de spoorlijn bij **Eutingen**.
Wij uit ons bed en ons aangekleed en naar het station om daar met de trein mee te gaan. Dus daar stonden we te wachten op de trein die ons weg moest brengen. Wij hoorden in het

zuidwesten een hoop gerommel en gedonder en gedreun en je zag een rode gloed. Daar was het front en het was volgens mij al heel dichtbij. Maar terwijl wij daar zo stonden te wachten op de trein keek ik eens om mij heen en zag ik een stations karretje achter ons staan met twee grote jutten zakken er op. Ik was erg nieuwsgierig wat of er in die zakken zou zitten, dus ik schoof er langzaam naar toe en bevoelde het geval. Ik wist er eerst niet uit te komen, ik kon de vorm niet goed thuis brengen van wat er in die zakken zat. Ik rook ook eens aan mijn vingers omdat het geval nogal vettig aanvoelde. En plotseling gong mij een lichtje op; het waren vermoedelijk nierkoppen. Want toen ik de lucht geroken had toen kon ik ook de vorm thuisbrengen. Ik pakte mijn zakmesje en gaf een flinke snede in een zak en ik aan het trekken aan zo'n ding die in de zak dat en ja hoor, ik had gelijk, het was een pracht van een nierkop die zo'n 75 cm lang was en een 20 cm aan de kop dik was. Ik frommelde dat ding onder mijn jekker en waarschuwde de andere jongens zodat er na vijf minuten twee lege jutten zakken met alleen de labels van de spoorwegen er nog aan, op dat wagentje lagen. Maar ondertussen stonden wij maar op de trein te wachten en die kwam maar niet. Het was al bij twaalven toen er bericht kwam dat het niet door ging en dat wij terug konden keren naar de barak. Wij waren al lang blij dat wij van die corvee af waren, want het scheen dat ze daar in de verte behoorlijk aan het vechten waren. Zoals wij het konden zien kwamen er hoe langer hoe meer branden bij en het was waarschijnlijk achter **Ober-Jettingen** dat ze zo tekeer gingen. Maar wij gingen weer terug naar de barak en daar bekeken wij onze buit van het stations karretje. En ja hoor, wij hadden behoorlijk wat nierkoppen, dus wij de kachel in de wasplaats aangemaakt en toen die nierkoppen in stukjes gesneden en uitgebraden. Nou, wij hadden behoorlijk wat gesmolten vet. Zo'n rijkdom hadden we ik lang niet gezien en ik heb er weken lang mee gedaan en een lekkere braadlucht dat er in de barak hing! Het water liep je zo in de mond. De *Oberfeldwebel* had het zeker ook geroken want die kwam eens kijken en die zei; het ruikt hier goed, jullie hebben zeker weer wat georganiseerd he? En hij lachte maar eens en ging weer weg. De kaantjes van het uitgebakken vet smaakten ook heerlijk. Daar hebben wij ons haast misselijk aan gegeten. De andere ochtend stonden we weer op het station op de trein te wachten, maar er kwam geen trein en *Meister* Biehl stond ons met zijn kleine oogjes over zijn halve brillenglazen aan te kijken. Hij had het er over dat wij vet hadden gestolen van de Duitse Wehrmacht. Nou, wij deden net of wij hem niet begrepen en keken elkaar aan en vroegen aan de *Wachmannen* waar de *Meister* het over had. Wij zeiden dat de *Wachmannen* toch zelf bij ons geweest waren vannacht en die zeiden direct tegen *Meister* Biehl dat wij niets gestolen hadden want zij hadden ons bewaakt en er was hun niets opgevallen. Maar ze hadden eens moeten weten dat wij één voor één zo'n nierkop onder onze jas hadden gestoken, terwijl de andere jongens ervoor stonden en wel zo dat ze er nooit wat van hadden kunnen zien of ze hadden tussen ons in moeten komen staan. Maar dat deden ze nooit. Er kwam nog steeds geen trein, wel een hoop luchtalarm met een hoop vliegtuigen. De lucht was er van horizon tot horizon mee bedekt en een lawaai! Maar bommen werden er niet in onze buurt gegooid. Wel kreeg Stuttgart weer een beurt en de fabrieken die er omheen stonden. Maar Duitse vliegtuigen zag je niet. Wel overal afweergeschut en dat ging behoorlijk tekeer. Wij hebben die dag gelukkig geen vliegtuigen naar beneden zien schieten. Het werd hoe langer hoe erger met het gedonder van het geschut in de verte en het kwam hoe langer hoe dichter bij. Wij verwachtten elk ogenblik een grote geallieerde doorbraak, want wij zagen nu veel meer terugtrekkende Duitse troepen dan

de dagen daarvoor en die waren helemaal in wanorde. Ieder liep maar p zijn eigen houtje en dat was niets voor de Duitse *Grundlichtkeit*. 's Nachts hoorde je het geratel van tanks en van motor voertuigen die langs kwamen. De andere ochtend kwam onze *Lagerkommandan*t, de *Oberfeldwebel* Jäger, de kamer bij ons binnen want wij waren niet meer aan het werk. Ze kwamen ons niet ophalen, het was nu 10 april 1945. Hij gaf onze vertrouwensman monteur Meijer een lijst met onze namen en nummers erop en zei tegen ons dat hij verdween en dat wij die lijst aan de geallieerden konden laten zien, als garantie dat wij werkelijk krijgsgevangenen waren en toen zei hij tegen ons: "het beste ermee" en verdween.
Ik zat nog wel even in mijn rats want ik was niet vergeten wat hij mij beloofd had. Maar dat was zeker bangmakerij geweest van hem, want hij ging weg zonder dat hij speciaal naar mij keek. Het viel mij nu ook op dat wij de *Wachmannen* ook al niet hadden gezien, dus die waren hem ook al gesmeerd zonder zich te laten zien. Maar enfin, wij moesten nu voor ons eigen zorgen en dat deden wij dan ook. Wij verbleven meestal in de schuilkelder, want het was levensgevaarlijk in de buitenlucht. De geallieerde jagers beschoten nu alles was er maar bewoog op de grond.

9. Bevrijding en terug naar huis

De andere ochtend, het was nog schemer, hoorde ik een hoop geratel op de weg. Ik ging voorzichtig kijken en toen zag ik drie Tigertanks rijden. Ze gingen in de richting van Stuttgart, dus van het front af. Ik dacht nog, nou die krijgen daar zeker behoorlijk op hun donder dat de tanks ook al terugtrekken. En je zag ook weer groepjes soldaten met en zonder geweer voorbij komen op hun terugtocht. Dat ging zo de gehele dag door. 's Avonds maakten wij ons weer klaar om in de schuilkelder te gaan slapen en wij hadden ons net geïnstalleerd voor de nacht, toen ik opeens een hoop herrie hoorde aan de kant waar een pad was dat naar e schuilkelder voerde. Ik ging gauw kijken en toen zag ik op de weg, die zo'n vijftig meter van de schuilkelder af lag, vijf vrachtwagens staan met gedoofde lichten. Het was wel aardig donker, maar in de verte was een vuurgloed en zo zag ik de contouren van de wagens afsteken. Ik riep "jongens weg wezen, de SS is er!" (ik wist niet eens of het de SS was). Wij als de gesmeerde bliksem de schuilkelder aan de andere kant uit en de spoordijk op naar een grote houtstapelplaats die daar was. Ik ben boven op een hoge stapel hout geklommen en heb mij tussen het hout weggewerkt. Ik hoorde een hoop geschreeuw beneden aan de spoordijk en ik hoopte maar dat al onze jongens weg hebben kunnen komen. Een kwartier later zowat hoorde ik de auto's weer wegrijden. Voor alle zekerheid ben ik nog een goed uur tussen die planken blijven zitten en toen ben ik naar beneden geklommen om eens poolshoogte te nemen en te kijken wat of er gebeurd was. Nou, alles wat aan mensen in de schuilkelder had gezeten was meegenomen, want het was werkelijk de SS die geweest was en er was géén stomme Hollander bij. Die waren niet aanwezig om de visite van de SS af te wachten en wij waren blij toe, want de andere ochtend hoorde ik weer het geratel van tanks op de weg, maar nu aan de andere kant van de spoordijk. En ik weer kijken wat of er nu weer gaande zou zijn. Ik zag direct dat het geallieerde tanks waren aan de witte ster die erop stond geschilderd. Ik zag dat het er vijf waren die daar aan kwamen ratelen. Ze reden achter elkaar met een paar meter tussenruimte. Ik wilde de schilkelder uit om naar ze te zwaaien. Toen knalde er een schot en naast mijn hoofd vloog een stuk steen van de muur. Ik schrok behoorlijk want dat had ik niet verwacht. Het schot kwam niet van een van de tanks, maar van een soldaat die onder dekking van de tanks meegekomen was en die nu ergens verscholen lag en alles onder vuur nam wat zich maar bewoog. Hij hield de omgeving in de gaten maar dat kon ik toen nog niet weten. Ik was nu een heel stuk voorzichtiger. Toch was ik erg nieuwsgierig wat of die tanks nu gingen doen. Ik wist dat op de weg die ze nu volgden bij een viaduct een tankversperring was. Ik kon nog net tussen de twee muurtje doorkijken die de schuilkelder van de buitenwereld afsloten en kon zo op de weg kijken zonder mij vloot te geven voor de een of andere schutter. En zo heb ik die hele operatie gezien die de tanks uitvoerden. Zoals ik al zei reden die vijf tanks op die tankversperring af, welke bestond uit aan elkaar bevestigde balken van ijzer met aan alle kanten punten en tussen de openingen van de balken was prikkeldraad gespannen. Het was maar een dilettanterig geval dat in de haast in elkaar gezet was door de *Landesschutz*. In zag van de voorste tank het torenluik openklappen. Er sprong heel snel een mannetje uit en die liet zich naast de tank op de grond vallen. Vervolgens kroop hij op zijn buik naar de achterkant van de tank en zat daar een beetje te scharrelen aan iets. Wat het was dat kon ik niet zien, maar even later kroop hij op zijn buil achteruit van de tank vandaan in de richting van de versperring en toen zag ik pas dat het een ketting was die hij meesleepte naar de tank. De ketting maakte hij vast en toen

kroop hij weer terug naar de tank. Hij klauterde er snel op, dook in de toren en maakte het luik dicht. Dit alles gebeurde razend snel, ik geloof dat de hele manoeuvre zich in vijf minuten afspeelde en ik had er een droge mond en keel van gekregen. Je hoorde overal schieten, zowel door de tanks als door de Duitsers. Maar gelukkig is voor zover ik het kon zien, dat mannetje uit die tank niet geraakt en was de tank met een ketting aan de versperring vastgemaakt. Maar nu komt het mooiste van het geval. Drie tanks die achteraan stonden zag ik bijdraaien en zo tegen de spoordijk oprijden. Die was daar zo'n vijf meter hoog. Ze verdwenen over de spoorbaan waar ik ze verder niet meer kon zien, want ik durfde mijn kop niet te laten zien om te kijken waar die tanks naartoe gingen. Dus bleef ik maar kijken wat of die twee tanks gingen doen die waren blijven staan bij de versperring. De ene tank die aan de versperring vast zat begin langzaam achteruit te rijden en trok zo die versperring weg en de palen uit de grond. Toen het gat groot genoeg was ging de andere tank door het gat en bleef aan de andere kant staan vuren, terwijl er weer een mannetje uit die tank die aan de versperring vast zat kroop, de ketting losmaakte, waar aan de tank bevestigde en weer in de tank dook. Nou, dat mannetje was nu gauw klaar en ik kon het mij best voorstellen dat hij zo vlug mogelijk weer in de tank wilde zitten, want overal hoorde je schieten. Nadat het mannetje weer in de tank verdwenen was gingen de twee tanks in de richting van het viaduct waar ze onderdoor moesten. Nou, het was daar een herrie en een geknal van de mitrailleurs en de kanonnen van de tanks, dat horen en zien je verging. Plotseling zag ik achter het viaduct een rode gloed. Ik dacht nog jammer, daar hebben ze een tank in brand geschoten. Een paar uur later wist ik wat of daar gaande was geweest, want toen ben ik zelf gaan kijken. Maar nu zat ik nog in de schuilkelder te gluren wat of er verder zou gebeurden, want nu die tanks weg waren was het stil na al die herrie die er gemaakt was. Maar dat duurde maar eventjes want plotseling hoorden wij in het Frans schreeuwen buiten de schuilkelder. Nou, ik verstond geen Frans en de andere jongens ook niet, maar er was ook een Frans krijgsgevangene bij ons in de kelder en die zei tegen ons dat we allemaal de schuilkelder uit moesten komen met onze handen omhoog. Dat werd buiten de schuilkelder geroepen zei hij. Nou, iedereen in de schuilkelder ging naar buiten met de handen omhoog geheven en ja hoor, buiten gekomen zagen we acht man met handmitrailleurs staan die op de schuilkelder gericht waren. Die Franse krijgsgevangene die bij ons in de kelder was ging al pratende naar ze toe en liet zijn handen zakken wat hem, blijkbaar was toegestaan en toen stond het hele stel te lachen. De Franse krijgsgevangene stond naar ons te wijzen en toen zei hij dat wij onze handen konden laten zakken en dat wij vrij waren. En dat we konden gaan waar we wilden. De Duitsers, burgers en spoorwegpersoneel die bij ons in de kelder waren, werden gevangen genomen en weggevoerd. Ik ben zo gauw mogelijk de stad in gegaan om te kijken waar of die tanks gebleven waren die ik gezien had en ja hoor, ik vond ze broederlijk naast elkaar staande, voorbij het viaduct. Ze bestreken een kruispunt en er was er geen één van in brand geschoten. Wat er wel in de brand stond dat was een *"Wirtschaft",* een hotelletje met eetlokaal. Dat had een Duitse soldaat gedaan die had een Panzerfaust op een tank afgeschoten, maar die was over de tank heen gevlogen zo die *Wirtschaft* in. Nou, dat wilde wel branden want toen ik er aankwam was het een grote vuurzee. Er werd niet eens geblust en de eigenaar liep maar jammerend heen en weer. Toen hij mij zag begon hij tegen mij te jammeren dat hij toch altijd zo goed voor krijgsgevangenen was geweest en waaraan had hij het verdiend dat nu alles van hem weg was. Nou, ik kende de hele man niet, maar ik zei

tegen hem dat hij die Duitse soldaat maar op moest zoeken die in zijn zaak die *Panzerfaust* had gedeponeerd. Dan kon hij proberen om later vergoeding te krijgen van de Duitse regering. Maar die vent bleef maar huilen en jammeren. Het leek wel of hij de enige op de wereld was die alles was kwijt geraakt. Hij was zeker vergeten dat Duitsland de oorlog was begonnen en zelf tegen alle menselijkheid in, hele steden had plat gebombardeerd en dat toen het gros van Alle Duitsers heeft staan juichen onder de luidsprekers op straat, toen het OKW dat bekend maakte via de radio. En ik had niets geen medelijden met ze nu ze de rekening gepresenteerd kregen. Ik vond het alleen zo erg voor die kleine kinderen. Als je die angst op die gezichtjes zag dan schoot je gemoed vol en ik heb zelf een paar keer van die kleine kinderen op mijn arm genomen en ben met ze naar de schuilkelder gehold. Maar toch vraag je je dan af staan ze later niet tegenover mijn kinderen met een geweer in hun handen? Maar ja, wij hebben altijd zoveel mogelijk geholpen uit het oogpunt van menselijkheid en wij wisten ook niet dat er nog grotere schanddaden in naam van het Duitse volk bedreven waren in de concentratiekampen. Dat hoorden wij allemaal pas veel later. Maar ik geloof niet dat het veel verschil had gemaakt wat betreft onze hulp aan kinderen. Zoals ik al zei was ik de stad ingegaan om naar die tanks te kijken en toen ik ze gezien had ben ik eens gaan kijken wat ze te graven hadden genomen daar bij dat viaduct. Nou, dat was niet mis want die tanks die de spoorbaan waren overgestoken hadden de kortste weg genomen en wel dwars over de spoorbaan, door tuintjes en huisjes heen zo naar de straatweg en ze waren via deze weg achter de verdedigingslinie bij het viaduct gekomen. Toen was het gauw gebeurd. Ik heb geen Duitse krijgsgevangenen gezien, wel een hoop dode Duitsers, allemaal zo tussen de 55 en 65 jaar. Die mensen waren gewoon opgeofferd, want wat konden die nu alleen met een geweer en een paar Panzerfausten klaarmaken tegen stoottroepen? Ik vond ook nog een ijzeren kruis met een geel wit lint op staat van de oorlog 1914-1918. Daar kreeg ik van een tanksoldaat een hele doos met biscuits voor en van deze hoorde ik ook dat ze behoorden tot het leger van Generaal Leclerq. Ze waren in acht dagen doorgestoten van Strasbourg naar Herrenberg. Ze hadden zo goed als geen slaap gehad en zich niet gewassen. Nou, dat kon je wel zien, ze hadden rode ogen en zagen er niet erg proper uit. Ze stonken gewoon. Maar nu rukten ze niet verder op, ze bleven om zich te hergroeperen en om te wachten op de infanterie, want ze waren feitelijk al te ver doorgestoten. Ik heb zo goed en zo kwaad als dat ging met zowat alle tankbemanningen staan praten en er is ook nog een foto van mij genomen door een tanksoldaat terwijl ik tussen hen in stond. Maar jammer genoeg heb ik daar nooit meer wat van gehoord. Ik had die soldaat wel mijn adres in Holland gegeven, maar wie weet wat er met die man is gebeurd, want het was nog steeds volop oorlog. Het waren wel grapjassen die lui van de tanks, want iedere tank had wat bijzonders. Ik zag er een met allemaal kippen en konijnen er aan opgehangen, die waren natuurlijk om op te eten. Dan zag je er weer één met allemaal straatnaamborden met de namen Adolf Hitlerstrasse, Herman Goeringstrasse en zo zag je de namen van alle prominenten van het derde rijk uitgestald op die tanks van de overwinnaars. Ik zag er ook één met wasgoed aan een lij erop en daar stond een bord bij met de naam “Siegfried-linie”. Toen ik zo rond keek kwam ik bij het postkantoor terecht. Er was niemand en alles stond open. Ik ben naar binnen gegaan om te kijken wat of er gaande was. Toen ik binnen was bleek het geplunderd te zijn. Ik ben weer gauw naar buiten gelopen want ik wilde daar niets mee te maken hebben. Buiten het postkantoor vond ik een koffertje met een trainingsbroek en een slip-over erin. Die heb ik

maar meegenomen om mijn spullen in te doen, want ik wilde zo snel mogelijk hier weg en naar Holland zien te komen. Men moet nu niet denken dat hier in Herrenberg nu alles rustig was. Verre van dat! Het was hier ook nog steeds oorlog want wij zaten nu ook in de frontlinie en er werd hier overal nog duchtig geschoten door zowel Duitsers als door de Franse tankbemanningen en stoottroepers. De granaten gierden ook nog steeds over onze hoofden heen en in de verte hoorde je ze dan ontploffen als ze insloegen. Toen ik weer terug in de brak kwam waren er ook al weer verscheidene van onze jongens en ook een man met een vrouw. Die hadden zich in onze barak geïnstalleerd. Wie het waren en waar ze vandaan kwamen weet ik niet, Het waren wel Hollanders en de vrouw zei dat ze voor ons zou koken, Ik vond het maar raar en ik had net zo'n idee dat ze zich bij ons verschuilden. Maar ja, de jongens vonden het goed dat ze bleven, dus wat had ik dan nog te zeggen. 's Avonds werden alle tanks op een rij op het station gezet en op de rails van de spoorbaan naar Stuttgart en met hun geschut wijzend in de richting van Stuttgart. De tankbemanningen lager er bij te slapen schoon en wel er was nog geen infanterie te bekennen. Wel waren er een hoop stoottroepers die met de tanks waren meegekomen.

15 april 1945

De andere ochtend ben ik met Rog, Foppen en ik geloof dat het Pulles was, op stap gegaan, want wij hadden de koppen bij elkaar gestoken en het besluit genomen om zo gauw mogelijk uit Herrenberg te verdwijnen. Maar daar hadden we een auto voor nodig dus moesten wij die te pakken zien te krijgen. Wij gingen uit lopen kijken naar een auto, maar er was geen auto te zien op straat. We zagen wel een paar garages bij woningen maar die waren afgesloten. Terwijl wij zo liepen kwamen we een stoottroeper tegen met volle bewapening en wij gingen wat met hem staan praten, maar dat ging niet zo erg best want hij sprak alleen maar Frans. Maar wij hebben hem toch duidelijk kunnen maken wat wij wilden en toen begrepen wij uit zijn gebaren dat hij vroeg of wij een auto wisten. Wij zeiden ja, op goed geluk hopende. Toen beduidde hij ons dat hij met ons meeging om die auto te halen. Ja zeiden wij, maar die garage is op slot. Dat maakte niets uit gebaard hij. Dus wij mee naar een huis met een garage ernaast. De stoottroeper belde aan. Er werd door een dame open gedaan en toen vroeg die stoottroeper de sleutels van de garage en van de auto die erin stond. De dame zei dat er geen auto in de garage stond en dat ze geen sleutel van de garage had. De stoottroeper werd nijdig en maakte haar duidelijk dat hij het slot van de garage zou stuk schieten en als er dan een auto in stond dan had ze alleen maar met hem mee te gaan, want dan werd ze gearresteerd door hem. De dame werd doodsbang en roep, wacht en kwam even later toch aandragen met de sleutels van de garage en van de auto die toch in de garage stond. Toen wij de garagedeur openmaakten, stond daar een pracht van een auto met een volle benzinetank op ons te wachten. Rog kroop achter het stuur, want die kon rijden en wij volgden. We bedankten de stoottroeper voor zijn bemiddeling. Deze lachte en wenste ons een goede reis toe. Wij gingen eerst naar de barak om onze spulletjes te halen. Die hebben we in de bagageruimte van de auto gestopt en toen zijn we weggereden. Dat was 's ochtends voor 12 uur op 15 april 1945. Dus zijn wij in het geheel nog maar twee dagen nadat het Franse leger ons bevrijdt had, in Herrenberg gebleven. Maar nu waren wij op weg naar de werkelijke vrijheid, want we vertrouwden het nog niets. Je wist nooit wat de Duitsers nog van plan waren, want een kat in het nauw maakt rare sprongen. We hadden niks geen

zin om weer in handen van de Duitsers te vallen. Later hoorden wij dat de Duitsers toch nog een tegenaanval gedaan hadden in de richting van Herrenberg, met een paar duizend SS-ers van de officiersschool uit **Böblingen**. Ze zijn toen met zeer zware verliezen teruggeslagen. Maar voorlopig hadden wij ook in de ellende gezeten als wij daar nog waren geweest.
Het moet daar een slachtpartij geweest zijn want de Duitsers werden in en ring van vuur genomen door tanks en artillerie en toen hebben Mosquito's het zaakje afgewerkt. Daarbij is het dorpje **Nufringen** ook in puin gegaan met verscheidene inwoners die er gebleven waren. Maar ja, *Krieg ist Krieg* hebben ze zelf geroepen. Maar enfin, we vertrokken met het grootste optimisme uit Herrenberg en wij zaten al uit te rekenen wanneer wij in Holland aan zouden komen. Voorlopig ging alles nog goed. Het was een prachtige weg waar we op reden. Het was de weg naar **Nagold**. Toen we in **Ober-Jettingen** aankwamen werden we aangehouden door Franse soldaten die bij de weg op wacht stonden. Nou, Rog stopte en de soldaten kwamen met het geweer onder de arm naar ons toe om te kijken wie of er in de auto zaten, want wij reden in een auto met een Duitse nummerbord. Toen ze ons zagen en konden zien dat wij krijgsgevangenen waren geweest, lachten ze tegen ons en maakten ons duidelijk dat we met onze auto naar een villa moesten rijden, zo'n vijftig meter verderop en dat wij ons daar moesten melden. Dus wij naar die villa gereden en ons bij een schildwacht gemeld. Deze liet ons in een kamer en daar zaten we te wachten op de dingen die komen zouden. Na een paar minuten kwam er een soldaat binnen die zei dat we één voor één binnen konden komen. Deze soldaat sprak Duits, het was een Elzasser. Ik geloof dat Foppen het eerste naar binnen ging, maar die was al gauw weer terug en toen ging de volgende en zo verder tot ik aan de beurt was om ondervraagd te worden. Ik was de laatste van ons groepje. Nou, ik had heel wat gezien zo langs de weg en in Herrenberg van Duitse tanks en terugtrekkende troepen en verdere troepenbewegingen. Ik heb dat allemaal via die Elzasser aan de officier die mij ondervroeg verteld. Alle gesprekken werden in het Duitse gevoerd, want ik kon geen Frans dus vertaalde de Elzasser alles voor mij en die officier, want die laatste sprak weer geen Duits. Toen ze met mij klaar waren kon ik weer terug gaan naar de andere kamer en moesten wij wachten op toestemming om weg te gaan. Wij hebben zowat een kwartier in die kamer gezeten toen die soldaat, de Elzasser, weer binnen kwam en naar mij wenkte dat ik mee moest komen. Nou, ik stond op en ging weer met hem mee die andere kamer binnen waar nu allemaal officieren waren. Ik moest weer bij dezelfde officier komen waar ik de eerste keer bij was geweest, maar nu stonden er twee andere officieren bij hem en mij werd weer gevraagd via de tolk om te vertellen en die officieren maar luisteren. Toen ik klaar was het vertellen moest ik meekomen naar een grote tafel die in de kamer stond en daarop lag een grote kaart bedrukt met bergen en al en toen werd aan mij gevraagd om mijn verhaal nog eens te doen en dan alle punten op de kaart aan te wijzen waar ik dat gezien had. Nou, dat was een hele opgaaf want ik had nog nooit zo'n kaart gezien. Hij was in vakken verdeeld met nummers erin en er stonden tekens op die ik ook niet begreep. Ik vroeg of ik eerst even mocht kijken om me te oriënteren. De officier knikte van ja, dus ik zoeken op die kaart naar een bekende plek en ja hoor, daar had ik Stuttgart te pakken en nu was het voor mij gemakkelijker want n kon ik vanuit die plek terug gaan naar Herrenberg. Stuttgart lag op die kaart zoals het werkelijk lag in een dal. Dat kon je goed zien. Toen ik dat eenmaal had en Herreberg had gevonden op de kaart, viel het mij niet meer moeilijk om de plaatsen aan te wijzen waar ik die tanks en troepen had gezien en begon ik dus weer opnieuw met vertellen

en nu wees ik alles zoveel mogelijk op de kaart aan met de tijd en de datum en ik vertelde ook meteen dat vlak bij **Böblingen** een school voor officieren van de panzer SS was en wees het op de kaart aan waar die ongeveer stond en dat was niet zo moeilijk want wij hadden vlakbij die school aan de spoorbaan gewerkt. Nou, toen ik uitverteld was kon ik weer gaan en werd ik weer naar de kamer gebracht waar de andere jongens waren. Wij hebben nog een minuut of tien in die kamer zitten wachten toen een officier kwam zeggen dat wij wel naar buiten mochten, maar dat wij in de buurt moesten blijven. Wij gingen naar buiten en zwalkten zo'n beetje rond in het dorpje op zoek naar wat eetbaars en wat te drinken. Het enige wat ik te pakken kon krijgen bij een boerenfamilie was een fles met Most. Ik heb daar twee Mark voor betaald want ik wilde het niet voor niets hebben. Maar eten was er niet te krijgen. Het was hier wel een verschrikkelijke herrie. Er werd hier regelmatig met zwaar geschut geschoten. Dat stond hier opgesteld. Als de ene batterij gevuurd had dan schoot er weer een andere batterij en dat ging zo maar door. Horen en zien verging je. Nu wist ik ook dat de granaten die wij over Herrenberg hebben horen gieren, hier uit Ober-Jettingen afgeschoten werden. We hebben zowat een halt uur gewacht en zijn toen weer na gezamenlijk overleg in de auto gestapt en weggereden. Niemand van de soldaten die wat zei of ons tegenhield. Wij reden weer over een prachtige weg en het zonnetje scheen weer heerlijk. Wij waren weer vol goede moed en we hoopten maar dat wij nu geen oponthoud meer zouden hebben, want dat kostte alleen maar tijd. Wij passeerden Nagold. We gingen niet door de stad want je kon beter niet door een stad rijden. Daar waren nu nog teveel risico's aan verbonden wat betreft onze veiligheid. In sommige plaatsen werd nog fel geschoten door sluipschutters. Toen wij **Rohrdorf** naderden ging het mis. Wij hadden bijna geen benzine meer. Bij een klein gehuchtje zagen wij een Amerikaan met een jeep en die vroegen wij of hij wat benzine voor ons had. Nou, die Amerikaan bleek nog Nederlands te spreken ook, want hij was in Amerika geboren uit Nederlandse ouders. Jammer genoeg weer ik zijn naam niet meer, maar deze Amerikaan nam ons mee naar een benzine-opslagplaats, liet onze tank volgooien met benzine en hij schreef er nog een bon voor ook, die hij aan de beheerder van de opslagplaats gaf. Hij moest weer snel weg zei hij, dus namen we afscheid en gingen weer welgemoed met een volle benzinetank op weg. Maar we hadden weer pech, want bij Rohrdorf zelf werden wij aangehouden door de Fransen die daar op de weg stonden en we moesten uitstappen. We zaten nu midden in het leger dat de punten moest gaan bezetten die de tanks en de stoottroepen hadden veroverd. Wij moesten onze bagage uit de auto halen want ze moesten de auto hebben. Dus wij onze spulletjes uit de bagageruimte van de auto gehaald terwijl er een officier stond toe te kijken. En toen zag ik dat marinier Foppen een koppel met revolver pakte die hij ook in de bagageruimte van de auto had gedaan. Maar de officier zag het ook en die begon druk in het Frans met de soldaten die om ons heen stonden te praten. Ik verstond geen Frans maar ik begreep wel dat we onze auto kwijt waren en dat wij gefouilleerd moesten worden. En dat alles omdat Foppen zo'n rot revolver had meegenomen waar ik niets van heb geweten, anders had ik het hem wel afgeraden. Je kon beter geen wapens bij je hebben als krijgsgevangene van de Duitsers geweest zijnde. Dat gaf maar wantrouwen zoals we nu zelf ondervonden. Maar met dat al waren we onze auto kwijt en we moesten gefouilleerd worden. Wij wilden al meegaan met de soldaten toen er een dame in uniform aankwam en aan die soldaten vroeg wat of er gaande was. De soldaten gaven haar antwoord en wezen op ons en daarna op de officier. Ze zei wat

tegen die soldaten en die bleven met ons staan wachten terwijl zij naar die officier toestapte. Nou mensen, ik kon niet verstaan wat of ze zei, maar dat het allemaal raak was wat ze eruit flapte dat kon je wel aan die officier merken. Die keek erg zuinig en had een rood hoofd. Ik bemerkte wel dat er van het fouilleren niets kwam, want daartegen was die dame in het geweer gekomen. Ze wenkte ons dat wij met haar mee moesten komen en ze bracht ons naar een punt waar allemaal vrachtauto's vol met materialen en troepen aankwamen en weer leeg terug gingen. Hier maakte ze het ons duidelijk dat ze zou zorgen dat wij met een lege vrachtauto afgevoerd zouden worden, want zei ze, de auto zijn jullie kwijt. Die wordt nu door het leger gebruikt. Op het pleintje waar de vrachtauto's aankwamen en vertrokken zagen we nog een paar krijgsgevangenen staan. Dat waren Fransen die ook afgevoerd werden. De dame beduidde ons dat wij ook bij hun moesten gaan staan. Ze ging naar een paar officieren toe die een eindje verder met allemaal papieren in hun handen stonden te praten, de vrachtauto's nakeken en dan stonden te schrijven. Ik zag dat de dame ze aansprak en toen met die officieren ging staan praten en daarbij op ons wees. Ik zag dat de officieren met het hoofd knikten waarop de dame ze een hand gaf en weer naar ons toekwam. Ze maakte ons duidelijk nu via een Franse krijgsgevangene die Duits sprak dat er over ongeveer een half uur een vrachtauto terug ging en die zou ons zover mogelijk mee terug nemen achter het front, want wij zaten nog steeds aan het front en je zag overal Duitsers aankomen die gevangen waren genomen in de omtrek. Ja hoor, nog geen half uur later kwam er al een grote vrachtauto aan met een zwarte chauffeur achter het stuur. Wij waren nu met vier Hollanders en twaalf Franse krijgsgevangenen, maar wij hadden plaats genoeg om te zitten. Ik bleef staan en k kon zo net over de bestuurderscabine heen kijken op de weg. Ik wilde graag alles zien waar wij langs kwamen. Nou, te zien was er genoeg. Overal zag je troepen, tanks, geschut en stapels munitie voor kanonnen langs de weg opgestapeld. Maar ik zag ook verbrande tanks en vrachtauto's die langs de weg lagen. Verder een hoop heuveltjes met kruisjes met helmen erop en op sommige plaatsen kon je zien dat er hard gevochten was want daar waren ze nog bezig de chaos op te ruimen. Daar moest onze vrachtauto langzamer rijden. Over rijden gesproken, die chauffeur van ons reed af en toe als een duivel. Nu vonden wij het niet erg dat hij hard rees, want hoe eerder wij uit Duitsland waren, hoe liever het ons was. Maar onze chauffeur hing zodra er een tegenligger aankwam voor de helft met zijn lichaam uit het portierraampje en zwaaide en riep dan tegen de chauffeur in de andere vrachtauto en dat allemaal op volle snelheid. Er kwamen wat vrachtauto's voorbij met materialen en troepen. Het leek een onuitputtelijke bron waar alles vandaan kwam. Ik had nog nooit zoveel oorlogsmateriaal bij elkaar gezien. Tegen de avond reed de vrachtauto van ons naar een dorpje waar door ons overnacht werd in een boeren schuur met stro om op te slapen. Maar eerst kregen we te eten en dat smaakte best. Het was Amerikaanse hutspot uit blik en toen gingen we slapen. Maar het was helemaal niet rustig. Er vlogen steeds vliegtuigen over en in de verte hoorde je het gedreun van het front. In de buurt hoorde je ook nog steeds ontploffingen. Maar toch hebben we nog tamelijk goed geslapen.

16 april 1945

's Ochtends waren we al vroeg wakker, want we moesten weer verder.
We kregen geen ontbijt aangeboden, want dat konden we zelf nemen. Er stonden grote bolle witte broden met een blik boter en corned beef op tafel en daarvan konden we zoveel eten

als we wilden. Nou, dat deden we. Ik heb behoorlijk wat gegeten van alles en ik heb ook nog wat extra brood gesneden om mee te nemen voor als er ergens eens niets was om te eten. Ik dacht bij mij zelf, je kunt nooit weten. De jongens zeiden wel joh, dat is toch niet meer nodig? Er is overal genoeg te krijgen, maar ik heb het toch maar meegenomen want als er overal genoeg was dan kon ik het altijd nog opeten. Nou, een half uur later, na het ontbijt, kropen we weer in de vrachtauto en daar gingen we weer op weg, een stukje meer de vrijheid tegemoet. Toen we zo reden dag ik op een bord langs de weg dat we naar Pforzheim gingen, dus hadden we de vorige dag nog een heel stuk gereden. We reden niet door Pforzheim, maar gingen er langs. Nou mensen, ik heb nog nooit zo'n grote puinhoop gezien als dat Pforzheim was. Zo aan de buitenkant van de stad te zien was er geen huis meer heel. Wij hebben toen wel vanuit Herrenberg gezien dat **Pforzheim** gebombardeerd werd, we hebben toen dagenlang daar brand gezien. Het waren behoorlijke branden want je kon zien dat de geallieerde bommenwerpers het fosfor lieten regenen op die stad. Nu zagen we de resultaten daarvan en ik moet wel zeggen dat het doeltreffend is geweest. Het stonk er precies zo als in Rotterdam in 1940 toen ik de lucht opsnoof die daar hing. En toen had ik gelijk geen medelijden meer met de bewoners van die stand, want deze stad had zich ook geschaard onder de vanen van Hitler en zijn trawanten. Ze hadden toch ook toegestaan dat Hitler de totale oorlog meedogenloos ook overbracht op open steden en alles in het wilde weg plat liet gooien. Nadat we Pforzheim gepasseerd waren gingen we in de richting van Karlsruhe. Het was nu 16 april 1945 en overal in de omtrek hoorde je het geschut nog donderen. We kwamen nu nog meer tanks en troepen tegen die naar het front gingen. Massa's vliegtuigen waren er in de lucht. Nu zagen we ook een hoop Duitse krijgsgevangenen die afgevoerd werden en die waren als lammetjes zo mak. Ik zag er een paar honderd lopen met maar twee soldaten in een eigenaardig klein autootje. Later hoorde ik dat ze die autootjes JEEP noemde), met een mitrailleur erop gemonteerd. De Duitsers keken niet op of om en sjokten maar verder. Nou, als ik vroeger zo'n bewaking had gehad dan was ik hem wel meer getippeld. Eindelijk kwamen we in de buurt van Karlsruhe. Er was ook hard gevochten zo te zien, want hier stonden ook een hoop voertuigen en tanks langs de weg, stukgeschoten en verbrand en zover ik kon zien aan de bouw en het geschut, was het hoofdzakelijk Duits materiaal. We gingen niet door Karlsruhe maar er langs en toen kwamen we aan de Rijn en daar was het ook een puinhoop. Er was een grote brug die geknakt in het water lag. Daar waren door de geallieerden stalen balken overheen gelegd, waarop houten balken waren bevestigd en zo kon het militaire verkeer toch gebruik maken van die brug. Er reden zelfs tanks overheen. Wij gingen er ook overheen met onze vrachtauto nadat de militaire politie daar toestemming voor had gegeven, want al het verkeer werd geregeld door de M.P. Toen we over de brug waren gingen we weer met grote snelheid verder en we zouden nu wel gauw ergens stoppen want het begon al donker te worden. En dan reden we niet verder. Wij verlangden ook naar rust, want het valt niet mee om de hele dag in zo'n hotsende vrachtauto te zitten. We stopten weer ergens in een gehucht en we werden weer ondergebracht in een boeren schuur. Nu had ik voordeel van het brood wat ik had meegenomen van de vorige pleisterplaats, want hier was zo goed als niets te eten omdat de troepen die hier gelegerd waren geweest, pas vertrokken waren en alles hadden meegenomen. Er zou wel weer voorraad komen maar dat was pas de andere dag en dan waren wij al weer weg. Dus heb ik mijn paar sneetjes brood opgegeten en ben gaan slapen.

17 april 1945
De andere ochtend waren we weer vroeg present. Zodra het licht werd vertrokken we weer. Wij bleven wel in de buurt van de Rijn, die kon je af en toe in de verte zien, maar wat mij wel opviel was, dat wij nu bijna pal zuid reden en om je de waarheid te zeggen, ik snapte daar niets van, want ik dacht niet beter of we gingen de kant van Holland op. Maar enfin, ik zat nu eenmaal in die vrachtauto en ik moest wel meerijden en dan zou ikzelf wel zien waar ik terecht kwam. Het ging weer behoorlijk snel met onze vrachtauto en de wegen waren hier tamelijk goed. Alleen moest er af en toe langzaam gereden worden als er een stuk weg provisorisch hersteld was, want je kon zien dat er hier ook af en toe behoorlijk gevochten was. Op; een gegeven moment zag ik op een bord dat we in de Elzas waren. Maar wij wisten nog steeds niet waar wij naar toe gebracht werden en we zaten nog steeds zo in de sleur van het krijgsgevangen zijn dat het niet bij ons is opgekomen om het te vragen aan de chauffeur van onze vrachtauto. Tegen de middag, het was zo tegen vier uur, zagen we in de verte een grote stad opdoemen. Toen wij er aankwamen zagen wij dat het **Strasbourg** was. We reden langs de Rijn de stad in en niet ver van het spoorwegstation was een soort park of kazerneterrein met barakken en een stenen gebouw en daar reden we het hek binnen. Aan een bord te zien, dat buiten aan het hek hing, waren we hier goed, want op het bord stond geschilderd *"Republique Francais Ministére des Prissoniers, Déportés et Réfugiés, centre de Repatriement de Strasbourg"*. We stopten bij een houten barak en daar moesten we uitstappen. Nou, wij sprongen uit de vrachtauto die ons zo'n eind gebracht had en pakten onze spullen uit de wagen bij elkaar. Op aanwijzing van een Rode Kruis man gingen we de barak binnen waar bedden stonden en daar konden we een bed uitzoeken. Nadat wij onze spulletjes op een bed hadden gelegd gingen we eens buiten kijken wat of er hier in het kamp te doen was. Maar die Franse Rode Kruis soldaat die buiten stond zei ons dat we naar een barak moesten gaan die aan de overkant van de barak lag waar wij een bed hadden uitgezocht, om ons te melden. Nou, wij naar die barak toe en daar kregen we te eten; soep met stokbrood en wijn. Toen wij gegeten hadden werden wij naar een volgende barak verwezen en daar kregen we een pakket van het Franse Rode Kruis en dat ging allemaal zonder dat ons gevraagd werd wie of wat of wij waren en waar of wij vandaan kwamen. Het ging allemaal heel gemoedelijk en vriendschappelijk. Wij behoefden niets te vragen. Alleen werd ons gezegd dat wij om 6 uur 's middags ons moesten melden in het stenen gebouw om ingeschreven te worden. Het was nu 5 uur dus hadden wij nog een uur de tijd. Ik ben toen even het hek uitgelopen en ben naar het station gegaan en heb daar wat rond gekeken of ik nog bekenden zou zien. Maar die heb ik niet gezien. Wel liepen daar een hoop mensen rond met sterren op hun borst met het portret van Stalin erop. Ik wist niet wat of dat betekende, dus vroeg ik het aan een jongeman die ook met zo'n ster op liep en daar ik geen Frans kon, deed ik het in het Duits. Hij keek mij eerst wel even vreemd aan, maar toen ik hem vertelde dat ik een Nederlandse krijgsgevangene was en pas uit Duitsland kwam, toen had ik moeite om zijn gebroken Duits te volgen. Uit zijn woorden begreep ik wel dat wij onze hele bevrijding aan de Sovjet Unie te danken hadden en dat het nu tijd werd om de kapitalisten aan de kant te zetten, wilden wij geen derde oorlog meer hebben. Ik was wel even verbluft door die stroom van woorden, maar toen zei ik dat ik geen ene Sovjet soldaat had gezien op

mijn tocht hier naar Strasbourg, want als de Sovjet Unie de oorlog van Duitsland had gewonnen dan waren ze zeker ook met een grote massa bij de invasie betrokken geweest. De jongeman zei nee, hier zijn ze niet geland, maar ze hebben de spits in het oosten er voor de geallieerden afgebeten en de Duitsers daar vastgehouden zodat de geallieerden hier gemakkelijk konden landen. Ik zei tegen de man dat hij het wel heel simpel opvatte, want van wat ik onderweg had gezien, hebben de geallieerden geen stukje grond cadeau gekregen. Ik zei tegen hem dat we de situatie ook om konden draaien en zeggen dat de Sovjetlegers meer vrij spel hadden door de landingen in Normandië en dat Rusland meer hulp had gekregen van de geallieerden dan het verdiend had. Want ik vroeg hem ook of hij vergeten was dat Rusland een verdrag had gesloten met Duitsland en dat het ook Polen binnen was gevallen waar de oorlog met Duitsland om begonnen was. Maar daar kreeg ik geen antwoord op en hij moest plotseling weg. Het viel mij erg tegen dat Rusland al direct weer begon met propaganda te maken voor het communisme terwijl er overal nog werd gevochten en ik vroeg me af waarom de Sovjet Unie niet direct de Duitsers uit zijn land had geslagen toen de Duitsers de Sovjet Unie binnenvielen, in plaats van eerst een groot gedeelte van Europees Rusland, de Krim en een gedeelte van de Kaukasus door de Duitsers te laten bezetten ten koste van een ontzaglijk verlies aan mensenlevens en materiaal. Dus mag ik toch wel van de veronderstelling uitgaan dat de geallieerden Rusland uit de puree hebben gehaald en niet Rusland de geallieerden. Het was anders wel beangstigend al die mensen met Sovjetsterren en vlaggetjes. Het leek wel of heel Frankrijk in de greep van het communisme was. Maar enfin, ik hield het er maar op dat het een bevlieging van het eerste uur kon zijn en dat hoopte ik ook, want ik voelde er niet veel voor om de zegeningen van het ene socialisme te ruilen voor het andere. Dan kwamen we zeker van de regen in de drup. In die tussentijd was het voor mij tijd geworden om weer terug te gaan naar het kamp. Ik had de stad nog wel wat verder willen bekijken, maar daar was geen tijd meer voor. Ik wilde mij stipt aan de opdracht houden en op tijd in het stenen gebouw aanwezig zijn en dat was om 6 uur. In het kamp aangekomen zijnde ging ik naar het stenen gebouw en daar stonden al rijen krijgsgevangenen te wachten. Het merendeel waren het Fransen, maar ook Engelsen, Tsjechen, enkele Indiërs en dan wij als enkele Hollanders. Maar wij waren niet zo sterk vertegenwoordigd. Ik dacht, nou dat kan een latertje worden met dat inschrijven, maar dat viel mee want na een goed half uur stond ik voor één van de tafels. Er waren meerdere tafels om ingeschreven te worden. Het was nu ongeveer half 7 's avonds van 20 april 1945.
Aan de tafel gekomen moest ik mijn naam, nationaliteit en waar mijn familie woonde opgeven en ook of ik politieke gevangene of krijgsgevangene was. Ik kreeg een roze *"Fiche de Transport"* en mij werd mee gedeeld dat ik mij de andere ochtend weer moest melden. Dan werd ik op transport gesteld naar **Epinal.** Met de andere jongens was het precies zo, dus wisten wij dat we van Strasbourg naar Epinal vervoerd zouden worden. Wat we daar moesten doen wisten wij niet. Wij kwamen alleen te weten dat daar ook een kamp was voor bevrijde krijgsgevangenen en dat het een kamp was dat onder leiding van een Amerikaanse officier stond.

21 april 1945
De andere ochtend gingen wij ons melden in het stenen gebouw. Ik gaf het roze papiertje wat ik de vorige dag gekregen had aan de man die achter de tafel zat. Deze bekeek het, nam

een map met papieren, ging erin zitten kijken, schudde toen met zijn hoofd en zei tegen mij dat ik niet naar Epinal ging maar naar Parijs. Hij schreef het adres op het roze papiertje, plakte er een blauw zegeltje op, bedrukt met een zwarte B en zei dat we naar het station konden gaan om vervoerd te worden. Nou, wij onze spullen gepakt en wij naar het stationsgebouw. Wij hebben eerst bij de stations commandant geïnformeerd wanneer de trein naar Parijs vertrok en toen hoorden dat het meer dan een uur duurde voordat er een trein naar Parijs vertrok. Dus zetten wij onze bagage in de wachtkamer en gingen op zoek naar wat te eten. Zoals wij al gauw bemerkten was er op het station een eetzaal van de Amerikanen. Die was daar voor hun doorreizende soldaten en officieren en in die eetzaal zal alles door elkaar, onderofficieren, officieren, manschappen. Voor de deur van die eetzaal stond een M.P. op wacht die controleerde de papieren van de mensen die naar binnen gingen om te eten. We hebben dat zo even aangezien en toen trok ik de stoute schoenen aan en stapte ook naar die M.P. toe. Ik liet hem mijn roze papiertje zien en vroeg gewoon in het Nederlands of ik ook wat kond gaan eten met mijn kameraden. Hij verstond mij niet, maar tien maakte ik met mijn hand eetbewegingen naar mijn mond en toen begreep hij het. De M.P. wendde zich tot een andere M.P. die aan een tafeltje in een hoek van de zaal zat en vroeg hem wat. Deze knikte met zijn hoofd van ja en wij mochten naar binnen. Wij liepen een nauw gangetje in wat gevormd werd door een hek en pakten aan het begin daarvan een bord met bestek en liepen zo langs het buffet naar een kok die bij een stel grote pannen stond en daar kreeg ik me toch een lap vlees op mijn bord! Zoiets had ik nog nooit gezien. Aan weerskanten van mijn bord ging het vlees er overheen en toen de jus met aardappelpuree met worteltjes. We gingen aan een tafeltje zitten en toen zagen we dat op elk tafeltje nog een schaal met brood stond met een schaal met boter en een pot met suiker erbij. We hebben eerst het vlees met de puree en de groente naar binnen gewerkt en toen zijn we begonnen aan die schaal met brood met boter en suiker erop en dat smaakte ook best. Toen overlegden we of we aan een ander tafeltje zouden gaan zitten waar nog een volle broodschaal stond. Maar toen wij zo om ons heen keken zagen we dat we wel de aandacht hadden want haast iedereen in de eetzaal zat naar ons te kijken en te lachen. We hebben er toen maar vanaf gezien om aan een ander tafeltje te gaan zitten want we waren wel een beetje verlegen met ons figuur. Toen de trein eindelijk aankwam zijn we erin gestapt en gingen we op weg naar Parijs. We hebben steeds als de trein een lang oponthoud had in een stations eetzaal gegeten en nergens werden we geweigerd. Op sommige stations moesten we wel een uur wachten voordat we verder gingen en dan zochten we weer zo'n NAAFI eetzaal op. We hebben de hele reis naar Parijs geen honger gehad en het eten was erg lekker voor ons. Wij aten alles op wat er op ons bord lag in tegenstelling tot soldaten die hier kwamen eten, daar werd nogal veel van weggegooid. Dat was zonde, maar ja, die mannen hadden zeker niet erg veel honger. De kok gaf ieder eenzelfde portie zonder te vragen of je veel of weinig wilde. Het was al avond toen we in Parijs op het Gare du Nord aankwamen en het waren vele krijgsgevangenen. Het was een hele trein vol en er waren ook burgers bij die uit Duitse werkkampen waren gekomen. We konden maar voetje voor voetje vooruit komen. Vlak bij de uitgang van het station stond een bord met aanwijzingen erop en daaruit begrepen wij dat de burgers de ene kant uit moesten en de militairen de andere kant van het station en zich moesten melden op een punt buiten het station dat ook aangegeven was.

Nou, wij behoefden helemaal niet te zoeken want alles was prima geregeld. Wij moesten wel nog een tijdje wachten tot alle vrachtauto's die er stonden vol waren want we gingen met een heel konvooi op weg, **Parijs** in. Wij hebben een goed half uurtje gereden toen we voor een heel groot gebouw stopten. Het bleek dat we voor een sportpaleis stonden. Ik geloof dat het *Vélodrome* heette. Ik weet het niet precies meer, maar ik weet wel dat er vroeger wielerwedstrijden gehouden werden, want dat werd mij verteld door een Fransman. Nou, het was al erg laat toen wij daar aankwamen met een paar vrachtauto's. Van het hele konvooi waren we nog maar met twee vrachtauto's over. De andere hadden zeker een andere bestemming in Parijs. We sprongen uit de vrachtauto en werden naar binnen verwezen. Binnen gekomen zijnde zagen we een heel grote ruimte met allemaal bedden erin. Het waren er honderden en er lagen al een hoop mensen op te slapen, dus wij waren zo stil mogelijk. We mochten een bed uitzoeken en toen wij dat gedaan hadden en onze bagage erop hadden gelegd gingen we eens kijken of we nog wat te eten konden krijgen. En ja hoor, hoe laat of het ook was, ergens bij een soort buffet in een gang kregen we brood met koffie van Rode Kruis verpleegsters en dat moet ik zeggen, in Frankrijk werden je wensen voorkomen. Iedereen was reuze aardig tegen je en hielp je zoveel mogelijk. Het was toch al erg laat dat wij om eten kwamen vragen, het was al na elf uur 's avonds, maar toch hebben die verpleegsters het voor elkaar gekregen om ons brood en koffie te geven.
Nadat we gegeten hadden hebben wij die verpleegstertjes hartelijk bedankt en zijn we de grote zaal in gegaan om ons bed op te zoeken. Nou, ik had het mijn al gauw gevonden en ging erop zitten om mijn schoenen uit te trekken. Ik maakte ze los en met een zucht van verlichting schopte ik ze uit en ging even liggen om te voelen hoe of het bed was. Nou mensen, het bed was goed, want ik werd wakker doordat er iemand aan mij kwam en dat was een verpleegster die was bezig mij toe te dekken met de deken waar ik half op lag, want ik was zodra ik op het bed was gaan liggen in slaap gevallen zonder onder de dekens te gaan liggen. En nu probeerde dat verpleegstertje die deken over mij heen te trekken, want die had mij op haar ronde zonder deken op bed zien liggen. Ik vroeg haar hoe laat of het was, maar ze begreep het niet en toen maakte ik een beweging of ik op een polshorloge keek en toen begreep ze het. Ze weest op een grote klok die aan het einde van de zaal aan de muur ging en daar was het drie uur in de ochtend op. Ik had bijna vier uur als een blok geslapen. Ik viel zo weer in slaap en werd pas weer wakker door al de herrie die er opeens weer kwam toen iedereen weer op moest staan. Ik stond ook op en ging mij wassen in een waszaal die vlak bij het eerste balkon was. Je moest een trap op lopen om er te komen en in die zaal was een lange wasbak met allemaal kranen er boven. Daar was het pas een leven van jewelste. Het was er een gehoest en geproest en gegorgel. Ik had de grootste moeite om wat water op mijn gezicht te krijgen. Er stonden zelfs Fransen zich te scheren met een gewoon scheermes. Je werd al bang als je er naar keek, want je verwachtte ieder ogenblik dat ze zich de nek af zouden snijden. Na het wassen kregen we brood en koffie dat we moesten gaan halen bij een uitdeelpost in de zaal. Dat uitdelen hing nog tamelijk vlug met zo'n hoop mensen die te eten moesten hebben. Het brood met koffie ging er best in. Het leek wel of ik nooit van mijn honger af zou komen, wan tik kon op elk uur van de dag eten. Ze konden mij er zelfs voor wakker maken. Na het ontbijt werden de Nederlanders geroepen die moesten zich melden voor vervoer, net zoals de anderen die in het gebouw waren. Dus wij ook naar buiten naar de hoofdingang van het station en daar moesten wij ons melden bij een Franse Rode Kruis

soldaat. Die ging met ons op stap naar een ander groot gebouw zowat een kwartier lopen van het sportpaleis waar wij waren ondergebracht. Bij het gebouw aangekomen zijnde, zagen wij dat het er erg druk was. Het waren hoofdzakelijk gewezen krijgsgevangenen die daar stonden te wachten, dus gingen wij op aanwijzingen van de Rode Kruis soldaat maar daarbij staan, want wat we hier moesten doen dat wisten we nog niet. Alles ging nogal tamelijk snel want we konden steeds opschuiven als er weer een ploegje naar binnen ging. Eindelijk kwamen wij ook aan de beurt en toen ik door de deur ging toen kwam ik in een kleine zaal terecht waar een stel Rode Kruis soldaten naast ketels met slangen eraan ons tonden op te wachten. Wij moesten ieder apart naar zo'n soldaat toe en die stak zo'n slang met een pijpje eraan tussen je goed in je nek en in je broek en spoot er wit poeder mee. Er werd gezegd dat het luizen poeder was. Nou als ik nog luizen bij mij had gehad dan waren ze niet alleen vergeven maar ook gestikt, want die poeder kwam zowat mijn oren uit, zoveel spoot die soldaat tussen mijn kleren. Het liep mijn broekspijpen uit. Die soldaat vond zeker dat ik er luizig uitzag. Na dat poederbad moesten we verder lopen naar een andere deur en die kwam uit op een grote zaal. Daar stonden een hele rij doctoren die je vlug onderzochten en doorluchtten met een apparaat waar een losse arm aan zat met een ronde schijf en die op alle plaatsen van je rug gehouden kon worden. Nou, wij waren gauw klaar en gingen weer naar buiten. Daar stonden vrachtauto's op ons te wachten om ons weg te brengen naar een ander onderkomen, want we gingen niet meer terug naar het sportpaleis. We sprongen in de vrachtauto die ons weg moest brengen en pakten onze spulletjes bij elkaar. En nu begrepen we waarom we onze bagage mee hadden moeten nemen. Nadat we in de vrachtauto zaten gingen we Parijs in op weg naar weer wat anders. Tijdens de rit door Parijs stond er een met een grote rood wit en blauwe vlag te zwaaien, dat was natuurlijk een Franse vlag geweest die ergens was georganiseerd en omgekeerd was tot de Nederlandse vlag. Wij stonden te zwaaien en te zingen op die vrachtauto en te wuiven naar de mensen die op straat liepen en die wuifden terug en riepen naar ons. Wat ze riepen dat wisten we niet, maar dat kon ons niet schelen, want wij waren vrij en dat was de hoofdzaak. Ja, we hielden een feestelijke intocht in Parijs en wij hadden er plezier in om te roepen en te schreeuwen. Wat het was wat wij schreeuwden deed er niet toe. Het meest riepen wij "Vive la France!" en dat deed het goed bij de Fransen en die riepen weer "Vive Hollande!" als ze wisten dat wij Nederlanders waren. En zo ging dat maar door. Je werd er schor van, maar dat was minder erg. Je was nu tenminste onder de druk van de oorlog uit, hoewel er in Duitsland en sommige bezette gebieden nog hevig gevochten werd. Maar Duitsland liep op zijn laatste benen werd ons verzekerd door de Fransen. Nou, ons kon het niet te vlug gaan om dat Herrenvolk in de grond te stampen want het leed dat ze over de wereld gebracht hadden was onbeschrijflijk. Na een niet al te lange rit kwamen we ergens bij de Seine aan, ook al weer bij een groot gebouw en daar moesten we uitstappen en werden we ontvangen door ene oude moederlijke verpleegster van het Franse Rode Kruis. Zij bracht ons naar een kamer in het souterrain alwaar bedden stonden met dekens en helder witte lakens. Wij zijn daar niet lang geweest en ik denk dat we daar meer in quarantaine waren, want na een paar dagen gingen we weer we. Alleen Rog mocht niet met ons mee daar hadden ze tijdens het doorlichten een vlekje op een long van hem ontdekt. Wel jammer want we waren gezamenlijk al zo'n eind gekomen en nu moest hij achter blijven. Waar hij nu naar toe ging wist hij niet. We hebben de oude verpleegster een mooie bos bloemen gegeven voor haar goede zorgen die paar

dagen en dat mensje was helemaal ontroerd. Ze had zeker nooit zoiets gekregen en wij kregen allemaal een zoen op onze wangen van haar. Ze bleef maar naar ons zwaaien tot wij uit het zicht waren. Ik was blij dat we er om gedacht hadden dat boeketje bloemen te geven aan dat mensje. Je kreeg zelf tranen in je ogen toen je zag hoe of ze reageerde.
Wij gingen nu op weg naar onze feitelijke bestemming die op mijn roze papiertje stond en wel de Rue Leroux 14. Dat was het verzamelpunt in Parijs voor de Nederlanders. In de Rue Leroux aangekomen zijnde gingen we naar nummer 14 en daar stond iemand aan de deur ons op te wachten. Het was een gewoon herenhuis van twee verdiepingen met een zolder. Wij gingen naar de eerste verdieping en vonden een kamer met bedden met dekens erop waarvan wij er ieder één bezetten. Nadat wij ieder een bed hadden gingen we het huis eens bekijken en toen zagen we dat alle kamers bezet waren door mensen die in Duitsland gevangen hadden gezeten of er gedwongen waren tewerkgesteld. Dan waren er nog een aantal gewezen krijgsgevangenen, net als wij, maar wij hadden al gauw door dat het lang zo goed niet georganiseerd was als bij de Fransen. Laten we nu alleen het eten maar nemen, bij de Fransen stond alles al klaar als je ergens binnen kwam. Hier in de Rue Leroux 14 was niets. Het centrum was pas op poten gezet werd ons verteld en met een paar dagen zou het wel beter gaan zeiden ze. We zijn toen maar de stad in gegaan en van een paar Fransen hoorden we dat er vlakbij een soort eetzaal was waar we konden eten voor niets. Wij naar het opgegeven adres en ja hoor, het eetzaaltje was er werkelijk. Er stonden lange tafels met geblokte blauwe tafelkleedjes erop en lange banken stonden er voor die tafels. Wij gingen aan een tafel zitten en we kregen direct een bord soep en een beker met zure wijn. Er stond stokbrood op tafel dus konden we zo aanvallen en dat ging allemaal zonder dat wij wat hadden gevraagd of dat er wat aan ons gevraagd werd. Het scheen allemaal heel gewoon te zijn dat je daar binnen kwam en maar aan een tafel ging zitten. Wij hebben, zo lang als wij in Parijs zijn geweest en dat was niet zo lang, daar gegeten. De andere ochtend moesten wij ons in een van de kamers van de Rue Leroux 14 melden bij een meneer die onze personalia noteerde en die ons 500 frank gaf. Nou, wij waren dolblij met dat geld want wij hadden niets anders op zak dan wat Duitse Marken. Die hadden we toen we uit Herrenberg vertrokken bij elkaar gelegd met zijn vieren voor eventuele uitgaven onderweg. Maar daar is niets van gekomen want die 60 Mark hen ik nu nog na al die jaren. Het was alleen jammer dat die meneer die ons die 500 franks gaf er niet bij heeft gezegd dat die franken haast niets waard waren, want nu hadden we 500 frank, het klink erg veel, maar in werkelijkheid was het maar een paar gulden. Ik heb ook nog ondergoed gevraagd want alles wat ik aan ondergoed had droeg ik aan mijn lichaam. Ik kreeg van diezelfde meneer die ons dat geld had gegeven een briefje en daar kon ik mee naar een magazijn gaan ergens aan de Seinde. Het adres weet ik niet meer. Maar goed, ik naar dat magazijn toe met mijn briefje. Ik moest steeds vragen en liet het adres aan degenen lezen aan wie ik de weg vroeg. Zo ben ik er toch gekomen. De man in het magazijn was zeker een Fransman maar hij deed geen mond open. Hij pakje mijn briefje aan, bekeek het, klom op een stelling en pakte een met een touwtje bij elkaar gebonden bundeltje en gaf dat mij. Ik zag dat het een soort Jäger ondergoed was, dus bedankte ik hem en ging weer terug naar de Rue Leroux 14. Had ik dat pakje nu maar gelijk daar in dat magazijn opengemaakt, dan had ik de rommel die ik daar gekregen had daar kunnen laten, want het was een grote teleurstelling voor mij toen ik dat pakje openmaakte en het ondergoed bekeek. Het was een Jäger borstrok met lange mouwen en een lange Jäger

onderbroek. Dat vond ik niet zo erg. Het ergste vond ik dat die borstrok vol met grote gaten had gezeten die zo goed en zo kwaad als het ging gestopt waren met wit katoen. Vooral onder de armen was het erg. Als ik dat ding ooit aan had getrokken dan had ik steeds met mijn armen wijd uit elkaar moeten lopen, zoveel plaats namen die stopsels in. En dan die onderbroek, die was zeker van iemand geweest die veel op zijn knieën had gelegen en veel jeuk had gehad, want er zaten grote stoppen op de knieën en het kruis was één en al stopsel. Als ik die aan had getrokken dan had ik steeds het gevoel gehad dat ik de zitting van een stoel in mijn broek meedroeg. Ik heb nog willen reclameren de volgende dag bij die meneer die mij dat briefje voor dat ondergoed gegeven had, maar die was toevallig niet aanwezig, dus kon ik niets anders doen dan wachten totdat ik die meneer wel te spreken kon krijgen. We zijn in die paar dagen dat we in Parijs zijn geweest elke dag de stad ingegaan. We zijn ook in een bioscoop geweest. We stonden er voor naar de plaatjes te kijken toen de kassière ons wenkte en aan ons vroeg of wij de film wilden zien. We zeiden ja en toen riep ze één van de suppoosten en die bracht ons naar binnen. Het was al jaren geleden dat wij een film hadden gezien en het was weer een hele belevenis voor ons om al die bewegende beelden op het doek te zien en het nieuws was ook actueel. Maar van de film zelf begrepen wij niets, want het was een Franse film en alles werd in het Frans gesproken. Maar ja, dat was niet zo erg. Wij waren weer eens in een bioscoop geweest en het kostte ons niets. We zijn ook naar het Museum Rodin geweest en daarbij werden we begeleid door een Zwitserse dame van een jaar of 35. Deze dame ging met ons staan praten, uiteraard in het Duits en toen had je die Fransen eens moeten zien, die waarschuwden ons allemaal voor de omgang met Duits sprekende vrouwen want die hadden met de vijand geheuld zeiden ze en dat we die beter links konden laten liggen. Maar als we zeiden dat de dame in kwestie een Zwitserse was dan was alles weer goed. We hebben nog met zijn vieren bij de dame thuis gegeten en omdat het nogal laat werd hebben we daar geslapen ook. De andere ochtend hebben we kennis gemaakt met haar verloofde, dat was een Franse officier. Maar omdat deze geen Duits sprak moest alles via de Zwitserse dame vertaald worden. We hebben haar maar twee dagen gekend want ze ging met haar verloofde mee, die had verlof gekregen. Ze wilde graag een souvenir van ons hebben want ze vond het reuze leuk dat ze met ons kennis had gemaakt. Nou, ik vroeg of een knoop van mijn jekker goed was, want zoveel souvenirs had ik niet bij me. Ze vond die knoop van mijn jekker goed en ze vond het nog mooi ook met dat onklare anker erop met de kroon er boven. De andere jongens gaven ook wat. Ik heb als souvenir van haar een 10 frank stuk gekregen en ik geloof dat de andere jongens dat ook gekregen hebben. De volgende dag gingen wij weer de stad in. Wij konden gemakkelijk overal komen want we konden gratis met de Metro rijden en dat was wel fijn hoor, anders dan hadden we niet veel van Parijs gezien doordat we financieel niet ze sterk waren. Nu hebben we in de korte tijd dat we er geweest zijn nog aardig wat van Parijs gezien. We konden doordat we vrij met de Metro mochten reizen steeds een ander gedeelte van Parijs gaan bekijken. Maar toch hebben we nog veel van Parijs niet gezien, want het is groot hoor. Dat hebben we wel gemerkt. We hebben de *Dome des Invalides* en verschillende musea bezocht, maar voor de stad Parijs moest je wel een gids hebben om gewezen te worden op historische plaatsen en wat er zich allemaal heeft afgespeeld. Dus bleven we de volgende dagen maar een beetje in het centrum en gingen we eens kijken wat er allemaal op de Champs Elisé te doen was. Nou, het was daar behoorlijk druk. Er heerste daar gewoon een feeststemming en er waren daar

een hoop gelegenheden waar gedanst werd. Terwijl wij voor een zo'n gelegenheid stonden te kijken naar het dansen daar binnen, het was er een komen en gaan van alle soorten militairen, kwam er een dame naar ons toe en sprak mij in het Engels aan. Nu ben ik niet zo sterk in het Engels, maar ik verstond toch dat ze zei dat wij gerust naar binnen konden gaan, want deze gelegenheid was voor militairen en daar behoorden wij ook bij zei ze. Dus wij naar binnen met haar want ze ging met ons mee. En ja hoor, binnen was het een vrolijke boel.
Er was cabaret en er werd gezongen en gedanst. Wij gingen aan een tafeltje zitten en kregen een glas wijn van die mevrouw. En oh ja, ze was nog in uniform ook. Er stond U.S. op haar kraag. Nou, zo goed en zo kwaad as het ging hebben we met haar zitten babbelen.
Ze vroeg ook nog aan mij of ik met haar wilde dansen. Ik zei tegen haar dat ik daar geen uitblinker in was en dat ze daar in Duitsland mijn niet in de gelegenheid hadden gesteld om daar vorderingen in te maken en dat het jaren geleden was dat ik op een dansvloer had gestaan. Oh, zei ze, dat is niet erg, dat gaat best. Maar zei ik, dan moet u mijn schoenen eens zien, dat zijn toch echt geen dansschoenen en ik liet haar mijn schoenen zien. Nee zei ze, daar kan je niet mee dansen en iedereen die mijn schoenen had gezien doe zou dat gezegd hebben wamt ik had zolen van wel een centimeter dik onder mijn schoenen. Die waren gemaakt van een stuk autoband die had schoenmaker Van Etten nog voor mij gemaakt voordat de Fransen in Herrenberg kwamen. We hebben nog even met de dame gepraat want ze moest weer weg en toen zei ze dat ze correspondente was van een van de grote New Yorkse dagbladen en ze vroeg of wij de andere dag weer wilden komen dan had ze graag dat wij onze belevenissen aan haar vertelden. Nou, wij vonden dat goed en beloofden haar dat wij de andere dag weer op dezelfde tijd en op dezelfde plaats aanwezig zouden zijn. Dit lieten we zeggen door monteur Koenen die sprak nog het beste Engels van ons, want ik kon geen Engels en wat Foppen er van maakte dat begreep hij zelf niet, laat staan die dame. Wij namen afscheid van de Amerikaanse dame met de verzekering dat wij de andere dag weer present zouden zijn. Het was met dat al zowat 8 uur in de avond geworden en ik was moe, dus zei ik tegen de jongens dat ik weer terug ging naar de Rue Leroux. De andere jongens bleven nog wat in de stad zeiden ze Dus ging ik terug naar ons onderkomen. De Rue Leroux was niet ver van de Champ Elisé vandaan, dus was ik al gauw aangekomen. Ik ging de trap op naar onze slaapzaal toen ik die meneer zag waar ik de franken en het briefje voor ondergoed van had gekregen. Hij zou net zijn kamer binnen gaan. Ik riep hem en vroeg of ik hem even kon spreken en om de waarheid te zeggen weet ik nu nog niet welke status die man had ten opzichte van ons. Aan zijn gezicht te zien had hij niet veel zin in een gesprek met mij, maar ik wilde hem met alle geweld spreken en dat zei ik hem ook. Toen zei hij kom maar even binnen. Ik heb hem toen gelijk maar gezegd dat ik maar een krijgsgevangene was geweest en dat ik niet veeleisend was, doch dat ik mij behoorlijk in de boot genomen voelde met dat geld waar wij de waarde niet van wisten en dat daarbij als klap op de vuurpijl nog kwam dat waardeloze stel ondergoed wat ik op zijn briefje gekregen had. Ik vroeg aan hem of ze het niet kwijt hadden kunnen aan de Parijse bedelaars en om er niet mee in hun maag te blijven zitten hadden ze het maar aan mij gegeven. Ik vroeg aan die meneer of ik er ander ondergoed voor kon krijgen. Het behoefde niet nieuw te zijn als het maar geen lompen waren. Maar ik kreeg nul op het rekest en toen zei ik iets dat ik beter niet had kunnen zeggen. Ik zei tegen die meneer dat voor dit geval een groot Amerikaans dagblad wel belangstelling zou hebben, want dat ik de volgende dag een gesprek met een Amerikaanse

journaliste zou hebben die belangstelling in mijn ervaringen in Duitsland tijdens mijn krijgsgevangenschap aldaar en ik kon haar dan meteen vragen of zei voor mij aan behoorlijk ondergoed kon komen daar er van Nederlandse zijde niets gedaan kon worden voor mij, of het moesten lompen zijn waar wel gul mee werd omgesprongen. Toen ben ik de kamer uitgelopen en naar de slaapzaal gegaan. Het was nu over negenen. Ik was net van plan om naar bed te gaan toen de jongens terug kwamen uit de stad. We hebben nog wat zitten praten voordat we zouden gaan slapen en dat praten ging altijd over Holland en of we er nu gauw naar toe zouden kunnen want een groot deel van Nederlands was nog steeds door de Duitsers bezet. Wij spraken erover wanneer de Duitse troepen uit ons landje gegooid zouden worden toen er plotseling werd geroepen dat wij ons klaar moesten maken voor vertrek. Wij als de bliksem onze spulletjes bij elkaar gepakt want wij wisten niet beter of dit was het begon van onze reis naar Holland. Wij met onze spulletjes naar beneden en ja hoor, voor de deur stond een vrachtauto met een aanhangwagen op twee wielen erachter. Het hele geval was niet erg groot, maar we waren maar met een man of acht, allemaal gewezen krijgsgevangenen en een burger die was zogenaamd ziekenverpleger, maar het enige dat hij goed kon dat was Frans spreken en wijn drinken. Toen wij in de aanhangwagen van de vrachtauto zaten gingen wij op weg naar, zoals we dachten Holland. Maar niets was minder waar. Wij hebben urenlang in dat rot ding gezeten en wij konden niet geheel rechtop zitten. Elke oneffenheid in de weg bemerkten wij direct doordat we dan heen en weer geschud werden en dat gebeurde nogal eens, want af en toe kwamen we op behoorlijk slechte wegen terecht. Het was zowat een uur of elf in de avond toen we stopten en wij in een café wat te drinken konden kopen en onze benen konden strekken. Eindelijk konden we aan die zogenaamde ziekenverpleger vragen waar of we naar toe gingen, maar die zei het ook niet te weten en die vroeg het weer aan de chauffeur en toen hoorden wij dat we naar **Pouques-les-Eaux** gingen. Maar nu wisten we nog even veel, want niemand wist waar of dat lag en toen zei de chauffeur dat het vlak bij Nevers lag. Toen werd ik spinnijdig want in plaats dat wij de richting van Holland uit waren gegaan hadden ze ons een heel andere kant opgestuurd. Als ik dat geweten had dan was ik nooit meegegaan, dan had ik de geallieerden wel om hulp gevraagd om in Nederland te komen en dat heb ik later ook gedaan, maar daarover later. Midden in de nacht kwamen we aan in **Pouques-les-Eaux** en stopten we voor wat eens een hotel in vroegere tijden was geweest, Het was leeg en we moesten zelf maar zien hoe of we terecht kwamen. Gelukkig stonden er bedden in de kamers. Het was wel een bij elkaar geraapt zooitje en vlooien waren er ook genoeg. Zo goed en zo kwaad als het ging heb ik mij met de andere jongens in een kamer onder gebracht. De andere ochtend ben ik op zoek gegaan naar een andere kamer want het was in die ene kamer een beetje benauwd met al die mensen. Ik heb op de eerste verdieping toen een kamer gevonden met een groot tweepersoons bed erin. Ik heb mijn dekens erop geleegd en installeerde mij in die kamer, want er was in het hele gebouw plaats genoeg voor de mensen die her aanwezig waren. Het bed wat in de kamer stond lee, meer op een bak met een matras erin. Erg schoon was het gele geval niet, maar ik was al blij dat ik wat had om op te liggen. Maar ik geef de Nederlandse autoriteiten nu nog de schuld dat de opvang van de krijgsgevangenen en de politieke gevangene plus de gedwongen tewerkgestelden in Duitsland zo uitermate slecht geregeld was dat de zaak dikwijls in het honderd liep. Ik vind nu nog dat als de Nederlandse autoriteiten er geen kans voor zagen om al die mensen goed op te vangen ze het dan aan de

Franse autoriteiten over hadden moeten laten, want bij die liep alles gesmeerd en werd je van alle kanten geholpen en te woord gestaan. Dat ontbrak bij de Nederlandse autoriteiten voor een groot gedeelte. De andere avond hing ik even op het bed liggen om te proberen of het goed lag en dat was zeker zo want ik werd de andere ochtend pas wakker terwijl ik nog gekleed en wel op het bed lag en met mijn schoenen nog aan. Maar ja, ik was nog doodmoe van die reis in die rot aanhangwagen van de vorige nacht en het slapen in dat bedompte kamertje met al die mensen erin. Ik werd wakker doordat er iemand liep te brullen "opstaan, eten!" Dus ik het bed uit en mij gewassen aan een wastafel die in de kamer aanwezig was en ben toen gaan kijken waar of er wat te eten was. Nou, te eten was er genoeg, allemaal stokbrood en grote puntborden. Voor dat eten zorgde een sergeant van het Franse leger, want wijk waren in voeding bij het Franse leger. Het brood werd in het dorp gebakken bij een gewonde burgerbakker en dat moesten een paar man, met de sergeant erbij, in manden gaan halen. 's Middags was er soep en aardappelen met groenten en vlees. Nou dat was er allemaal in overvloed en vooral de groenten. Ik heb haast al die tijd dat ik in Pouques-les-Eaux ben geweest als groente asperges gegeten, zowel in de soep als bij de aardappelen. We zaten hier zeker in het gebied waar die dingen gekweekt werden, zoveel waren er steeds. Er was een burger kok, een Hollander en die ben ik gaan helpen want die man stond overal alleen voor. En zo ben ik al die tijd dat ik in Pouques ben geweest als hulp in de keuken gebleven. En al zeg ik het zelf, ik had het er goed en mijn gewicht ging zienderogen omhoog door het lekkere eten. Het werd mij wel eens verweten, maar als ik dan vroeg waarom zijn jullie die kok dan niet gaan helpen toen die man alleen stond en dag en nacht moest werken om al die mensen te eten te geven? Dan zeiden ze niets meer, want ik was toch ook 's ochtends vroeg op en 's avonds laat klaar om alles schoon te maken en om alles klaar te zetten voor de koffie of de thee of alles voor de volgende middagmaaltijd. Dan moest de groente toch ook schoongemaakt worden en er moest voor aardappelen gezorgd worden. Maar die moesten de mensen zelf schillen. Alleen zorgde ik dat ze op de plaats kwamen waar ze geschild moesten worden en voor al dat werk wat ik deed kreeg ik toch ook niets betaald dan wat eten en af en toe een lekker hapje wat de kok voor ons klaarmaakte. Daarvoor hadden de anderen op tijd hun eten en behoefden alleen maar het eetgerei om beurten af te wassen, waarvoor ik nog een teil met heet water klaarzette. Het bestek dat wij gebruikten was al in het gebouw aanwezig en ik denk dat er Duitsers in het gebouw gezeten hadden in de voorgaande tijd en nu waren wij erin gestopt. Er kwamen de andere dagen nog meer mensen, zowel burgers als gewezen krijgsgevangenen en er waren ook haast alle jongens bij waar ik mee in Herrenberg gezeten had. Er was ook een ploeg burgers die zich bezig hield met het schoonhouden van het gebouw en die kregen daarvoor een salaris uitbetaald. Er kwam ook een commandant voor de krijgsgevangenen en wel ene kapitein R. van der Weijde. Die was krijgsgevangenen verbindingsofficier no 3. Het was een stil stadje of dorpje, ik weet niet precies wat of het is, een stad of een dorp dat **Pouques-les-Eaux**. Hoewel de mensen daar erg vriendelijk voor ons waren viel er niets voor ons te beleven, want er waren helemaal geen bioscopen of schouwburgen, Oh ja, dat is waar ook, ik heb een keer een film gezien ineen verenigingslokaaltje. Het was een stomme film uit het jaar nul en je kon de tabaksrook wel in dat lokaal snijden zodat je beter buiten kon zijn dan binnen. Er werden in de loop van de tijd ook dansavondjes georganiseerd, maar 's avonds om tien uur dan zag je geen ko meer van de ingezetenen want het was hier in hoofdzaak een plattelands bevolking en die

gingen met de kippen op stok en er ook weer af, want ze waren wel vroeg op 's ochtend om op het land te gaan werken. Maar over het algemeen hadden we hier geen klagen. We hebben ook nog meegedaan aan een herdenking op het dorpsplein en daarna hebben we een korte mars gemaakt met het dorps-muziekkorps-je voorop. De burgemeester van **Pouques** hield nog een toespraak en het werd kennelijk zeer op prijs gesteld dat wij ook aanwezig waren, want hij knikte en keek herhaaldelijk naar ons. Alleen die korte mars beviel mij niet erg het leek meer op een looppas dan op marcheren. Tijdens de toespraak van de burgemeester en nog andere functionarissen die met een rood, wit en blauwe sjerp om hun middel stonden, stond ik naast een korte en brede man en die nodige mij en nog twee van mijn collega's uit om bij hem op bezoek te komen na afloop van de plechtigheid. Nou, wij hadden toch niets te doen en ik behoefde pas 's middags in de keuken te zijn, dus stemden wij toe en gingen na afloop van de herdenkingsplechtigheid met hem mee naar zijn huis.
We kregen direct een borreltje van hem en het was zowaar Hollandse jenever die had hij bewaard voor speciale gelegenheden zei hij en nu was het zo'n dag. Wij hebben zo goed en zo kwaad als het ging met hem zitten praten en toen kwam er aan het licht dat hij vroeger bokser was geweest en nog Europees kampioen ook in het half zwaar gewicht en zijn naam was Le Du of Le Doe. Ik weer niet hoe of het geschreven wordt. Hij liet veel foto's zien waar hij opstond in boks tenue en van zijn tournees. Maar als ik zo eens bij hem in huis rond keek, dan had hij er niet veel aan over gehouden. Alles bij hem thuis zag er schoon en netjes uit, maar het was alles van goedkope klasse. In plaats van een vloerkleed lag er schoon wit zand op de vloer en er was geen behang doch waren de muren gewit. Ik heb er nog met hem over gesproken, zover als hij mij kon begrijpen, dat zijn hele boks carrière geen vetpot voor hem was geweest. Maar hij had wel goed verdiend en hij leefde nu rustig met een lijfrente zei hij en hij was best tevreden na zo'n hard en druk leven zei hij. Alleen kreeg hij steeds tranen in zijn ogen als hij over vroeger sprak. Nou, ik heb maar steeds met hem mee zitten praten en ik zei dat hij vroeger zo bekend was ook in ons land en dat deed hem zichtbaar genoegen. Hij glom gewoon. Maar om je de waarheid te zeggen had ik nog nooit van een bokser Le Doe gehoord. Maar wat gaf dat, ik heb die man een reuze plezier gedaan met mijn fantasie over hem en dat gaf hem het idee dat de wereld hem nog niet vergeten was, want ik was van een jongere generatie en ik wist nogal veel van hem te vertellen. Alleen wist hij niet dat ik al die verhaaltjes kon vertellen omdat ik al die foto's van hem, zat te bekijken en had ik het eens mis dan verbeterde hij mij en dan schoof ik het op de taalmoeilijkheid. En dan lachten wij samen om mijn vergissing. Na deze ene keer heb ik de man niet meer gezien en de weg naar zijn huis wist ik ook niet, dus heb ik het maar zo gelaten, want anders val je toch weer steeds in herhalingen als je weer alles van vroeger op gaat halen met het gevolg dat ik steeds maar fouten zou maken omdat ik natuurlijk niet meer wist wat ik de voorgaande keer had gefantaseerd. Dat had de man misschien gekwetst, dus was het zo beter.
Pouques-les-Eaux was geen onaardig plaatsje, maar zoals ik reeds heb gezegd, er was niets te doen en de dansavondjes die er georganiseerd werden die hadden ook niets om het lijf, want de paar meisjes die er in het dorp waren gingen om tien uur weg. Die moesten om die tijd binnen zijn anders dan mochten ze nooit meer op die dansavondjes komen als ze te laat thuis kwamen. Ik heb ook nog geprobeerd om te dansen, maar dat liep op een volledige mislukking uit vanwege mijn balschoentjes en mijn onkunde om mijn voeten met die schoentjes te bewegen. Daardoor zat ik meestal te kijken naar het gestumper van de andere

jongens die net ze goed konden dansen als ik. Over het algemeen ging het wel hier in Pouques-les-Eaux wat betreft het verschil van in krijgsgevangenschap zitten of hier. Je was tenminste vrij en er liepen geen schildwachten om je heen. Maar het grootste euvel was wel dat er totaal niets werd gedaan voor onze ontspanning. Ik zat elke dag te rommelen in de keuken, dus bij mij waren het alleen de avonden die gevuld moesten worden. De andere jongens moesten de gehele dag vol maken en dat viel niet mee voor ze en daardoor kwam het ook dat er verscheidene jongens waren die hun troost bij de wijnfles zochten en bij de -in het dorp minder gunstig bekende staande- vrouwen, met alle gevolgen van dien. Ze waren stomdronken en één liep een minder prettige ziekte op bij zo'n vrouw. Deze ziekte zou wel gauw genezen zijn geweest als ze ons niet zo'n koekenbakker van een ziekenverzorger meegegeven hadden, want die vent zag kans om met een injectienaald een grote wond in het dijbeen van de betreffende patiënt te maken. Toen er een zuster van het Franse Rode Kruis eens kwam kijken heeft ze het geval eens bekeken, die vent uit de ziekenboeg geschopt en het zaakje zelf behandeld, wat maar gelukkig was voor de patiënt, want wie weet wat er anders was gebeurd met die man. Nu ben ik geen geheelonthouder en ik heb ook mijn slokje gedronken, maar zoals sommigen laveloos op hun bed lagen dat had niet mogen gebeuren en dat was niet de schuld van de jongens alleen, doch van de organisatie die veel te simpel was opgezet voor mensen die gevangen hebben gezeten en nu weer vrij waren. Bij zwakke figuren was nu opeens het hek van de dam en was er voor hun totaal geen rem aanwezig. Daar hadden de autoriteiten die deze zaak in Pouques-les-Eaux op poten hadden gezet aan moeten denken. De dagen gingen voorbij en het werd mei 1945. Het was al lekker zonnig overdag en alleen 's nachts was het nog koud.

2 mei 1945

Toen begon ik er eens aan te denken hoe of het nu feitelijk zat met ons verblijf hier in Pouques-les-Eaux. Ik wilde toch wel eens weten hoe of het er nu voorstond met onze repatriëring naar Nederland. Dus ik op zoek naar kapitein van der Weijde en die vond ik in zijn kamer aan zijn bureau zittend, alwaar hij heerlijk aan een pijp zat te zuigen en grote rookwolken uitblies van de brandende mixture die in zijn pijp zat.
Ik vroeg hem op de man af hoe lang wij hier nog moesten blijven, voordat wij naar Nederland konden vertrekken. Hij zei tegen mij dat hij dat niet wist, maar dat er bericht uit Parijs gestuurd zou worden wanneer wij weg konden en daar kon ik het mee doen. Het was toen 2 mei 1945. Het zat mij niets lekker hoor en de 6^{e} mei ben ik weer naar het toegestapt. Maar hij wist nog niets van een eventuele repatriëring van ons. De 10^{e} mei 1945 hoorde ik van de Franse sergeant die voor onze levensmiddelen zorgde dat de Duitsers in Holland hadden gecapituleerd. Nadat dit bericht overal in het gebouw was doorgedrongen zijn er direct al verscheidene burgers op eigen gelegenheid naar Holland vertrokken en zoals men zich wel kan indenken, stapte ik weer naar kapitein van der Weijde en vroeg hem weer om repatriëring naar Nederland. Hij maakte weer bezwaren en zei dat het in Holland heel slecht was en dat daar eerst alles in goede banen geleid moest worden voordat men een stroom repatrianten op het land los kon laten. Ik zei tegen de kapitein dat hij één ding over het hoofd zag en wel dat mijn vrouw en kinderen daar waren en dat ik ze nu de mogelijkheid er was om bij ze te komen, bij moest staan en ze helpen en dat als ik geen toestemming hiervoor kreeg, ik op eigen gelegenheid naar Holland zou gaan om mij bij mijn gezin te

voegen en dat ik mij om dat doel te bereiken tot de geallieerden zou wenden voor vervoer naar Holland. Ik wist dat er verbinding met Holland was want dat had die Franse sergeant tegen mij gezegd.

13 mei 1945

Het was nu 13 mei 1945, precies twee jaar nadat ik in krijgsgevangenschap was gevoerd. De andere ochtend moest ik bij kapitein van der Weijde komen en die gaf mij een krijgsgevangenen identiteitskaart nr. 02059 en daar stond in drie talen: Nederlands, Engels en Russische op dat de houder van deze kaart onvoorwaardelijk toegelaten moest worden tot Nederland. Tegelijk met mij waren er nog een paar jongen die met mij in Herrenberg hadden gezeten, die zo'n kaart kregen en wel Koenen, Pulles en ik geloof dat de andere Van Dijk was. Die hadden mijn voorbeeld gevolgd en waren ook naar de kapitein gegaan om ook gerepatrieerd te worden, zodat er voor hun ook een kaart klaar lag. Ik vond dat wel fijn want je kan beter met een paar man reizen dan alleen. We zijn 's ochtends direct op de trein gestapt en de andere ochtend waren we weer in Parijs. Erg vlug gingen de treinen nog niet. Ze moesten steeds lang wachten op de stations waar ze stopten, want het militaire verkeer ging steeds voor. We moesten uitstappen want de trein ging niet verder dan Parijs. Dus wij op zoek naar een trein die de richting van Nederland uitging en ja hoor, dat was een trein die ging naar Brussel. Dus wij daar op af. Deze trein zou pas tegen de avond vertrekken dus gingen we eerst nog even kijken of we ergens wat te eten konden krijgen. Nou, dat ging nogal vlot. We gingen weer naar zo'n stations kantine en kregen daar weer lekker te eten van de Amerikanen. Veel vlees was er altijd bij, daar waren ze niet zuinig mee en wij vonden dat wel goed. Tegen 7 uur 's avonds stapten wij op de trein af die klaar stond om naar Brussel te vertrekken, maar het duurde nog wel even voordat hij vertrok werd ons gezegd, want van een regelmatig treinverkeer was nog geen sprake. Al het militaire vervoer ging nog steeds voor. Er kwamen wat treinen en goederentreinen voorbij, je stond er gewoon versteld van. Het waren haast allemaal Amerikaanse en Engelse locomotieven die voor die treinen stonden. Ik heb op het station nog een mooie speld gevonden. Eerst wist ik niet wat het voor een speld was, maar toen wij in de trein zaten en ik zo uit het raampje hing te kijken, toen zag ik verscheidene militairen lopen met zo'n speld op hun nestels. Ik heb hem dus maar als aandenken gehouden. Eindelijk tegen 8 uur in de avond vertrok de trein naar Brussel.
Nou, het ging wel met hangen en wurgen, want op elk station stond je soms uren te wachten en dan ging je weer verder.

19 mei 1945

's Ochtends van de 19e mei 1945 kwamen we pas in Brussel aan. De laatste dag voordat we in Brussel aankwamen hadden we nog een invasie van vrouwen in onze coupé. Deze vrouwen waren politieke gevangenen van de moffen geweest en nu ook op weg naar huis. In onze coupé kwamen een moeder en haar dochter. Ze hadden alle twee een nummer in hun arm getatoeëerd staan. Er was feitelijk geen plaats mee in onze coupé, maar ik ben gaan staan en nog een paar van mijn collega's en lieten de vrouwen zitten. Die vrouwen vielen onderweg in slaap, maar wij hebben de hele nacht gestaan tot we 's ochtend in Brussel aankwamen. Wij waren gekraakt, maar die vrouwen hadden het in hun gevangenschap misschien nog zwaarder gehad dan wij, dus vonden wij het billijk dat ze uit konden rusten in de trein.

In Brussel stond een Nederlander op het station die ons opving. De trein ging niet verder, dus moesten we weer uitstappen. Die Nederlander zei tegen ons dat we met hem mee moesten naar een Nederlandse instantie die gevestigd was in Brussel en zich bemoeide met de repatriëring van burger- en krijgsgevangenen. Wij zeiden tegen hem dat we zo snel mogelijk naar Nederland wilden vertrekken en daar hadden we ook papieren voor gekregen. We wilden dus liever op het station blijven om naar een trein uit te kijken die naar Nederland vertrok. Die persoon zei dat dit geen zin had, want vandaag en de eerst volgende dagen zou er geen trein naar Nederland vertrekken en dat we maar met hem mee moesten gaan, dan zou alles wel voor ons geregeld worden. Nou, dat was een teleurstelling voor ons toen we dat hoorden en toch, na alles wat ik mee had gemaakt, vertrouwde ik de Nederlandse instanties niet meer. Ik dook dus ongezien voor die persoon weg en ik op weg naar de stations commandant. Dast was een Canadese Captain. Ik heb aan hem gevraagd of er nog een trein naar Holland ging. Hij keek op zijn horloge en zei, jazeker, vanmiddag om 2 uur vertrekt er hier vandaan een Canadese militairen-trein naar Nijmegen. Ik vroeg aan hem of ik en mijn collega's met deze trein mee mochten rijden en liet hem mijn papieren zien. Natuurlijk zei hij, als jullie maar op tijd zijn, want de trein wacht niet op jullie. Nou, ik was dolblij, maar nu waas ik niet zo stom om het tegen die Nederlandse functionaris te zeggen die alle Nederlanders op het station van Brussel stond op te vangen. Ik vertelde het wel stiekem aan Koenen, Pulles en Van Dijk, maar aangezien het nog vroeg was, ongeveer 10 uur in de ochtend, zijn we maar met die functionaris meegegaan naar dat opvangcentrum. Dat lag niet zo ver van het station af. In het opvangcentrum kregen we te eten en sigaretten en chocolade en daar werd ons te verstaan gegeven dat we er de eerste tijd niet op behoefden te rekenen dat wij naar Nederland gingen. Arme mensen daar, die vergaten helemaal dat zij te doen hadden met een stelletje doorgewinterde krijgsgevangenen die geleerd hadden de Duitsers te misleiden en allang hun weetje wisten. Wij keken elkaar eens aan toen dat ons gezegd werd en glimlachten wat. Maar wij hebben ons in laten schrijven en kregen een kaartje waarop stond gedrukt "ALLIED EXPEDITIONARY FORCE C.C. INDEX CARD B 00201615 B-N, not a pass" stond er dwars overheen gedrukt en aan de andere kant stond het stempel van de Koninklijke Nederlandse regering. Dus nu wisten ze dat wij er waren en dat vonden wij genoeg. Omdat het nog zo vroeg was hebben wij onze bagage in een slaapzaal gezet en wel zo dat we er direct over konden beschikken. Daarna zijn we de stad ingegaan en dat ging gemakkelijk want we konden in elke tram stappen die we wilden hebben. We behoefden daarvoor niets te betalen. Tegen een uur of 12 waren we weer terug in het gebouw en hebben daar gegeten en een beetje rondgehangen, tot bij half 2 en toen zeiden we tegen elkaar, kom jongens, het wordt tijd om naar onze trein te gaan. Dus wij voorzichtig één voor één onze bagage gepakt en geruisloos zijn we er tussenuit geknepen naar het station.
Het verdwijnen moest heel voorzichtig gebeuren want er waren feitelijk veel te veel glazen deuren in dat gebouw waar wij naartoe gebracht waren. Maar alles ging gesmeerd en we kwamen zonder oponthoud bij het station aan. Wij gingen ons melden bij de stations commandant en die wees ons de trein aan die naar Nijmegen zou vertrekken. Wij stapten in een coupé die haast vol zat met Canadese militairen, maar ze maakten plaats voor ons zonder morren. Ik liet me tussen twee Canadezen zakken en toen ik goed en wel zat hoorde ik naast mij vragen in het Nederlands "waar moeten jullie naar toe?" Ik keek naar de Canadees die naast mij zat want daar hoorde ik de vraag vandaan komen en toen ik hem zo

aankeek zonder te antwoorden -ik was nog een beetje verbluft- herhaalde hij zijn vraag en zag ik dat hij het werkelijk was die mij die vraag gesteld had. Je zit toch wel even te kijken als je uitgerekend in een trein vol met Canadezen zit en er vraagt er dan één in het Nederlands aan je waar of je naartoe moet. Ik zei hem dat ik naar Den Haag moest en toen zei hij dat ik dan wel in Tilburg uit moest stappen want de trein waarin wij zaten maakte een hele omweg naar Nijmegen. Die ging via Eindhoven, Helmond en Gennep. Nou, dat was in gedachte genomen en ik bedankte hem voor de inlichting. Zo kwamen we aan het praten en toen vertelde hij dat hij van Nederlandse ouders was en dat hij nog familie in Haarlem had wonen. Ik heb toen zijn naam gevraagd en die heeft hij op een krijgsgevangenenkaart geschreven die ik nog had.
Zijn naam was Albert Fisher en hij diende in het A. Coy Lincoln + Welland Regt. C.A.O. onder Ni. H8877 en hij woonde in Rossendale-Manitoba, Canada. De treinreis ging niet erg vlug want overal moest de trein stoppen en wachten, vooral de reis naar Antwerpen duurde lang. Maar daar kwamen we ook in de namiddag aan. Wat zag die stad er uit! Er was ontzetten veel verwoest en het was er nog niet veilig hoorden wij. Maar wij hebben maar eventjes in Antwerpen vertoefd en toen ging het weer verder nu op de Nederlandse grens af. Eindelijk kwamen we aan de Nederlandse grens en stopten we even. Er liepen wel een paar mensen van de douane rond maar die kwamen niet in de trein. Er liepen ook een paar burgers en toen die mij zagen riepen ze “landverrader!” tegen mij. Waarom dat weer ik nu nog niet, of ze moesten gedacht hebben dat ik een gevangene van de Canadezen was, maar toch was het geen prettig gehoor als je voor het eerst na al die rot jaren weer in je eigen land terugkomt. De trein vertrok weer en nu waren wij op weg naar Breda en daar waren we betrekkelijk gauw. Het begon al avond te worden. In Breda aangekomen zijnde raakten we een man van ons ploegje kwijt en wel Pulles, die woonde in Breda. Hij sprong uit de trein, zwaaide naar ons en was verdwenen. Na Breda gin de trein op Tilburg af en toen zei Koenen dat hij nu ook gauw thuis zou zijn, want hij woonde in Den Bosch. Nu waren we nog met zijn drieën maar dat zou gauw met zijn tweeën worden als Koentje weg was.

19 mei 1945
In Tilburg aangekomen zijnde stapten we uit de trein na eerst de Canadese militairen gegroet te hebben. Wij op zoek naar de stationschef en aan hem gevraagd waar of de volgende trein naar Den Bosch vertrok.
Nou, we hadden pech want er vertrok nu geen trein meer, niet eerder dan de volgende ochtend. Het was al aardig laat geworden en we wilden wel weer eens eten en slapen, dus wij aan een militair die de wacht op het station had, gevraagd waar of wij terecht konden voor eten en een nachtverblijf en die verweest ons naar een opvangcentrum voor repatrianten.
Ik weet net meer in welke straat of het was, maar wij kwamen er en het begon eerst weer met inschrijven. Wij kregen een grote registratiekaart waar al onze gegevens op werden ingevuld. Nadat dit was geschied konden we een strozak uit gaan zoeken uit een hele stapel die in een gang lagen en ergens met die strozak op de grond gaan liggen. Eten was er niet en dus hebben we wat gegeven van wat we zelf bij ons hadden. Je kon zien dat we weer in Holland waren, want het ging allemaal weer van de armen. Men was schijnbaar bang om een cent teveel uit te geven. Overal waar wij in het buitenland langs waren gekomen waren wij goed onthaald, maar uitgerekend in ons eigen land konden ze je niet van eten voorzien. Alles zat achter slot. Maar enfin, wij waren in Nederland en dat was voor ons de hoofdzaak. We wilden zo gauw mogelijk naar huis. Wij waren op 19 mei 1945 in Tilburg aangekomen en ’s ochtends vertrokken we weer uit Tilburg, met de opdracht om naar Weert te gaan. Nou, wij weer naar het station een daar in een trein gestapt die klaar stond om te vertrekken. Ik heb daar nog een aan spoorwegarbeider mijn leren broekriem verkocht voor een rijksdaalder. Had ik geweten dat het geld haast geen waarde had omdat je er praktisch niets voor kon kopen, dan had ik mijn riem nooit verkocht. Maar ik dacht, ik heb geen geld dus is een rijksdaalder toch nog wat. De trein vertrok en na zowat een half uur waren we in Den Bosch. Hier verdween Koenen, die zei, ze kunnen me nog veel meer vertellen met hun Weert. Ik ben thuis en hij gaf mij zijn adres, dat luidde M. Koenen, Gelderschedam 72, Den Bosch. Hij zwaaide naar ons en verdween. Nu waren we nog met zijn tweeën en vertrokken we uit Den Bosch naar Eindhoven. Waarom er zo’n omweg werd gemaakt weet ik niet, maar ik denk dat de spoorlijn tussen Tilburg en Eindhoven niet begaanbaar was. Van Eindhoven gingen we naar Weert en in Weert aangekomen zijnde werden we verwezen naar een militaire vrachtauto die buiten het station stond. Wij naar die auto toe en die bracht ons naar een nieuwe kazerne toe die aan een heel lange weg stond. De naam van die weg weet ik niet meer, maar hier werden we weer behoorlijk ontvangen en kregen we te eten. En voor het eerst weer een goed bed om in te slapen, nadat we uit Parijs vertrokken waren. We zijn gauw na het eten naar bed gegaan want het was al behoorlijk laat geworden. De volgende ochtend moesten we onze papieren laten zien aan een officier die op een bureau zat in een kamer alwaar op de deur stond “Security Officer”. Aan die officier moest ik alles over mijn doen en laten vertellen vanaf het begin van de oorlog tot op het ogenblik dat ik bij hem kwam. Ik heb zeker wel een paar uur met die officier zitten praten en toen heb ik hem ook gevraagd of ik ook een aanklacht in kon dienen wegens moord en het toebrengen van zwaar lichamelijk letsel op twee krijgsgevangenen door een *Wachmann*.
Dat kon en ik kreeg papier en schrijfgerei om mijn aanklacht op schrift te stellen en zo heb ik een aanklacht ingediend tegen *Hauptmann* Schwaab, *Stabsfeldwebel* Seiler en de *Wachmann Gefreiter* Ludwig Schmidt, de moordenaar welke ik beschuldigd heb van moord met

voorbedachten rade op de torpedomakers maat Dick Verzijl en van het toebrengen van zwaar lichamelijk letsel aan de marinier J. Habets in december 1944. Ik begon al direct toen ik in de kazerne te Weert kwam met te vragen wanneer ik naar Den haag kon, want dat was op het ogenblik mijn enige streven, om zo gauw mogelijk bij mijn gezin in Den Haag te komen. Ik kreeg toen te horen dat daar zo vlug mogelijk aan gewerkt werd, maar er moesten eerst nog meer mensen zijn om een transport te vormen, want wij zouden allemaal thuis gebracht worden tot voor onze deuren met vrachtauto's. Nou en dat was dat dan, maar weer wachten en nu in Weert. Eerst wilden ze mij naar Sluis sturen in Zeeuws-Vlaanderen omdat daar het repatriëringscentrum van de Koninklijke Marine was gevestigd. Ik heb dit onder geen voorwaarde aanvaard en bleef bij mijn eis om vanuit Weert naar huis gezonden te worden, want zei ik tegen die officier in Weert, dat ik vanuit Den Haag de Marine autoriteiten wel in kennis zou stellen van mijn terugkomst in Nederland en daarmee ging hij akkoord. Het was op het ogenblik dat ik in Weert was net een soort carnaval, maar als ik nu zei dat ik mij in Weert geamuseerd heb, dan zou ik liegen, want ik vond er niets aan en ik was dolblij toen ik de 21e mei hoorde dat we de volgende dag naar huis gebracht zouden worden.

22 mei 1945

De 22e mei, 's ochtend vroeg, waren we al present. We kregen een goed ontbijt en een root wittebrood mee voor thuis en dat was een meevaller voor ons, want zoals wij hoorden was er veel honger geleden in de provincies Noord- en Zuid-Holland. Hoe erg dat wisten wij niet precies, want daar hebben de moffen niet mee te koop gelopen en als ze er al iets van zeiden dan was het de schuld van de geallieerden dat er zo weinig eten in Nederland was door hun blokkade. Maar ze vergaten er dan bij te zeggen dat ze mensen tekort kwamen om alles uit Nederland weg te slepen en daarvoor dwangarbeiders gebruikten. Zij waren niet schuldig aan alle schanddaden die er bedreven waren. Ze gaven anderen en elkaar daar de schuld van, maar zelf waren ze vlekkeloos. Dat was al zo in Herrenberg dus hoe het hier zou zijn dat kon ik wel op mijn vingers narekenen. Maar enfin, nu weer terug naar mijn verhaal. Ik kreeg ook nog honderd gulden en een verlofpas voor drie maanden verlof. Maar dat beschouwde ik maar als een grapje van die officier die de verlofpassen uitschreef. Eindelijk gingen we op weg. Nou mensen, als ik geweten had wat me te wachten stond dan had ik toen met die Canadese trein verder mee gereden want ik kwam nu toch in Nijmegen terecht via Eindhoven, Den Bosch over Grave naar Nijmegen. Van Nijmegen, waar veel stuk was, gingen we naar Arnhem. Daar was het verschrikkelijk. Geen huis was daar onbeschadigd en het leek wel of er geplunderd was, want overal op straat zag je inboedel liggen en overal lagen kledingstukken verspreid. Die puinhoop was zeker ook door die Edel-Germaanse cultuurmensen gemaakt. Van Arnhem gingen we naar Apeldoorn, van Apeldoorn naar Harderwijk, naar Nijkerk, Amersfoort, Utrecht Amersterdam, Haarlem, Leiden, Rotterdam. En steeds gingen er één of twee man uit de auto. Die waren dan thuis en toen we uit Rotterdam naar Den Haag vertrokken waren we nog met zijn tweeën over. Het einddoel van de vrachtauto was Den Haag, daarom was hij vanuit Leiden naar Rotterdam vertrokken in plaats van naar Den Haag. Eerst werd die ene man weggebracht en toen kon ik naast de chauffeur gaan zitten om hem de weg te wijzen naar mijn huis. Want hij wist niet goed de straat te vinden waar ik woonde. Eindelijk, na zo half Den Haag te zijn doorgereden, kwamen we op de Bezuidenhoutseweg en via deze weg p de Schenkweg alwaar ik woonde en reden we deze

straat in. Ik waarschuwde de chauffeur dat we er nu haast waren. Bij de Schenkstraat aangekomen zijnde liet ik de chauffeur stoppen, want ik woonde op de hoek van de Schenkweg en de Schenkstraat. Zo vanuit de vrachtauto te zien was er een behoorlijke ravage. Er was bij de Vlietstraat, dat was de volgende zijstraat van de Schenkweg, een groot gat in de straat en een heel blok huizen was er in puin. Ik stapte uit de auto maar vroeg de chauffeur om even te wachten, want ik wist niet of mijn vrouw in het huis was, want ze kon ook op het andere adres wezen waar ze naartoe was gegaan na het bombardement van het Bezuidenhout. Dus toen ik uitgestapt was keek ik omhoog naar de eerste etage waar ik woonde en zag ik mijn vrouw die op een trapje gordijnen op stond te hangen en met grote ogen naar beneden stond te kijken naar mij. Het was net alsof ze niet geloofde dat ik het was. Ze draaide zich om en riep iets naar achteren en keek toen weer naar mij. Ik zei tegen de chauffeur dat het in orde was en dat hij weer verder kon gaan en ik bedankte hem voor de rit. Ik pakte mijn bagage uit e vrachtauto en liep naar de deur die al open stond en ging ik na twee jaar krijgsgevangenschap mijn vrouw en kinderen weer begroeten. Dat was die ellendige reis in die vrachtauto door half Nederland wel waard geweest. Na de begroeting zei ik tegen mijn vrouw dat ik zo'n honger had en dat ik best wat zou willen eten. Mijn vrouw schrok en zei dat ze nog maar een klein stukje brood had en nog wat gekookte suikerbieten, welke bestemd waren voor de volgende dag. Ik heb wat van die suikerbieten geproefd en ik snap nog niet dat de mensen daar niet doodziek van werden. Nou, het eerste wat ik deed was om die rommel in de wc te gooien. Nou, mijn vrouw kreeg het haast op haar zenuwen en riep dat is ons eten voor vanavond en morgen. Nou vrouwtje, zei ik, we eten vanavond en morgen heel wat anders en toen zette ik mijn koffer op tafel en maakte hem open en liet alle levensmiddelen zien die ik had meegenomen. Het waren mijn Amerikaanse, Engelse en Franse Rode Kruis pakketten die ik zuinig bewaard had voor deze dag en ik had nog twee grote wittebroden die ik uit Weert had meegenomen. Je zal wel vragen twee broden en je hebt er maar één gekregen. Maar ja, uit de macht der gewoonte en omdat ik wist dat het in Den Haag niet zo best was wat voedingsmiddelen betrof, dacht ik aan mijn gezin en heb ik direct toen ik in Weert de kazerne binnen stapte en in een kamer al die zakken met brood zag staan, er van tevoren al één georganiseerd en in mijn koffer gestopt. Ik wist toen nog niet dat we een brood mee zouden krijgen en als ik het geweten zou hebben dan had het voor mij geloof ik toch geen verschil gemaakt. De verleiding was toch te sterk geweest na al die jaren van hongerlijden. En zodoende had ik twee broden en die kwamen de eerste dagen best van pas, wamt ik moest nog eerst alle instanties aflopen voor bonnen. En ook moest ik naar de politie om mijn verloren geraakte distributiestamkaart aan te geven, want die was gelijk met mijn persoonsbewijs vernield door een Duitse onderofficier in het vluchtelingenlager te Ludwigsburg. Ik heb mij ook direct bij de Marine autoriteiten gemeld, zoals ik beloofd had aan die officier in Weert. De Marine was gezeteld in de flat Duinwijck op de van Alkemadelaan. Daar moest ik steeds weer terugkomen of ik werd door een motor-ordonnans opgehaald. Met dat al heb ik maar een kort verlof gehad en dat zei ik ook tegen die Marine officier in flat Duinwijck waar ik steeds bij moest komen en die zei toen tegen mij dat ik een plaatsing kreeg die zo dicht mogelijk bij mijn huis zou liggen. Nou, dat maakte voor mij een hele hoop goed en ik vertelde het heuglijke nieuws aan mijn vrouw en die was ook blij dat ik nu niet meer zo ver weg zou gaan. Een paar dagen later bracht een motorordonnans mij bericht dat ik binnen twee dagen met een auto gehaald zou worden en

dat ik het liefst in uniform mij dan moest melden in Delfzijl in de Abel Tasmanschool waar een marine onderdeel gelegerd was. Het was wel een koude douche die ik en mijn vrouw kregen na die belofte dat ik zo dicht mogelijk bij mijn woonplaats gestationeerd zou worden. Misschien heeft die officier gedacht dat Delfzijl wel dicht bij Delft zou liggen en als hij dat dan eerst aan mij had gevraagd dan had ik hem wel uit die droom kunnen helpen en hem kunnen zeggen dat Delfzijl zo'n 285 kilometer van Den Haag af ligt. En zo was ik weer ingelijfd bij de Koninklijke Marine. Maar ik heb geen drie maanden verlof gehad zoals er oorspronkelijk op de verlofpas stond die ik in Weert had gekregen. Het waren net aan veertien dagen en als ik alle tijd er af trek die ik nodig had om alle instanties af te lopen, dan heb ik net een week gehad. Maar enfin, we waren weer thuis en vrouw en kinderen waren er gelukkig nog. Ze waren wel erg vermagerd, maar nog betrekkelijk gezond. Dat was voor mij de hoofdzaak en zo eindig ik mijn herinneringen aan mijn krijgsgevangenschap in Duitsland.

Naschrift

Die val die ik in Duitsland gemaakt heb, waar ik het in mijn geschrift over had, is mij toch noodlottig geworden. Ik heb daardoor een zware operatie moeten ondergaan wat ook een einde maakte aan mijn militaire carrière. Ik werd daardoor voor 60% afgekeurd, doch na veel ellende en armoede heb ik mij toch weer een positie in de maatschappij kunnen verwerven en gaat het mij weer goed. Dat is niet door de hulp van de Koninklijke Marine, want die heeft mij aardig in de steek gelaten. Ze hebben mij als het ware met een klein pensioentje aan de kant gezet omdat ze mijn ongeluk niet in dienstverband zagen. Ik heb nooit meer één van mijn oude kameraden in krijgsgevangenschap terug gezien en dat vond ik wel jammer. Maar dat kwam door mijn plaatsingen en door mijn ziekte later. Hoewel, ik mij nu moet corrigeren, want ik heb wel nog twee van mijn oude kameraden ontmoet en wel bij het Bijzonder Gerechtshof in Amsterdam, alwaar ik werd opgeroepen vanwege mijn aanklacht die ik had ingediend tegen *Gefreiter* Ludwig Schmidt voor de moord op Dick Verzijl en de zware verwonding van J. Habets. Degenen die ik ontmoette waren J. Habets en Zeeman bijgenaamd Levi. Habets was kreupel geworden door dat schot door zijn dijbeen, maar voor de rest ging het hem goed. En Levi had nog dezelfde rode neus als in Duitsland, alleen hing er nu geen druppel aan.

Verder heb ik nog de verklaring die ik voor het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam heb afgelegd bijgevoegd. Misschien is deze niet tot op de letter precies juist, maar in grote trekken komt hij er toch bij van wat ik toen onder ede heb verklaard.